

NYELV- ÉS IRODALOMTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK

LXVIII. évf.

2024

2. szám

TARTALOM

Tanulmányok

NÉMETH BOGLÁRKA, Szemelvények a székely nyelvjárás nyelvészeti reprezentációból ...	117
ALEXANDRU OFRIM, Mérföldkövek a levelezési szokások kultúrtörténetében	158
SZIKSZAI MÁRIA, A hagyományos levelezés és a digitális kor találkozása	163

Műhely

BOLDOG-BERNÁD ISTVÁN, „Hogy mi minden pusztulhatott el? Azt csak a jó Isten tudja.” Fülöp Ferenc levele Gunda Bélához, Erdőszentgyörgy, 1947. február 17.	185
TÓTÓS DOROTTYA, „Megerszerettni a szépet.” Válogatás Malonyay Dezső Justh Zsigmondnak írt leveleiből	195

Szemle

FERENCZ MELINDA, 20. századi erdélyi magánlevél-gyűjtemények (<i>Bajkó Árpád</i>)	209
SZIKSZAI MÁRIA, Community Networks and Cultural Practices in Twentieth-Century Romania: Paper-Based Cultures in the Writings of a Catholic Priest (<i>Mitruly Árpád</i>)	211
MAKKAI-ILKEI ILDIKÓ – POZSONY FERENC (<i>szerk.</i>) Ilkei Ferenc és családja levelezése 1915–1918 (<i>Pál Emese</i>)	214
ILYEFALVI EMESE, „Ha levelem elolvastad, add tovább.” Bonczidai Dezső kézírásos gyülekezeti levelei a két világháború közötti Kiden (<i>Koloh Gábor</i>)	216

Aktuális

KINDA ISTVÁN, Gazda Klárát köszöntjük	219
MÁTHÉ DÉNES, J. Nagy Mária köszöntése	220

A ROMÁN AKADÉMIA KIADÓJA – BUKAREST
EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE – BUCUREȘTI

STUDII ȘI CERCETĂRI DE LINGVISTICĂ ȘI ISTORIE LITERARĂ

Anul LXVIII

2024

Nr. 2

S U M A R

Studii

BOGLÁRKA NÉMETH, Reprezentările dialectului secuiesc în lingvistica maghiară	117
ALEXANDRU OFRIM, Repere pentru o istorie culturală a genului epistolar	158
MÁRIA SZIKSZAI, Corespondența tradițională în era digitală	163

Atelier

ISTVÁN BOLDOG-BERNÁD, „Ce s-a putut pierde? Dumnezeu știe” – Scrisoarea lui Ferenc Fülöp către Béla Gunda. Sângeorgiu de Pădure, 17.02.1947	185
DOROTTYA TÓTŐS, „Să iubească frumusețea.” O selecție a scrisorilor lui Dezső Malonyay către Zsigmond Justh	195

Recenzii

MELINDA FERENCZ, 20. századi erdélyi magánlevél-gyűjtemények (<i>Colecții private de corespondență din Transilvania din secolul 20.</i>) (<i>Árpád Bajkó</i>)	209
MÁRIA SZIKSZAI, Community Networks and Cultural Practices in Twentieth-Century Romania: Paper-Based Cultures in the Writings of a Catholic Priest. etworks (<i>Árpád Mitruly</i>) ...	211
ILDIKÓ MAKKAI-ILKEI – FERENC POZSONY (<i>red.</i>) Ilkei Ferenc és családja levelezése 1915–1918 (<i>Corespondența privată a familiei lui Ferenc Ilkei, între 1915–1918</i>) (<i>Emese Pál</i>)	214
EMESE ILYEFALVI, „Ha levelem elolvastad, add tovább.” Bonczidai Dezső kézírásos gyülekezeti levelei a két világháború közötti Kideén („ <i>Dacă mi-ai citit scrisoarea, dă-o mai departe.</i> ” <i>Scrisorile de mână ale lui Dezső Bonczidai destinate congregației din Chidea în perioada interbelică</i>) (<i>Gábor Koloh</i>)	216

Actualități

KINDA ISTVÁN, La mulți ani Klárei Gazda	219
MÁTHÉ DÉNES, La mulți ani pentru Mária J. Nagy	220

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE – BUCUREȘTI
Calea 13 Septembrie, nr. 13

JOURNAL OF LINGUISTIC AND LITERARY STUDIES

LXVIII

2024

Nr. 2

C O N T E N T S

Studies

BOGLÁRKA NÉMETH, On the Linguistic Representations of the Szekler Dialect	117
ALEXANDRU OFRIM, Milestones for a Cultural History of Epistolarity	158
MÁRIA SZIKSZAI, Traditional Correspondence in the Digital Era	163

Workshop

ISTVÁN BOLDOG-BERNÁD, “What Could Have Been Lost? God Knows” – The Letter of Ferenc Fülöp to Béla Gunda. Sângeorgiu de Pădure, 17.02.1947	185
DOROTTYA TÓTÓŠ, “To Make People Love Beauty.” A Selection of Letters from Dezső Malonyay to Zsigmond Justh	195

Book Reviews

MELINDA FERENCZ, 20. századi erdélyi magánlevél-gyűjtemények (<i>20th Century Transylvanian Private Correspondence Collections</i>) (Árpád Bajkó)	209
MÁRIA SZIKSZAI, Community Networks and Cultural Practices in Twentieth-Century Romania: Paper-Based Cultures in the Writings of a Catholic Priest (<i>Árpád Mitruly</i>)	211
ILDIKÓ MAKKAJ-ILKEI – FERENC POZSONY (szerk.) Ilkei Ferenc és családja levelezése 1915–1918 (<i>The Correspondance of Ferenc Ilkei’s Family 1915–1918</i>) (<i>Emese Pál</i>)	214
EMESE ILYEFALVI, „Ha levelem elolvastad, add tovább.” Bonczidai Dezső kézírásos gyűlekezeti levelei a két világháború közötti Kideń (“If you have read my letter, pass it on.” <i>Dezső Bonczidai’s Handwritten Letters to the Chidea Congregation in the Interwar Period</i>) (<i>Gábor Koloh</i>)	216

Actualities

KINDA ISTVÁN, Congratulating Klára Gazda	219
MÁTHÉ DÉNES, Congratulating Mária J. Nagy	220

EDITED BY THE ROMANIAN ACADEMY – BUCHAREST
EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE – BUCUREȘTI

TANULMÁNYOK

NÉMETH BOGLÁRKA

SZEMELVÉNYEK A SZÉKELY NYELVJÁRÁS NYELVÉSZETI
REPREZENTÁCIÓIBÓL

Kulcsszók: székely nyelvjárás, nyelvjáráskutatás, nyelvjárás-reprezentációk, magyar nyelvtudomány-történet, regisztrálás.

1. Bevezetés

E tanulmány¹ egy nagyobb léptékű kutatás egyik első fázisának eredményeit hivatott összegezni, ezek az eredmények ugyanakkor talán önmagukban is relevánsak nyelvtudomány-történeti szempontból mindazok számára, akik a székely nyelvjárás² reprezentációi, dialektológiai és szociolingvisztikai vizsgálatai iránt érdeklődnek.

Az említett kutatás a székely nyelvjárásként azonosított beszédmódok profilizásának jelenségkörével kapcsolatos, központi fogalma pedig az ún. regisztrálás (*enregisterment*). Agha (2007) és Johnstone (2016) nyomán regisztrálásnak nevezünk minden olyan metanyelvi/metapragmatikai gyakorlatot, mely során egy beszélőközösség tagjai egy beszédmódot autonóm nyelvvaltozatként azonosítanak, ennek fényében pedig a regiszterek az efféle folyamatok absztrahált termékei, a nyelvhasználat kulturális modelljei, amelyek bizonyos szociológiai jegyek indexeként működnek a közösség különböző tagjai számára, olyan diskurzustípusok, melyek azonosítása révén szemiotikai repertoárok tipizált szereplőkhöz, viszonyokhoz, viselkedésekhez kapcsolódnak. A szerzők azt is hangsúlyozzák, hogy az ilyen módon konceptualizált regiszterek nem tekinthetők statikus konstrukcióknak, hiszen egyrészt folyamatos változásban vannak, másrészt a tipizálás metapragmatikai gyakorlatai különböző

¹ A tanulmány az MTA Domus szülőföldi ösztöndíjprogramjának támogatásával íródott. A szöveg előző változataihoz fűzött észrevételeiért és javaslataiért köszönetet mondok Péntek Jánosnak. A fennmaradó hibák, hiányosságok kizárólag a szerzőt terhelik.

² Tanulmányomban a *székely nyelvjárás*, *székely beszédmód* típusú kifejezéseket, illetve a *székely* főnévi változatot 'székely nyelvjárásként/beszédmódként profilizott és címkézett regiszter vagy regiszterek összessége' értelemben használom. Bár igyekszem kellő tudatossággal, az általam röviden bevezetett elméleti megfontolásokkal összhangban viszonyulni vizsgálatom tárgyához, magyaráni elkerülni annak látszatát is, hogy egyetlen jól elkülöníthető, autonóm entitásként kezelem ezeket a regisztereket, a praktikusság jegyében, illetve a terjedelmi korlátok betartása érdekében mégis a jól bejáratott megnevezéseket használom ebben a nyelvtudomány-történeti jellegű írásban. A kutatásomat megalapozó elméleti és gyakorlati megfontolásokról bővebben l. Németh (2021, 2024).

személyek esetében különböző eredményekhez vezethetnek az előzetes regisztrálási folyamatok és az alkalmazott nyelvi ideológiák függvényében.

Az ezzel kapcsolatos kutatások relevanciáját az adja, hogy az efféle vizsgálatok segítenek árnyaltabb képet kapni a nyelvi változatosság működéséről és funkciójáról, a regisztrálás jelenségei az adott közösség kulturális antropológiájának részét képezik, formálják a nyelvi (strukturális) változásokat, ezért a változások irányvonalainak feltárása számára is relevánsak, ismeretük továbbá szakszerű háttérrel biztosíthat az (anya)nyelvoktatás vagy akár az egynormájú szemlélet ellenében formálódó nyelvi aktivizmus számára. A korábbi kutatások (pl. Agha 2007, Johnstone 2016, Jonsson et al. 2020; magyar nyelvterületen Szabó–Bodó 2020, Németh 2021) egyrészt segítenek árnyaltabban látni a regisztrálás szereplőit és tényezőit, másrészt bizonyos konkrét regiszterekről, köztük a székelyről is segítenek komplexebb képet kapni.

Rövidre zárva a regisztrálás elméleti jelentőségének bemutatását, és mellőzve a jelenségkör modellezésére alkalmas apparátus részletezését, fontos itt hangsúlyozni, hogy a vonatkozó szakirodalom következtetései szerint a beszélők hétköznapi kommunikatív interakciói mellett a regisztrálás színtereiként kell számontartanunk minden metanyelvi diskurzusoknak teret adó intézményes keretet is, így a nyelvtudomány és antropológia színtereit, az oktatás és a nyelvművelés intézményeit, továbbá regisztrálás zajlik a szépirodalmi művek, filmek, bohózatok, reklámok fogyasztásakor (amennyiben a szerzők valamilyenként regisztrálnak bizonyos nyelvi elemeket, mintázatokot vagy egész szemiotikai repertoárokat, az olvasók/nézők pedig reflektálnak a tipizálásra), illetve a mindezekről való beszélt nyelvi és az írásbeliség médiumaiban zajló kommunikáció során.

A székely nyelvjárás regisztrálásának jelenségköre méltán tarthat számot a nyelvtudomány érdeklődésére, hiszen vizsgálata a székely iránti érdeklődésen túl a regisztrálás elméleti kérdéseire fókuszálva is releváns. A különböző adatolható attitűdök a székelyként regisztrált beszédmódok sajátosan komplex helyzetéről árulkodnak, mely ígéretes terepet jelent a regisztrálás típusai és formái iránt érdeklődő kutatók számára. Ebben a helyzetben ellentmondásos értékítéletek férnek meg egymás mellett; hogy csak a két végletet említsem: a korábbi attitűdvizsgálatokból és a közbeszédből is egyértelmű, hogy a székely nyelvjárás rendkívül magas presztízsnak örvend, egyfajta „szimbolikus fölértékelés”, nosztalgikus idealizáltság jellemzi, melynek keretében sokan a *szép, ősi, ízes, kifejező, humoros* stb. jegyeket tulajdonítják neki, ugyanakkor a teljes magyar nyelvterületen jellemző preskriptív élű stigmatizáció szintén azonosítható a székelyföldi alrégiókban és a többi magyarlakta régióban is, melynek jegyében elmaradottsággal, esetleg iskolázatlansággal is asszociálhatják (erről l. Péntek 2020b, Bodó–Lukács 2020, illetve a 4. fejezetben leírtakat). A különböző regisztrációs színterek szisztematikus vizsgálatával sikerülhet árnyaltabb képet kapni magáról a székely nyelvjárásról, annak profilozási módozatairól és ezeknek hatásairól, ezáltal egy elméleti és módszertani következtetésekhez is vezető nagyobb szabású esettanulmányt készíteni a magyar közegben megvalósuló regisztrálási folyamatokról.

Mivel a nyelvészek által prezentált megfigyelések részét képezik a székely beszédmód regisztrálási folyamatainak, fontosnak tartottam szisztematikusan megvizsgálni a legnagyobb publicitásnak örvendő, székely nyelvjárással kapcsolatos munkákat. Ezekhez a nyelvészeti munkákhoz természetesen csak egy relatíve szűk társadalmi tartománynak van közvetlen hozzáférése (azoknak a kutatóknak, akiknek szakmai érdeklődése kiterjed a székely nyelvjárásra, továbbá azoknak, akiket valamilyen más szakmai vagy laikus érdeklődés vezet ezekhez a szövegekhez). A közvetlen hozzáféréseken kívül azonban számolnunk kell a közvetett, áttételesen terjedő nyelvészeti megállapításoknak a székelyről szóló metanyelvi diskurzusokra való hatásával is. Ennek kitüntetett közege az iskolai oktatás, de a médiába, közbeszédbe bekerülő nyelvészeti megállapítások is formálják a nyelvjárásokkal, köztük a székellyel kapcsolatos tudást, illetve attitűdöt. Ezenfelül a nyelvészeti munkák áttekintése természetesen azért is fontos hosszútávú kutatásom szempontjából, mert megfelelő alapokat teremt a székelyként regisztrált nyelvi repertoár tudományos igényű, ugyanakkor reflexív, az ismert attitűdvizsgálatok eredményeit is figyelembe vevő tárgyalása számára.

Alábbi szintézisemben tehát röviden bemutatom a legtöbbet hivatkozott, székellyel kapcsolatos általánosító (tehát nem csak bizonyos alrégiókat tárgyaló) munkákat: a 2. fejezetben felsorolom a nagy nyelvjárástani munkáknak, kézikönyveknek a székely nyelvjárás elkülönítésére és belső osztályozására vonatkozó megállapításait; ezután a 3. fejezetben sorra veszem az ismert dialektológiai összegző munkákban és a székellyel foglalkozó monografikus munkákban megjelenő nyelvcentrikus, azaz a székely nyelvjárás nyelvi jelenségeit minősítő megfigyeléseket a hangtan, a morfológia, a szintaxis, a lexikon/szemantika és a pragmatika területéről; majd a 4. fejezetben a szociolingvisztikai relevanciájú, a nyelvjárás státuszával, a beszélők attitűdjével, nyelvjárási tudatosságával foglalkozó munkák fő megállapításait prezentálom; végül az 5. fejezetben összegzem a tanulmányból kirajzolódó általános képet.

2. A székely nyelvjárás(terület) ismertetései, belső kategorizációk³

Az alábbi 2.2. alfejezetben kronológiai sorrendben tekintem át a legismertebb dialektológiai kézikönyvekben közölt, a székely nyelvjárás területre, illetve a nyelvjárás behatárolására vonatkozó megállapításokat,⁴ előbb azonban érdemes kitérni magának a magyar nyelvjáráskutatásnak a történeti alakulására, az azt befolyásoló ideológiai és gyakorlati megfontolások rövid bemutatására, valamint ezeknek a székelyspecifikus elemeire és mozzanataira, melyeket főként Márton (1972) áttekintésére és Csomortáni

³ A kontaktológiai megfigyelésekről ebben a fejezetben nem lesz külön szó. Az erdélyi régióban adathozható kontaktushatásokról, melyeknek egy része a székely nyelvjárás területnek tulajdonított nyelvi repertoárra is tarthatóak, l. Márton–Péntek–Vöő (1977) magyar nyelvjárás román kölcsönszavakat bemutató szótárát (erről l. még az alábbi 3.3. alfejezetet), a jelenségek bemutatásáról pedig Péntek–Benő (2020: 271–333), Kontra (2003, 2006) munkáit.

⁴ A székely eredetmitoszok jelen tanulmány témájához áttételesen kapcsolódó kérdésköréről, illetve Szentkatolnai Bálint Gábor ezzel kapcsolatos hipotéziseiről l. Péntek (1994), Fazakas (2012).

(2020) rendkívül alaposan dokumentált tudománytörténeti összegzésére támaszkodva prezentálok.

2.1. Dialektológiatörténeti bevezetés: a székely nyelvjárás kutatása

A magyar nyelvjárások iránti érdeklődés kezdeteinek áttekintésében Márton Gyula (1972) a magyar nyelvjárás különbségei első említéseinek felsorolásakor Oláh Miklós *Hungaria et Atila* (1536), Maginus János *Geographia* (1597) és Szamosközi István *Rerum Transylvanarum* (1598–1602) című munkáit emeli ki, megjegyezve, hogy a történetírók munkáiban megjelenő, nyelvjárásokkal kapcsolatos korai diskurzusok jellemzően elsősorban a székely nyelvjárásra vonatkoztak. „Ennek oka abban a történetfelfogásban keresendő, mely szerint a székelyek a hunok utódai. A magyar és székely nyelvjárások közötti eltéréseket azzal magyarázták, hogy a székely nyelvjárás az eredetibb magyar nyelvállapotot őrzi. Olyanok is akadtak, akik a nyelvjárás eltéréseit a székelyek idegen eredetével magyarázták” (Márton 1972: 244). Az első kifejezetten nyelvészeti munka, amelyben megjelennek a székely nyelvjárásra vonatkozó megjegyzések, illetve a székely beszéd egyediségét, egyéb magyar nyelvváltozatoktól való különbözőségét hangsúlyozó észrevételek, Geleji Katona István *Magyar Grammatikátska* című írása (1645) (vö. Csomortáni 2020: 108).

A magyar nyelvjáráskutatás intézményesülése felé vezető folyamat első korszakában az elmélyültebb érdeklődést az irodalmi népiesség irányzata, illetve a nyelvújító tevékenység serkentette, „az egységes, gazdag szókinccsel rendelkező modern magyar irodalmi nyelv kialakítására irányuló” mozgalmi tevékenységként (l. Márton 1972: 245). E tevékenység kiemelkedő eredményei a korabeli szótárak anyagába bevett számos tájszó, illetve a folyóiratokban közölt tájszógyűjtemények, melyek közül székely vonatkozásban Baróti Szabó Dávid *Kisdéd szótár* (1784, 1792) és a Magyar Tudós Társaság *Magyar Tájszótár* (1838) című munkái relevánsak. Ugyancsak ennek a tevékenységnek a gyümölcsei között tartjuk számon a népköltési gyűjteményeket, melyek közül Kriza János *Vadrózsák* (1863) című gyűjteményét kell megemlítenünk, melyben a szerző rövid *Erdélyi tájszótár*at, valamint *Néhány szó a Székely Nyelvjárásokról* címmel rövid nyelvjárásleírást is közöl (l. Márton 1972: 246, Csomortáni 2020: 108–110) (erről l. még az alábbi 3.3. alfejezetet).

A tájszavak iránti erősödő érdeklődés mellett ebben a korszakban megjelennek az első nyelvjárásleírások is, melyek között a székelyre vonatkozó egy része – Szabó József *Értekező Észrevételek a' Székelyek' Eredetéről* (1827) és Horvát István *A' Székely Nemzet Nyelvéről* című írásai – a székely nyelvjárás különbségei történeti okait vizsgálja, Budenz József *Székely beszéd* (1860) című munkája pedig már az előzményekhez képest egy jóval szisztematikusabb nyelvjárásleírásnak tekinthető (l. Csomortáni 2020: 109). Amint Csomortáni (2020) felhívja rá a figyelmet, Budenz munkája foglalkozik elsőként a székely nyelvjárás belső tagolásával, megpróbálva elosztatni a nyelvjárás homogenitásával kapcsolatos tévképzeteket. Budenz a belső tagolás fő szempontjaként az *is* kötőszó két változatát (*is* – *es*) tekinti mérvadónak, melyek előfordulásai alapján két belső egységre osztja fel a székely nyelvjárás területét:

megfigyelései szerint a nyugati székelység (Maros- és Udvarhelyszék) az *is* változatot, a keleti székelység (Háromszék, Csík, Gyergyó) viszont az *es* változatot használja. A szerző hangsúlyozza ugyan, hogy az általa elkülönített két egység esetében számos alaktani és hangtani jelenség megfigyelhető, melyek mindkét területen jellemzőek, mégis mérvadó különbségek mutathatók ki közöttük (vö. Csomortáni 2020: 110). Budenz ezzel nemcsak az első elmélyültebb és a belső tagoltságra vonatkozóan is informatív nyelvjárásleírást adja a magyar nyelvjáráskutatásnak, hanem egyúttal megteremti az *is/es* kötőszóalakok alapján való tagolás későbbi kutatók által is legalább részben követett gyakorlatát.

Kriza János népköltési gyűjteményében közölt nyelvjárásleírása nagyban alapoz Budenz munkájára, ugyanakkor árnyaltabb képet igyekszik nyújtani a két belső egységről. „Véleménye szerint az *es*-ező keleti székelység területéhez Háromszék, Csík, Gyergyó mellett Erdővidék is hozzátartozik az Udvarhelyszéki Bardóc fiúszékével együtt, de az ugyancsak Udvarhelyszékhez tartozó Homoród vidéke is, ugyanakkor Havasalja és a Sóvidék is. Az *is*-ező nyugati székelységhez az udvarhelyszéki Keresztúrfiúszéket, néhány Nagy-Küküllő menti helységet, Marosszéket sorolja. Véleménye szerint a háromszéki és a keresztúrfiúszéki nyelvjárás a két székely mintanyelvjárás, az előbbi nevezhető keletinek, az utóbbi nyugatinak. Fontos megállapítása az elkülönítésük kapcsán az, hogy az *is* kötőszó mellett még jellemzőbb az előbbiben »a közép vagy közlő *é*«, az utóbbiban a rövid *ő*, »mely önhangzók oly sűrűn fordulnak elő az illető nyelvjárásokban, úgy hogy *é*-ző és *ő*-ző székely beszédről lehetne szólnunk«” (Csomortáni 2020: 110).

A nyelvtudomány-történeti áttekintések szerint a magyar nyelvjáráskutatás második korszaka 1872 és 1920 közé tehető, és fontos jellemzője, hogy ekkor válik a nyelvjárások vizsgálata valódi nyelvtudományi ággá, hiszen célja már nem az irodalmi nyelv gazdagítása volt, hanem az összehasonlító és történeti nyelvtudományt kiszolgáló, tehát a nyelvi változások írásbeli emlékekben nem dokumentált folyamatainak feltárására képes területté vált (l. Márton 1972: 250–251, Csomortáni 2020: 110–111). Ebből a korszakból származik az első dialektológiai szintézisünk, Balassa József *A magyar nyelvjárások osztályozása és jellemzése* (1891) című munkája, valamint Szinnyi József *Magyar Tájszótára* (1893–1901), Steuer János *A székely nyelv hangjai* (1888), *Csíki székelység*, illetve *A székely nyelvjárások osztályozása* (1893) című rövidebb közleményei (l. alább a 2.2. és 3. fejezetben).

Egy következő, harmadik korszakként tartjuk számon a két világháború közötti időszakot, amikor a kialakult nehéz történelmi helyzet ellenére is tovább folytatódott a nyelvjáráskutatás, sőt nagyrészt Csúry Bálintnak és tanítványainak, köztük Szabó T. Attilának köszönhetően megtörtént az erdélyi dialektológiai iskola megalapozása (l. Márton 1972: 252–257, Csomortáni 2020: 116–117). Ebből a korszakból alább Csúry Bálint intonációval kapcsolatos munkáit (*A székely és csángó mondathanglejtés*, 1930, illetve *Szamosközy és a székely mondathanglejtés*, 1935), Horger Antal *A magyar nyelvjárások* (1934) és Laziczius Gyula *A magyar nyelvjárások* (1936) című munkáinak székelyre vonatkozó megállapításait említem részletesebben.

A magyar dialektológia negyedik korszakaként Csomortáni (2020: 117–119) a második világháború és a rendszerváltás közötti időszakot nevezi meg, és fő jellemzőjének tekinti a tájnyelvi atlaszok és a korszerű tájszótárak, nyelvjárási monográfiák munkálatainak virágzását. Ebből a korszakból az alábbi alfejezetekben Kálmán Béla *Nyelvjárásaink* (1966), Deme László és Imre Samu hatkötetes *A magyar nyelvjárások atlasza* (1968–1977), Imre Samu *A mai magyar nyelvjárások rendszere* (1971), Márton Gyula *Magyar nyelvjárásstan* (1972), Szabó T. Attila és munkatársai *Erdélyi magyar szótörténeti tár* (1975–2014), Márton Gyula, Péntek János és Vőő István *A magyar nyelvjárások román kölcsönszavai* (1977), B. Lőrinczy Éva (főszerkesztő) *Új magyar tájszótár* (1979–2010), valamint Gállfy Mózes és Márton Gyula *Székely nyelvfeldrajzi szótár* (1987) című munkáit említem részletesebben. Ebben a korszakban a magyar nyelvjáráskutatás már teljesen önálló, saját, a nyelvi változatosság feltárására irányuló célokkal és módszerekkel rendelkező nyelvtudományi diszciplínává érett, feladata már rég nem csak az összehasonlító és történeti nyelvtudomány kiszolgálása.

Végül a magyar nyelvjáráskutatás mai napig tartó, ötödik korszaka a rendszerváltással kezdődött, és korszerűsödéssel, a kutatás technikai eszközeinek és módszereinek jelentős fejlődésével jellemezhető (l. Csomortáni 2020: 119–120). Ebben az időszakban jelenhetett meg a még 1956-ban elkezdett, túlnyomó részt Murádin László gyűjtése alapján és Juhász Dezső szerkesztésében kiadott tizenegy kötetes *A romániai magyar nyelvjárások atlasza* (RMNyA, 1995–2010) című óriási munka, és szintén fontos a Kiss Jenő szerkesztésében megjelent *Magyar dialektológia* (2001) című kézikönyv, ezen belül Juhász Dezső székely nyelvjárásra vonatkozó fejezete, valamint említésre méltó még Szabó Géza *A magyar nyelvjárások* (1994) című jegyzete is.

2.2. A székely nyelvjárássterület behatárolása

A fenti rövid tudománytörténeti bevezetés után az alábbiakban bemutatom a kiemelt szintézisekben szereplő, a székely nyelvjárássterületről és belső tagolódásáról szóló megállapításokat, a 3. fejezetben pedig szintén nagyrészt a fentebb kiemelt munkák alapján összegzem a székely nyelvi repertoárhoz tartozóként emlegetett jellegzetességeket.

Balassa (1891) kora állampolitikai állapotának megfelelően és az általa használt nyelvfeldrajzi szempontok érvényesítésével a következőképpen ír a székely nyelvjárássterületről: „[...] a székely területhez tartozik Maros-Torda megye déli fele, Udvarhely, Csík és Háromszék megye egészen és Brassó megyéből a Hétfalu. Ehhez a területhez kell még számítanunk a székely földről részint a múlt században, részint még régebben Moldvába és Bukovinába költözött magyarokat is, az u. n. csángókat. A moldvai csángók egyes községekben elszórva élnek Csík megye déli határa és Bákó közt, továbbá délebbre is a Szeret völgyében Foksán körül; egy másik részük pedig Romantól északra fekvő községekben telepedett le. Természetes, hogy ez az oláhságtól minden oldalról körülvevett, sőt néhol velük keveredett magyarság napról napra jobban

oláhosodik s felejtí magyar anyanyelvét. E csángók egy része visszatelepült Csíkmegyébe (Gyimes-Felső-Lok, Gyimes-Közép-Lok és Gyimes-Bükk községekbe); ezek az u. n. gyimesi csángók. A bukovinai magyarok 7 községben laknak a Szerettől délre (Andrásfalva, Boldogfalva, Hadikfalva, Istenfogadj, Istensegíts, Józseffalva, Magyarfalva)” (Balassa 1891: 96–97).

A szerző a területet néhány fontosabb sajátosságban egységesnek tekinti, mégis a különbségek miatt három, illetve négy nyelvjárásra osztja, az ún. nyugati és keleti székelységen belül pedig további alakulatokat különböztet meg aszerint, hogy mennyire őriztek meg általa eredetinek tartott jellegzetességeket, és mennyire változtak „a szomszéd nyelvjárás hatására”: I. *marosszéki nyelvjárás*, ami eltér a „tulajdonképpeni székelységtől”, II. *nyugati székelység* (Udvarhely megye, ezen belül: 1. *keresztúri*, 2. *sóvidéki*, 3. *havasalji* és 4. *homoróvidéki nyelvjárás*) és III. *keleti székelység* (ezen belül: 1. *csík-gyergyói*, 2. *hétfalusi* és 3. *háromszéki nyelvjárás*), ezektől pedig elkülöníti az „önálló nyelvjárásá fejlődött” IV. *moldvai csángók nyelvjárását* (Balassa 1891: 97).

A Balassáétól részben eltérő felosztást vázol fel Steuer János (1893a, b), aki a következő kategóriákat különíti el: I. *nyugati székelység* (ezen belül 1. *marosi* és 2. *keresztúri nyelvjárás*), II. *keleti székelység* (ezen belül 1. *sóvidéki*, 2. *homoródi*, 3. *csík megyei*: a. *gyergyói*, b. *csíki* (középcsíki, alcsíki és gyimesi), 4. *háromszéki*, 5. *halmágyi*, 6. *hétfalvi* és 7. *moldvai csángó nyelvjárás*). Balassa (1893) kritizálja Steuer felosztását, kifogásolja azt, hogy a szerző a marosi nyelvjárást nem választja külön a keleti és nyugati székelységtől, illetve azt is, hogy a sóvidéki, havasalji és homoródi nyelvjárást, valamint a moldvai csángót a keleti székelységhez sorolja (I. Balassa 1893: 276). A két szerző vitája során a felosztás alapjául szolgáló szempontok különbözősége, illetve az ezekhez való ragaszkodás kerül előtérbe: míg Balassa az *ö-zés*, a „szótagképző” *l* elhagyása és a T/3 birtokos személyrag (vagy személyjel) változatai alapján különíti el a székel nyelvjárás alakulatokat,⁵ Steuer a budenzi hagyománynak megfelelően az *is/és* kötőszóváltozatok alapján kategorizál (a nyugati székelységnek *is*, a keletinek pedig *és* változatot tulajdonít). „Így esik meg aztán, hogy egymás mellé kerül a marosi nyelvjárás, mely *öz*, s az *l-t* szó végén sohase hagyja el, és a keresztúri, mely *öz* s az *l-t* mindig elhagyja, csak azért, mivel mindkettő *is-t* mond” – írja Balassa (1893: 277).

Steuer (1893b: 343) a következőkkel védekezik Balassa kritikáival szemben: „Balassa jellemzését [...] több okból helytelennek, adatait nem egyszer hibásaknak találtam. Balassa 'marosszéki' nyelvjárásról beszél, én pedig csak 'marosi' nyelvjárást ismerek, s Marosszéken két székel nyelvjárást különböztetek meg: a marosit és a sóvidékit, a melyek mindaketten átnyúlnak Udvarhely megyébe is. Természetes, hogy

⁵ „A nyugati székelység *öz*, az *l-t* elhagyja és a rag *-ok*, *-ök*; evvel szemben a keleti székelység *öz*, az *l* nagyrészt megmarad, s a birt. személyrag *-ik*. Az igaz, hogy e sajátságokat tekintetbe véve, nem lehet úgy elválasztani egymástól e nyelvjárásokat, mint az olajat a víztől; az érintkező területeken a jellemző vonások elmosódnak, a nyelvjárás egyik-másik sajátságát a szomszédos vidéktől veszi át, s ily módon ott, a hol a keleti és nyugati székelység egymással érintkezik, keverék nyelvjárások keletkeznek, éppúgy mint mindenütt, a hol két különböző nyelvjárás jut közel egymáshoz” (Balassa 1893: 276–277).

így aztán Balassa a homoródi nyelvjárást, a mely az *l*-et sohase hagyja el, a nyugati székelységhez számíthatja, holott a nyugati (keresztúri) székelység következetesen elhagyja az *l*-et, miért ne számíthatnám én is a marosi nyelvjárást a nyugati (keresztúri) székelységhez, a mellyel az egy özést kivéve minden tekintetben megegyezik.” Steuer a következőket állítja továbbá: a homoródi nyelvjárás valójában *ö-ző*, és csak „helyel-közszel” *ö-ző*, illetve nem hagyja el az *l*-et, ezért kétséges e nyelvjárás nyugatisága; a sóvidéki nyelvjárás nyugatisága szintén kétségbe vonható, mivel szerinte nem *ö-ző*, és birtokos személyragváltozatai (vagy személyjelváltozatai) *-ok*, *-ök*, *-ék*, nem pedig a Balassa által megállapított *-ok*, *-ök*; a marosi nyelvjárás a keresztúrihoz hasonlóan elhagyja az *l*-et (pl. *âma*, *êmënt*: *alma*, *element*), tehát helytelen Balassa állítása, mely szerint külön kell választani a két nyelvjárást (Steuer 1893b: 344).

Ez a vita sokat elárul a korabeli nyelvjárástani taxonómiákban érvényesített különböző szempontokról, a nyelvjárási változatok megismerésének fokáról, illetve a kategorizálások esetlegességéről. Horger (1905) például így nyilatkozik az e vita által felvetett módszertani problémákról: „[...] a magyar területet bár csak megközelítően pontosan elhatárolt nyelvjárásokra felosztani teljességgel lehetetlen. De meggyőződtem arról is, hogy igenis lehetséges szinte teljes pontossággal meghatározni az egyes nyelvjárási sajátságok elterjedését. Ma tehát már az a nézetem, hogy teljesen hiába való fáradság a nyelvjárások osztályozásával bajlódni. A rövidség okáért beszélhetünk ugyan ezentúl is ilyen vagy olyan nyelvjárásról, de tudományos fontosságot az ilyen nagyjából való osztályozásnak nem lehet tulajdonítani” (Horger 1905: 447). A Balassa–Steuer- vitáról l. még Laziczius (1936: 52–54).

A következő bemutatandó taxonómia Horger (1934), mely a szerző megjegyzése szerint még a trianoni változások előtt készült el, így nem tükrözi a megjelenés évében érvényes geopolitikai helyzetet. Horger csupán a székely nyelvjárássterülethez tartozóként ítélt területi egységeket sorolja fel, munkájában nem adja meg az elkülöníthető belső alakulatok szerveződését, hiszen – amint fentebb látható – korábban arra a következtetésre jutott, hogy ez teljesíthetetlen feladat volna. „[S]zékely nyelvjáráson értjük tehát a mai [valójában Trianon előtti] Csík, Háromszék, Udvarhely, Brassó és (Kiskapus kivételével) Nagyküküllő megye valamennyi magyar községének és Szeben megyéből Szakadátanak a nyelvjárását, továbbá Maros-Torda megyéből azon községeket, melyek a Maros és a Nyárad közötti vízváltató hegyerinctől délkeletre fekszenek. [...] A székely nyelvjárássterülethez kell számítanunk a csángók nyelvjárását is. [...] A mai erdélyi köztudat szerint tehát csángók általában azok a székelyek, vagy székelyekkel vegyült magyarok, kik Erdélyben s az Erdéllyel határos moldvai és bukovinai területen idegenek közt laknak, erős idegen hatásnak vannak kitéve, s ezért nyelvben, ruházatban, szokásokban többé-kevésbé különböznek a székelyektől. [...] A moldvai csángók nyelvjárásában van ugyan néhány a székely nyelvjárásokban merőben ismeretlen sajátság is, de mivel nyelvjárási sajátságaik jó része mégis közös a székelységgel, ezért nincsen elegendő okunk arra, hogy nyelvjárásukat teljesen elválasszuk a székely nyelvjárássterülettől és külön tárgyaljuk” (Horger 1934: 26). A szerző külön tárgyalja és szisztematikusan sorra veszi a különböző típusú, hangtani, alaktani és mondattani nyelvjárási jelenségeket,

amelyek között számos székely nyelvjáróterületre jellemző jelenséget is felsorol, így ezek révén bizonyos esetekben utal a belső változatosságra (l. 3. fejezet).

Kálmán (1966), amellet, hogy hangsúlyozza az egyező vonásokat, nem tekinti strukturális szempontból egységesnek a székely nyelvjárást, Horger Antalhoz hasonlóan ő is csak a nyelvjáróterülethez sorolható területi egységeket adja meg, majd néhány nyelvi jelenség esetében megemlíti bizonyos részterületekre jellemző sajátosságokat, belső osztályozás azonban nem szerepel munkájában: „A székely és csángó nyelvjárástípust beszélők Romániában a régi Csík, Háromszék, Udvarhely, Brassó megyében, a volt Maros-Torda megye délkeleti szegélyén, valamint az ezzel határos területeken és Moldvában” (Kálmán 1966: 88). Az általa kiemelt néhány nyelvjárási sajátosságról l. a 3. fejezetet.

Imre (1971) ennél is kevesebb adattal szolgál, hiszen általában *romániai magyar nyelvjárókról* beszél. A szerző hangsúlyozza, hogy nem tartja semmilyen szempontból egységesnek ezt a területet, sőt erősen tagolt a vidék, mivel azonban Erdély területéről a magyar nyelvatlasz munkálataikor csupán 22 kutatópontról sikerült anyagot gyűjteni, Moldvából pedig egyetlen kutatópontról sem, az adatok nem elegendőek ahhoz, hogy „megközelítőleg kirajzolódhasson belőle az erdélyi nyelvjárások bonyolult rendszere” (Imre 1971: 366).

Márton (1972) a következőképpen határolja be a nyelvjáróterületet, jelezve a korábbi felosztások érvényességének megszűnését Marosszék és Aranyosszék vidékére vonatkozóan: „A székely nyelvjárást Kovászna és Hargita megye magyar lakossága beszéli. A háromszéki, csíki, gyergyói és udvarhelyi részek tartoznak hozzá. Régen székelyes jellegű volt Marosszék és Aranyosszék magyarságának nyelve is, ma azonban az aranyosszéki tájszólás a mezőségi nyelvjárás jellegzetes sajátosságaival rendelkezik, a marosszéki pedig részben a mezőségihez tartozik, részben átmeneti jellegű nyelvjárás a székely és a mezőségi között. A szakirodalom a székely nyelvjáráshoz tartozónak tekinti a kis számú moldvai magyarság nyelvét, a csángó nyelvjárást is” (Márton 1972: 61).

Szabó (1994) a székely nyelvjárástípus említésekor a területiség kapcsán így fogalmaz: „Romániában a régi Csík, Háromszék, Udvarhely, Brassó megye, a volt Maros-Torda megye délkeleti széle, valamint Moldva magyarlakta települései [tartoznak a székely nyelvjárástípushoz]. [...] A nyelvjárástípus csak egy magasabb szempontból tekinthető egységnek. Különösen a moldvai székelyek (csángók) helyi nyelvjárásai mutatnak sok eltérést az Erdély délkeleti részében beszélt (székely) nyelvjárásoktól” (Szabó 1994: 125). A moldvai magyarok nyelvjárását tehát felsorolásszerűen ő is a székelyhez sorolja, azonban hangsúlyozza, hogy az erőteljes román hatás és a külső nyelvjárásziget-helyzetnek köszönhetően megőrződött számos archaizmus sok szempontból elkülöníti a csángót a székely nyelvjárástípustól.

Juhász (2001) felosztásában már külön alakulatként szerepel a moldvai magyar nyelvjárás, a székely nyelvjárási régióról pedig így ír: „A székely nyelvjárási régió tömbje a történelmi Székelyföld, a mai Hargita, Kovászna és részben Maros megye (Románia) területén található. A következő nyelvjárócsoporthoz tartoznak hozzá: udvarhelyszéki, háromszéki, kászoni, alcsíki, felcsíki, gyergyói, kelet-marosszéki.

Figyelemre méltó nyelvjárások még például a gyimesi, hétfalusi vagy a Magyarországra települt bukovinai. Ezek nyelvjárásszigeteknek is tekinthetők. Híresebb dél-erdélyi nyelvjárásszigetek még: Oltszakadát (udvarhelyszéki vonásokkal), a Déva melletti Csernakeresztúr (bukovinai székely gyökerekkel), továbbá Kóbor, Datk, Halmágy stb. (Moldvában is vannak székelyes nyelvjárást beszélő községek – főleg a Tatros és Tázló folyók mentén –, de ezek nyelvéről a következő fejezetben szólnunk [ti. a moldvai magyar nyelvjárásról szóló részben].)” (Juhász 2001: 302).

Kiss (2003: 278) a székely nyelvjáróterület bemutatásakor a következőket említi: „Az udvarhelyszéki, a háromszéki, a csíki, a gyergyói és a (kelet)marosszéki nyelvjárástípusok, tehát a történelmi Székelyföld nyelvjárásai tartoznak ide”. Megjegyzi továbbá, hogy a régió nyelvi képét elsősorban településtörténeti tényezők alakították ki. A 12. és 13. században nyugat- és dél-dunántúli magyar (székely) néprészlegek áttelepítésével erősítette meg a magyar királyság a keleti erdélyi gyepüket. (Ez az oka annak, hogy egyes székely nyelvjárástípusok és a nyugat- meg dél-dunántúli nyelvjárások között ma is kimutatható egyezések vannak.) (vö. Kiss 2003: 305–306). E területi behatárolás mellett a szerző néhány általánosan megfogalmazott, tehát a teljes székely régióra vonatkoztatott nyelvi jellegzetességet sorol fel (l. alább a 3. fejezetet).

Végül – bár nem dialektológiai kézikönyv vagy székely nyelvjárás monográfia – érdemes a székely nyelvjáróterület behatárolásával kapcsolatban Péntek (2020a) alapján összegezni az erdélyi magyar dialektológia jelenlegi álláspontját. A szerző szerint a nyelvjárás keleti határát a Keleti-Kárpátok gerince biztonsággal jelöli, nyugati határa azonban korántsem egyértelmű a mezőségi és a székely nyelvjáróterület Maros megyében adathozható átmeneti sávjának következtében. A két nyelvjárás határa megállapításának nyelvföldrajzi szempontból legadekvátabb módszere a szerző szerint a Murádin (2010b) által alkalmazott szempont, a kétféle *e* (a nyíltabb *e* és a zártabb *ë*) megléte, illetve hiánya alapján a mezőségiben nem használt *ë* izoglosszája, melyet Murádin a Felső-Marosmentén, a Nyárádméntén, a Kis- és Nagy-Küküllő völgyében húzott meg (erről bővebben l. Murádin 2010b: 40–45; l. még a 3.1. alfejezetet). „A jelenlegi közigazgatási felosztás szerint Maros megye középső és keleti része alkotja Marosszékot, tájegységei: a Mezőség délkeleti, Székely-Mezőségnek nevezett része, a Maros völgye (a Gernyeszeg és Nyárádtó közötti rész, itt fekszik Marosvásárhely is), a Nyárádmente, a Sóvidék nyugati része, a Görgényi-havasok délnyugati része. Ez a nyugati nyelvjáróhatár a maga viszonylagosságában a mezőségi szórványba megy át, ahol azonban már jellemzően a román nyelv dominál” (Péntek 2020a: 55).

A székely nyelvjáróterület déli határának megállapítása szintén komplex kérdés, mivel „a Szászföld megszűntével itt, Brassó és Maros megyében is kialakult egy szórványosodó, foszló régió, amelytől végleg elszakadtak a távolabbi nyelvjáró-szigetek” (Péntek 2020a: 55). A tömbszékelység peremvidékein élő, illetve a peremvidékeken túli csoportokként említi még a szerző a gyimesi székelységet (Gyimesi-szoros környéke, a Tatros forrásvidéke), a hétfalusi kis régiót, Krizba, Halmágy, Kóbor, Datk, Nagymoha peremszigeteit, továbbá még délebbre Oltszakadátot,

valamint a szétszóródott és nagy számban Magyarországra is áttelepült bukovinai székelységet.⁶

3. A székelyként regisztrált nyelvi repertoár sajátosságai

Ebben a fejezetben a székely nyelvjáráshoz tartozóként regisztrált hangtani/hangzásbeli, morfológiai, szintaktikai, lexikális/szemantikai, valamint diskurzuszintú/pragmatikai jellegzetességeket tekintem át főként a rendelkezésre álló szintetizáló, illetve monografikus szakirodalom alapján. Az alábbiakban kirajzolódó kép korántsem teljes, hiszen az áttekintés alapjául szolgáló munkák közt nem szerepel a számos, egy-egy székely régió, esetleg település nyelvhasználatára fókuszáló tanulmány és monográfia.

Az itt hivatkozott legtöbb szöveg sajátossága, hogy – ha el is különítenek pusztán egy-egy részterületre jellemző nyelvi jelenségeket is – a teljes székely régióra vonatkozóan teszik legtöbb megállapításukat, céljuk, amint címük is mutatja, egy átfogó kép kialakítása a székely nyelvjárásról. E sajátosságuknak köszönhetően épp ezek a munkák azok, amelyeknek a legnagyobb publicitása alakul ki, magyarán az ezekben a munkákban prezentált megfigyeléseket ismerik meg a legnagyobb eséllyel a tudományos és a tudományos szférán kívüli közönség tagjai, illetve ezek a megállapítások kerülnek be a legnagyobb eséllyel a publicisztikai irodalomba, esetleg a tankönyvekbe és ezáltal a köztudatba, közbeszédbe is.

Fontos azt is hangsúlyozni, hogy mivel a székely nyelvi repertoárhoz sorolt jellegzetességekről és a nyelvjárás behatárolásáról szóló, itt hivatkozott szövegek elég tág időintervallumot ölelnek fel, nemcsak a székely nyelvjárás területén egyes korai bemutatásai, hanem bizonyos felsorolt nyelvi jelenségek is „érvényüket veszíthették”, eltűnhettek. Céлом az alábbiakban nem a székely nyelvjárás ma adatolható felosztásainak és repertoárjának az áttekintése, hanem azoknak az állításoknak, megfigyeléseknek az ismertetése, amelyek az idők során formálhatták a székely nyelvjárásról és beszélőiről alkotott képet a tudományban és azon kívül is.

⁶ A romániai magyar nyelvjárászigetekről bővebben l. Péntek (2006). Szintén fontos olvasmány e témakörben Péntek (2020c), melyben a szerző tömören, ugyanakkor áttekinthető módon összegzi a moldvai magyar nyelvjárás belső tagolásának főbb tudománytörténeti mozzanatait, és az ezek alapját képező tényezők, illetve a településtörténeti és nyelvi jellegzetességek megvilágításával amellel érvel, hogy a múlt század közepén elterjedt *északi csángó*, *déli csángó* és *székelyes csángó* trichotómia helyett célszerű és tudományosan megalapozott visszatérni a mezőségi és a székely jelleg hangsúlyozására, valamint kiküszöbölni a szintén széles körben elterjedt *csángó* megnevezést a moldvai magyarok és nyelvük történetének tárgyalásakor. „A különböző léptékű és kiterjedtségű nyelvföldrajzi kutatások, elsődlegesen a megjelent nyelvatlaszok, nem cáfolják, hanem inkább megerősítik a korábbi egyöntetű véleményt a moldvai magyar kettősségéről. Ez a tipológiai kettősség: a *mezőségi* és a *székely*, egyúttal világosan jelzi a két csoport belső-erdélyi eredetét is. Ennek a tudásnak a birtokában időszerű volna az *északi*, *déli* és *székely* helyett visszatérni a kettősséghez: a *mezőségi* és *székely* megnevezéshez, mindkettővel egyaránt pontosan jelezve a két nyelvváltozat eltérő típusát és a két csoport eltérő eredetét. Földrajzi elhelyezkedését tekintve a keveredés ellenére az egyik jellemzően Szeret mentinek tekinthető (érzékeltető megoszlással északról dél felé haladva Szabófalvától Bákó környékén át Ploszkucényig, azaz Szabófalvától Szabófalváig, lévén, hogy a ploszkucényiek is Szabófalváról telepedtek délre), a másik a jobb oldali mellékvizek mentén elhelyezkedő kistrégióknak” (Péntek 2020c: 135–136).

3.1. Hangtani, hangzásbeli jelenségek

A székely nyelvjáróterületet tárgyaló dialektológiai munkák számos hangzásbeli jellegzetességet emelnek ki, ezáltal megalkotva a székely nyelvjárások hangtani profiljait, illetve a teljes nyelvjáró régió egyéb nyelvészeti írásokban is átvett hangtani jellemzését. Az alábbiakban az általam áttekintett munkák alapján felsorolom az ezekben említett, magánhangzókkal, mássalhangzókkal és intonációs mintákkal kapcsolatos megfigyeléseket.

A magánhangzórendszerrel kapcsolatos megfigyelések közt gyakran ellentmondások tapasztalhatók; a leggyakrabban kiemelt sajátosságokat illetően a következőket fogalmazhatjuk meg. Az ún. *ë*-zéssel és *ö*-zéssel, illetve területi megoszlásukkal, elterjedtségükkel és morfofonológiai meghatározottságú mintázataikkal kapcsolatban az idők során némileg eltérő véleményeket dokumentál a szakirodalom, abban viszont konszenzus mutatkozik, hogy e két jelenség megoszlása hangtani szempontból változatossá teszi a székely nyelvjáróterületet (a zárt *ë* székely nyelvjáró előfordulásairól, morfofonológiai jellegzetességeiről, illetve a nyelvjáróterület nyugati behatárolásának szempontjaként való érvényesítéséről l. Murádin 2010b: 40–45; a nyílt és zárt *e* megkülönböztetéséről l. még Péntek 2020a).⁷ Az *e* – *é* magánhangzókkal kapcsolatban a következőket emelik ki a szerzők: „[a] kétféle *é*-t megkülönböztetik a székelyek, de nem mindenütt egyformán. Az *ê helyén általában *é*-t ejtenek (*ég, mész, kéz* stb.), vagy néha a második szótagban *e*-t: *tehen, füvény, süvény, szekér*. [...] [A]z a hang, a mit a székelyek nagy része *é helyén, a köznyelvi *é*-nél valamivel zártabb, de nem sokkal” (Balassa 1891: 98, l. még Kálmán 1966); az *e* nyíltabb a köznyelvinél: *ä* vagy *æ* (Steuer 1888: 5, Kálmán 1966: 89, Szabó 1994: 126).⁸

Szintén gyakran említett sajátosságok a következők: az *a* hangot zártabban ejtik bizonyos helyzetekben;⁹ az *á* a székelység nagyobb részében zártabban

⁷ Néhány ezzel kapcsolatos megjegyzést hosszabban is idézek: „... a nyelvjáróterület egy része, a keresztúri nyelvjárás, teljesen *ö*-zű; minél messzebbre távozzunk ettől a középponttól, annál gyakoribb az *ë*, s a keleti székelység már egyáltalán nem *ö*-zű. Ez az *ö*-zés tehát fontos különbséget hoz létre a székely nyelvjárások között s főleg erre a tulajdonságra alapítva különböztetjük meg a keleti és a nyugati székelységet; a nyugati *ö*-zű, míg a keleti *ë*-zű, s e tekintetben hozzá csatlakozik a maroszséki nyelvjárás” (Balassa 1891: 99); „[a] magánhangzók fonémarendszerét tekintve a nyelvjárótípus háromféle: *ë*-zű és *é*-zű (Csík [...]), *ö*-zű és *é*-zű (Udvarhely [...]), *e*-zű és *é*-zű (Háromszék [...]) egy része, továbbá az északi csángó terület). De még az *ö*-zű nyelvjárások sem egyfélék. Vannak olyan helyi nyelvjárások, amelyek csupán hangsúlytalan helyzetben *ö*-znek, például: *kendör, széköt, éneköl* stb. Mások viszont minden lehetséges helyzetben, például: *lössz, sönki, ögyenek, életömöt* stb. – Az *ë*-zű nyelvjárások közül némelyek az irodalmi, köznyelvi *ö* helyén is *ë*-t használnak: *ëssze, szërnyű, ëcsém, zërgëtt*” (Szabó 1994: 125–126, l. még Kálmán 1966, Juhász 2001, Kiss 2003); „[a] régió [...] a szomszédos mezőségi területtel szemben egységesen zárt *ë*-zű” (Juhász 2001: 302).

⁸ Juhász (2001: 302) ezt így pontosítja: „mindenekelőtt a keleti székely területen (Csíkbán, Gyimesben, Háromszék déli és keleti felében, de nem jellemző a jelenség például Gyergyóban, Maroszséken és Udvarhelyszék nyugati részében)”.

⁹ Steuer megfigyelései: „Nekem különösen egytagú rövid szavakban s a nyílt szóvégeken tűnt föl, de tapasztalásom szerint minden a ilyen ejtésű. Különbösen is nagy hajlandósága van a székely *a*-nak *o*-ra változni, főleg *r*, néha *v* előtt, s egyebütt is; pl. *porázs, poroncsol, sorka, horokáj, sorró, jova, szova, kobát, topló, kolopál, rogyog, boszont, borzos, magoss* stb.” (Steuer 1888: 4, l. még Steuer 1893d). Ugyanerről (Juhász 2001: 302) a következőt jegyzi meg: „ahol a nyíltabb *e*-k megtalálhatók, az *á* és az a fonémának gyakori a zártabb [...] ejtése”.

a köznyelvinél (vö. Kálmán 1966: 89, l. még Steuer 1888: 5); bizonyos alrégiókban előfordul a diftongizálás jelensége;¹⁰ a székely nyelvjárás „kedveli” a hosszú magánhangzókat, számos morfofonológiai pozícióban jellemző a magánhangzónyúlás;¹¹ a köznyelvi *i* helyén bizonyos morfémákban *ü* szerepel: „*küis, közsded, szüü, szüivem, csürke, üdö, müü, münkör*” (Balassa 1891: 99, l. még Szabó 1994: 126, Péntek 2020a); „[a]z *ë-ző* nyelvjárásokban a köznyelvi *ü* helyén néhány tömorfémában *i* van: *fil, mies, siket, innep*” (Szabó 1994: 125–126); „[...] gyakran ejt az egész székelység ragok előtt s néha a szótőben is *a* helyett *o*-t és *e* helyett *ë*-t, *ö*, *ü* után *ö*-t: *bicsok, szova, sorkantyú, poroncs stb.; ruhámot, fijadot, házámot, disznyókot; kezemöt, kijetëket*, vagy: *kezemöt, kezököt, életömöt, ökrömöt, ötöt*” (Balassa 1891: 99, l. még Juhász 2001); az *á* után az *a* zártabb ejtésű (Kálmán 1966, Szabó 1994: 126).

A mássalhangzórendszerrel kapcsolatban kiemelt sajátosságok: gyakori az ún. *j-zés*¹² és a szóbelseji, valamint – bizonyos esetekben – a szóvégi mássalhangzónyúlás¹³ is; előfordul, bár különböző mintázatokat mutat az „*l* elhagyása”;¹⁴ jelen van az *ny* – *n* irányú depalatalizáció: „[a]z *ny* helyett szó végén *n*-t ejtenek: *legén*,

¹⁰ „A diftongizálás főfészke a székelységben a Háromszék északi részén levő Peselnek vidéke, hol általában palóczosan (*aó, eé*) diftongizálnak; s a Nagy-Küküllő megye keleti szögeletjében levő lutheránus Halmágy, melynek vidékén a göcseji *uo, ié* járja. Ezen kívül itt-ott a Rika táján s egyebütt is megüti fülünket egy-egy diphtongus; pl. *kaócs* Rika (*kócs*: kulcs), *raózsám* Són.” (Steuer 1888: 16); „[...] nézetem szerint az igazi diphtongusok sorát [...] ekképen lehetne összeállítani [...]: *aó, eó; aő, eő; aá, eé, eëüó, üö, uő, üö; ié, ié*” (Steuer 1888: 18, l. még Steuer 1893c és d).

A diftongizálás kapcsán a szerzők jellemzően a következő általánosításokat teszik: „[a] székely nyelvjárástípusban a hosszú középső nyelvtávú magánhangzó (*ó, ö, é*) realizációja háromféle megoldást mutat: monoftongusost, nyitódó diftongusost (*uo, üö, ié*) és záródó diftongusost (*ou, öü, ei*)” (Szabó 1994: 126, l. még Kálmán 1966, Juhász 2001, Kiss 2003).

¹¹ Néhány ezzel kapcsolatos megjegyzés: „az *í, ú, ü*-t nemcsak a szó ragozatlan alakjában ejtik hosszan (*ír, sír, út, fűz*), hanem gyakran ragok előtt is: *kútat, nyúlak, lúdat, útat*” (Balassa 1891: 98); „a felső nyelvtávú hosszú magánhangzók (*ú, ü, í*) gyakoriságát növeli a hangsúlyos nyúlás, pl.: *kútat, nyúlak, lúdat, útat, mútat*” stb. (Balassa 1891: 98, l. még Szabó 1994: 126); több szótagú szavak első szótagjában is jellemző a nyúlás: „*vidék, hívatat, tudom, mútat, múlat, tükör*” (Balassa 1891: 98); „[a] hol a szótag és szóvégző *l* kiesik, ott is megnyúlik az illető magánhangzó” (Balassa 1891: 98); jellemző az *l, r, j* előtti magánhangzó-megnyúlás, pl. „*kendör, òlvessük, levèrjük, gubiccsál*” (Balassa 1891, Kálmán 1966: 89, Juhász 2001, Kiss 2003).

¹² „[G]yakran *l* helyett is *j* hangzik: *juk, jány, mejj, útszèj, tavaj, kiájt, rikojt*” (Balassa 1891: 99); „ezek a nyjárások *j-zők*: *ijen, kiráj, ájj, nyújjon, juk* stb. [...] a csángóban a *ly* fonéma is megvan” (Szabó 1994: 126, l. még Steuer 1888: 19, Kálmán 1966, Juhász 2001).

¹³ „[Gy]akoriak a hosszú mássalhangzók: *töllem, véllem, belölle, szöllö, szöllani*; továbbá: *virittani, hajittani, eligazittotta, hajittotta*” (Balassa 1891: 99). Bizonyos szóvégi mássalhangzók nyúlása jellemző: „ez mindenekelőtt az *-n* ragot és az *-s* képzőt érinti: *lábom, bajossonn, kékk, vijassz, büdöss, hamiss, sóss* (Csík), *télönn, fejönn* (Udvarhelyszék)” (Juhász 2001: 304).

¹⁴ „A szótag és a szó végén álló *l* elveszése nem egyforma az egész nyelvjáróterületen; ebben is különbséget látunk a keleti és a nyugati székelység között. A nyugati nyelvjárások elhagyják az *l*-t a szó belsejében és a szó végén, de nem egész egyformán; a középpont erre nézve is a keresztúri nyelvjárás, melyben mindig elmarad az *l*; ez az elveszés mind ritkábbá válik azonban a nyelvjárásokban, melyek közelebb esnek a keleti székelységhez. A keleti nyelvjárások megtartják a szó végén az *l*-t, csak a szó belsejében hagyják el néha. A marosszéki nyelvjárás ebben is a keleti székelységgel egyezik” (Balassa 1891: 99).

szégen, lén, asszon, hitván stb.” (Balassa 1891: 99, l. még Murádin 2010c); a *t*, *d*, *n*, *l* nem palatalizálódik *i* és *ü* előtt (Kálmán 1966: 89); a „[k]öznyelvitől eltérő teljes hasonulás van például az *rl*, *ls*, *rs* kapcsolatokban: *őlli* ’örli’, *solló* ’sarló’, *assó* ’alsó’, *fëssó*, *bossó*, *fassang* (Csík, Udvarhelyszék)” (Juhász 2001: 304, l. még Steuer 1888: 19).

Szintén fontos hangzásbeli sajátosságokat mutattak ki a hanglejtéssel, intonációval foglalkozó nyelvészek. Az ezzel kapcsolatos jellegzeteségek kiemelése főként Csúry Bálint nevéhez köthető, újabban azonban bizonyos kutatók a laboratóriumi fonológia technikai apparátusát is igyekeznek bevonni a székely intonációs minták vizsgálataiba. Az egyik legfontosabb jelenség a jellegzetes, későn eső dallammenet: „[Csúry a székely nyelvjárásokban] a hangmenetet egyenletesen magas kezdetűnek tartja, ami annyit jelent, hogy a fráziskezdő (hangsúlyos) szótag hangmagassága nem esik le a következő szótagon, ellentétben a magyar nyelvterület legnagyobb részével, hanem több szótagon keresztül ugyanazon a hangmagasságon marad és csak a frázis vége felé válik ereszkedővé. Csúry szerint, ez az eset a párbeszédes közlés jellegzetessége, de lezser beszéd során kérdésben vagy akár általános közlésben is előfordulhat” (Huszthy–Sándor 2021: 109; Csúry 1930; l. még Kontra 2023: 70–73).¹⁵

További kiemelt intonációs jellegzetesség a mondat zárótónusának (az utolsó szótag tónusának) emelkedése: „[a] székely hanglejtés másik sajátossága Csúry szerint, hogy a mondat (illetve az intonációs egység) utolsó szótagján gyakran megemeli a hangmagasságot. Ez ugyan a szamosháti nyelvjárásban is létező jelenség, ám ott csak az állítmányra végződő mondatok esetében fordul elő. Csúry példáin azonban látható, hogy a székely nyelvjárásban olyan mondatokban is megfigyelhető ez a mintázat, amelyek nem állítmányra végződnek” (Huszthy–Sándor 2021: 110; Csúry 1930, 1935).¹⁶

Fontos fejlemény ezen a területen Huszthy és Sándor (2021) munkája, melyben egy ígéretes új kutatási irányt alapoznak meg: a székely intonációs minták laboratóriumi fonológiai vizsgálatát. A szerzők cikkükben hangsúlyozzák, hogy további kutatásokra van szükség ezen a területen, legfontosabb következtetéseiket azonban vizsgálatuk alapján is tarthatónak tekintik: a köznyelvi és egyéb nyelvjáróterületeken jellemző

¹⁵ L. még Horger (1934: 36): „A székely és csángó nyj.-oknak egyik jellemző sajátossága, hogy hangsúlyos kezdetű mondatok kezdő szótagjának hangmagassága nem esik a második szótagon (mint a kny.-ben), hanem több szótagon keresztül változatlanul ugyanazon magasságon marad s csak a megnyilatkozás vége felé esik le, de az utolsó szótagon ismét emelkedik. Pl. *E r ő z s g a z d a e m b ě r v ó t . M i n d ě n n a p e s z ě m b e j u t . S z a b ó M á r t o n l ö v é m ě g . Ę s m e n t m ě g k ě l l ě t t f a l a z n i .* Ha az utolsó szótag mgh.-ja rövid volt, akkor ez a hangmagasság emelkedésével kapcsolatban a székely nyj.-okban legtöbbször meg is nyúlik. Pl. *S z e r e t i k f ě r ě d n í .* [Hova menyén Kati nén?] *H á a t e m p l o m b á . H á k i e d m o s j ő h a z á ? Ú g y b i z ó n y . A z a z o k á . N e m t u d o m h o l l a k í k . Ę n ě s ú g y v a g y o k a z e n y i m v ě l .* Így akkor is, ha egy következményes mellékmondatból kihagyás következtében csak a *hogy* kötőszó marad meg. Pl. *Ú t y f á z o m h o g y ! Ú g y ě h e t n ě m h o g y ! Ú t y s z e r e t l e k h o g y ! Ú g y m ě g j e t t ű n k h o g y ! Ú g y e l s z é d ű l t e m v a l a h o g y !*”

¹⁶ L. még Balassa (1891: 99): „A székelyek hanghordozása is eltér némileg a királyhágón-innenitől, a mennyiben a mondat utolsó szótagján lassan emelkedik a hang, s e mellett a rövid szótag megnyúlik: *Hát kijed mos jó haza? Mi? – Mit mon kéd? Mit? Sëmmi?*”

semleges intonációs mintával szemben, ahol a fráziskezdő (hangsúlyos) szótag hangmagassága leesik a következő szótagon, a székely intonációs minták legjellemzőbbike, tehát a jelöletlen mintázat a későn eső dallammenet, azaz a hosszasan magasan tartott tónus; az emfatikus, azaz felfokozott érzelmi állapotban produkált megnyilatkozások esetében gyakoriak a magas és alacsony tónusokat szélsőséges módon váltakoztató intonációs minták. A szerzők azt is hangsúlyozzák, hogy „[a székely nyelvjárások] a prozódia tekintetében (...) meglepően egységesek, és ismeretesek az igen kirívó, magas hangon »énekelt«, későn eső-ereszkedő hanglejtésformáikról. A székely intonáció nemcsak egységesnek, de igen stabilnak is mondható: informális megfigyelések alapján (melyek későbbi kutatásokat követelnek) Erdélyből elszakadt székelyek nyelvjárásvesztése esetén a sajátos intonáció tűnik a legmaradandóbb dialektális elemnek” (Huszthy–Sándor 2021: 108).

3.2. Morfológiai és szintaktikai jelenségek

A székely nyelvjárási alakulatoknak tulajdonított legfontosabb morfológiai és szintaktikai jelenségek számos összegző munkában megjelennek. Az alábbiakban ezeket jelenségcsoportonként sorolom fel, megadva az adott jelenségeket említő szerzőkre való hivatkozásokat.

A leggyakrabban említett morfofonológiai jelenségek közt szerepelnek a szakirodalomban a következők: a sztenderd *be* igekötő *bé* alakváltozatának általánossága (l. Murádin 2010d: 96–97); a *-ból*, *-ből* ragok mássalhangzóval kezdődő szó előtti *l* nélküli változatának előfordulása a nyugati székelységben (l. Balassa 1891); a *-hoz* rag kétalakúsága az *ö-ző* nyelvjárásokban (*-hoz* és *-höz*); a *-vel* rag *l* nélküli változata a nyugati székelységben (l. Balassa 1891); a *-vAl* rag hasonulás nélküli használata a csík-gyergyói és hétfalusi nyelvjárásban (pl. *pénzvel*) (l. Balassa 1891, Kálmán 1966, Szabó 1994); a határozói igenév hasonulás nélküli kapcsolódása az ige-tőhöz (Kálmán 1966); az *-ít* képző *-itt* alakjának előfordulása (pl. *tanitt*, *forditt*, *inditt* stb.) (Horger 1934: 142; Juhász 2001; Murádin 2010e; Péntek 2020a; az oklándi tájnyelv kapcsán l. még Máthé 2020); az E/2 igei személyragnak/-jelnek az *sz*, *z*, *s* végű tövekhez való kötőhangzó nélküli kapcsolódása a köznyelvi verziók (pl. *olvasol*, *keresel* stb.) mellett (pl. *léssz*, *téssz*, *véssz*, *vissz*, *hossz*, *néssz* ~ *néssz*, *kedvessz*, *vígadossz*, *vígyássz*, *ássz*, *keressz*, *ólvassz*) (Horger 1934: 146); az *-n* személyragos/-jeles „hosszabb alakok” használata (*mégyën*, *tészën*, *viszën* stb.) (Kálmán 1966, Szabó 1994, Juhász 2001); a múlt idő jelének a rövidebb változata (pl. *üttem* ’ütöttem’, *vettem* ’vetettem’, *ëtt* ’evett’) (Kálmán 1966, Szabó 1994, Péntek 2020a); a *-cskA* kicsinyítő képző előtt a rövid magánhangzós tőalak rögzülése (pl. *ruhacska*, *szobacska*, *Annacska*) (Juhász 2001); a *v* tövű névszók gyakoriságának csökkenése, „mivel több toldalékos forma már a szótári tőből jön létre (egyalakúsodás): tetús, tetúk, hós, hót, csúk ’csövek’, csúje stb.” (Juhász 2001: 304); „az *ó*, *ú*-t *á*-val, *ő*, *ű*-t *é*-vel váltakoztató (*bíró*, *bírák*, *idő/idén* stb.) tőtípus” köznyelvinél nagyobb gyakorisága (pl. „*forró/forrán*, *szigorú/szigorán*, *savanyú/savanyán*, *keserű/keserén* stb.”) (Juhász 2001: 304). Szintén morfofonológiai relevanciájú, hogy a nyelvjárás-terület jellemző vonásának

tartja Horger (1934: 139), hogy „az *-a, -e* személyragnak (hiátustöltő *i*-vel egyesült) *-ja, -je* változata sokkal gyakrabban járul msh.-val végződő szavakhoz mint a kny.-ben. Pl. *oszlopja, népje, testye, élettje, eredettye, kezdettye, területtye, fülem hallattýára, térgye, beszélgye, ablakja, hasadékja, bítrokja, vídékje, csillagja, szagja, vendégje, balzsamja, számja, második évje, határja, testtvérje, vagyonna, rókonnya, színnye* stb. (Ugyanígy természetesen a több. 3. sz.-ú alanyra mutató *-jok, -jék, -jök ~ jik* raggal is.)”; hogy „az *-ért* rag legjellemzőbb realizációja az *-étt*” (Juhász 2001: 304, erről l. még Murádin 2010d: 102–104); illetve, hogy „a *tehen, keves, nehez* típusú rövid magánhangzós alanyeseti tövek megvannak a keleti székelységben, de *r, l, j* előtt nyúlás következhet be: *szekér, kötél* stb.” (Juhász 2001: 304).

A névszói morfológia területén a kiemelt sajátosságok a következők: a *-ni, -nitt* és *-nól, -nől, -nul, -nüil* családi helyhatározó ragok használata a köznyelvi *-éknál, -éktól, -ékhoz* (Sándornitt, Sándornül, Sándorni) ekvivalenseként (Balassa 1891, Laziczius 1936, Kálmán 1966, Szabó 1994, Juhász 2001, Kiss 2003, Murádin 2010h); a *-t* mód-állapothatározó rag használata: „*erőst* ’erősen’, *igyenést* ’egyenesen’, *mejjékest* ’mellékesen, mellesleg’...” (Szabó 1934: 85); a birtok többségének gyakori jelöletlensége (pl. „*ökrünk* és *ökrötök* jelöli az egy és a több birtokot egyaránt”) (Kálmán 1966: 89, Juhász 2001); valamint a kicsinyítő képzős alakok magasabb gyakorisága (Kiss 2001: 351–361, hivatkozva Péntek–Benő 2020: 293).

Az igei morfoszintaxis területéről szintén számos székelyspecifikus nyelvi formáról, funkcióról vagy gyakorisági mintáról számolnak be a kutatók. Ezek közül a következők jelennek meg a szintetikus és monografikus munkákban: az elbeszélő múlt idejű igealakok használata (pl. *ira, kére*) (Balassa 1891, Kálmán 1966, Juhász 2001); több összetett igeidő használata, például régmúlt alakok (pl. *ír vala, írt vala, írt volt*) (Balassa 1891, Laziczius 1936, Kálmán 1966, Szabó 1994, Juhász 2001, Kiss 2003);¹⁷ a suksükölés gyakorisága (pl. *lássá, lássátok, taníccsa, taníccsuk, toncsa, eltilcsák, sirassa, mutassa*, illetve nem *t* végű igékkel, és nem csak harmadik személyben is: *egyé, együk, egyétek, egyék; igya, igyak, vigye, tégye*) (erre többen „a felszólító mód alakjainak kijelentő módban való használataként” utalnak, pl. Balassa 1891: 100, Szabó 1994); a feltételes mód tárgyias személyjelének *-nó(k), -nő(k)* változata (*tudnók, kérnők*) (Juhász 2001, Kiss 2003, Murádin 2010g, Péntek 2020a); a *-csol, -csél, -csöl* gyakorító képző előfordulása, főként a keleti székelységben (pl. *dugacsol, lopacsol, szopacsol, öblincsel, szökdéncsel*,

¹⁷ Ezzel kapcsolatban Horger (1934) a következő megfigyeléseket közli: „[a] Királyhágótól keletre észlelhető *vár vala, kér vala* alak a multban való folyamatosságot, tartósságot fejezi ki. Pl. *Sohasém hiszém vala, hogy kiszabadújjak innét*. De legtöbbször (talán csak a moldvai csángó nyj. kivételével) nem általánosságban, hanem inkább csak a kevéssel azelőtti időre értve. Pl. *Éppem most ményén vala itt él, nē! Az imént jár vala itt. Ugyan mit mond vala?* Ezenkívül, de úgylátszik csak a székely nyj.-okban, a feltételes mód mult ideje helyett is áll. Pl. *Ity kél vala* (‘kellott volna’) *tēnni. Mégmondhatod vala te és neki. Ládd-ē, akad vala* (‘akadt volna’) *szekér Szentiványig. Hiszén adok vala én és. Ha még nem fogom vala, nem tom mi lesz vele. Ha én ide nem jövök vala, még most és alumnátok?* (Horger 1934: 157, l. még Szabó 1994 és Juhász 2001).

körméncsel 'körmöl, karmol', *rebdéncsel* 'röpdös', *ugráncsol*) (Horger 1934: 142); a -gál, -gél gyakorító képző gyakorisága a teljes nyelvjáróterületen (pl. *huzogál, erégél, kezdégél, mēnégél, nēzégél, repēzsgél*) (Horger 1934: 142); egyéb gyakorító képzők gazdag rendszere (pl. *pipákol* 'pipázgat', *nyiszitél* 'nyiszál') (Juhász 2001, Kiss 2003: 278, Péntek 2020a); az -ódik, -ődik képzős visszaható igealakok használata passziválási funkcióval (pl. „Az adósság fizetőggyék ki. Átoliródott az én nevemre. A disznóra lēgyēn gondod, merhanem mēgrakódot. Az imáccsággal nem sujkolódot a ruha”) (Horger 1934: 143; Juhász 2001, Kiss 2003: 278).

További idetartozó megfigyelések: „az ikes igék külön ragozását is ez a nyelvjáróterület őrizte meg legjobban, a mennyiben az ikes igék 1. személyének ragja -m: *iszom, észēm, fázom, alszom*, a 2. személy ragja -l: *iszol, észēl, fázol, alszol*, a nem ikeseké -sz: *néssz (nézesz), hossz*, bár így is: *lészēl, hiszēl*. Egyes igéknél már nem egészen következetes: *lépek, lépsz* (vagy *lépel*), *lépik*; ikesen ejtik a 3. személyben ezeket is: *termik, köpik, pisilik*; ik nélkül: *foj, hazud, ess* (esik)”) (Balassa 1891: 101); „[s]zenvedő ige helyett a székely nyj.-okban nemcsak -ódik, -ődik képzős visszaható igét használnak, hanem elkerülik a használatát úgy is, hogy a *jön* igével és a tulajdonképpeni cselekvést kifejező igének határozó igenevével helyettesítik. Pl. *A fa ki jó vágva. Ide zab jó vetve. Az út bé jó porondozva. Ez rēa jó szegve, aztán oda jó várva, s le jó vasálva*. Valószínű, hogy ez oláh hatás eredménye, mert az oláhban is ugyanolyan szerkezet szolgál a szenvedő ige helyettesítésére” (Horger 1934: 164, l. még Laziczius 1936); a *kívül* határozószó *küjjel* alakváltozata „egy tömbben, nyugat fele éles nyelvföldrajzi határral, egységesen a székely nyelvjáróterületen fordul elő” (Murádin 2010f: 334).

Horger Antal kiemel továbbá néhány jellegzetes szintaktikai/ szemantikai jelenséget¹⁸ is, melyekre egyéb munkákban nem találtam utalást: „[a] Székelyföldön élénk elbeszélésben, mintegy az események gyors lefolyásának érzékeltetésére, határozók, különösen igekötők után elmarad az állítmány. Pl. *No én se valék rest: le [ugrottam] a szekérről s neki [mentem]! Ahâjt mēkszőké magát a tehen, bé a sánca, onnét ki, kērsztül a kērtēn, s neki a ódálnak! Mikor hazajövök, a lovakat bé a hámba, s mēnyék! ...*” (Horger 1934: 163); a *van* ige gyakori elliptálása, melyet Horger megőrzött régiségként valószínűsít (pl. „*Hát a disznó hól? Hol anyád? A küsaszony idehaza-ē? Apád az érdőre-ē? Mēgnēsztem, hogy átolírva-ē a föld az én nevemre. Ne bánnyék velle [a pisztollyal], met mēktőtve. Fogaras messze*”) (Horger 1934: 163–164); „[a] székely nyj.-okban mesélés közben, de néha egyébkor is, a kny.-i szokástól eltérően jelentő mód helyett feltételes módban áll az időhatározó mellékmondat állítmánya. Pl. *Ēmōnt a nagyobbik fiú, s amikó mōnne, mōnne hetethét órszágon, talál ēggy öreg embōrt. Amind ott áldogalna, hát mēglassa őt ēggy öreg, ősz embēr. Amint sütné, hâjja, hogy a fán valaki dideregve asz kiáltozza: Jâj, mint fázom! Mint mēnt, mēndegélt vóna, látott ēgy naty házat. Hât amikor odaért vóna, akkora kutya van a kapu előtt, mind egy nagy boc.*”

¹⁸ A régi írásos emlékekben, illetve a székely nyelvjárásban, de főként a „csángóban” adatható, „köznyelvitől eltérő szórendi sajátosságokról” lásd Steuermann (1910) monografikus munkáját.

(Horger 1934: 165); a felszólító mód jelen idejének használata múlt idejű feltételes mellékmondatban, melyet Horger szerkezetvegyülésként címkéz (pl. „*Ha magik ne lëgyenek, ëlvesszünk vala. Ha mëg ne lássam, elesik vala. Ha alább üsse, béhasad a feje. Ha ël ne kapja a gyërmëket, a lovak letapossák*) (Horger 1934: 165); „[a] székely nyj.-oknak egyik jellemző sajátása, hogy az olyan következményes mondatok, melyek gyakori használatuk következtében már csak formulaszerűekké váltak, ma legtöbbször már egészen el szoktak maradni. Pl. *Útyfázom hogy! Úgy ëhetném hogy! Úty szeretlek hogy! Úgy mëgjettünk hogy! Úgy ëlszëdültem vala hogy!*” (Horger 1934: 172); és végül „[e]gész Erdélyben és folytatólag az Alföld keletibb vidékein általános a *këll, lëhet, szabad* s néhány hasonló ige mellett személyragos főnévi igenév helyett alanyi mellékmondat használata, néha *hogy* kötőszóval, de legtöbbször enélkül. Pl. *El kël mënnyek.* (...) Mivel ez a szerkezet csak oláhokkal szomszédos vidékeken észlelhető és az oláh nyelvben is ez szokásos (vö. oláh: *mie îm trebue se mergü, fie îtu trebue se mergi* stb.), ezért valószínű, hogy e nyj.-i jelenségben oláh hatást kell látnunk” (Horger 1934: 172–173).

3.3. Lexikális repertoár¹⁹

A legnagyobb tételben gyűjtött székely nyelvi jellegzetességek, ahogy általában a többi nyelvjárás esetében is, kétségtelenül a lexikális sajátosságok, melyeket a kutatók főként tájszógyűjteményekben, tájszótárakban tesznek közzé. Ebben az alfejezetben azokat a legismertebb kiadványokat tekintem át, melyek a székely nyelvjárás szókincs jellegzetességeit (is) közölték.

Amint Márton (1972: 245) kiemeli, a székely nyelvjárás iránti nagy érdeklődésnek köszönhetően az első, tájszókat is tartalmazó gyűjtemények, illetve tájszógyűjtemények majdnem kizárólag székely tájszókat tartalmaztak. Ezek között az első munka Pápai Páriz Ferenc *Dictionarium* (1708) című latin–magyar és magyar–latin szótára, amely anyaga székely szavainak minősítéseként nem használta a *székely* jelzőt, ezek *antiquis* jelölése a szerzőnek arra a meggyőződésére utalt, hogy a székelyek a hunok utódai lévén a székely nyelv a magyar nyelv ősi állapotát tükrözte. Az első valódi tájszógyűjtemény 18, Benkő József által gyűjtött székely tájszót tartalmazott, és Torkos József tette közzé 1747-ben a *Calendarium Jaurinense* azévi számában, majd az első szótár Baróti Szabó Dávid *Kisded szótára* (1784) volt (l. Márton 1972: 245–246).²⁰ Ezután a következő, már konszolidált intézményes

¹⁹ E fejezetben nem térek ki a székely nyelvjárás területtel kapcsolatos névtani kutatásokra (tehát elsősorban a személynévvel, helynévvel és állatnévvel, illetve ezeknek történeti alakulásával foglalkozó vizsgálatokra), mivel tudomásom szerint nincsen a teljes székely nyelvjárás területre vonatkozó szintézis ezen a területen, fontos azonban megemlíteni, hogy az idők során számos névtani kutatás zajlott e terület különböző alvidékein, településein. A székely nyelvi jelenségek iránt érdeklődők számára hasznos volna elkészíteni a székely névtani szakirodalom annotált bibliográfiáját.

²⁰ Baróti *Kisded szótáráról*, illetve *Ortographia és grammatikabéli észrevételek a magyar prosodiával együtt* c. nyelvművelő-nyelvújító, helyesírási és nyelvtani megjegyzéseket tartalmazó munkájáról, valamint Benkő Józsefnek a székelyek nyelvvel kapcsolatos megjegyzéseket is tartalmazó *Transsilvania* c. munkájáról l. Fazakas (2012).

keretek közt gyűjtött anyagot a Magyar Tudós Társaság adta ki Döbrentei Gábor irányításával *Magyar tájszótár* címmel (1838). Döbrentei *Előbeszédéből* kiderül, hogy a szótár anyagát „a’ titoknok által hivatalosan felszólított tagok’ beküldéseiből”, az addig nyomtatásban megjelent tájszógyűjteményekből és önként beküldött gyűjtésekből állították össze (I. Tsz., III–VIII).

Amint a 2.1. fejezetben említettem már, Kriza János *Vadrózsák* (1863) című népköltészeti gyűjteménye a hozzá mellékelte rövid erdélyi *Tájszótár* (és a székely nyelvjárásról szóló jegyzetek) miatt is jelentős. Kriza előszavában így ír tájszógyűjtése folyamatáról és a székely nyelvjárás értékeiről: „A *Tájszótár* végül magában foglal több eddig sehol nem ismertetett szót is, kellő használatául az irodalomnak, melynek mint nagy gazdaságnak kamráiban nem árt, ha sok mindenféle zakota is van egybehalmozva, mit maga helyén az ügyes gazda mindig tud haszonra fordítani. Minden esetre nagy gonddal voltam arra, hogy »fül nem hallotta« szót ne közöljek, s amit közlök, lehetőleg szabatos értelmezéssel és saját vidéke hangejtése szerint adjam. Ez okból vevék föl több már ismertetett, de még eléggé nem ismert tájszót is. [...] Ily sokat ölelni akarás mellett, meglehet, keveset fogtam szorítani. A nyelvjárás s hangejtési legkisebb árnyalatokat is kiszínelni akarva, tán főbb sajtóságok, a kifejezés, a beszéd igaz székelyessége ellen fogtam véteni. Tán nem mindenütt van megőrizve az a tiszta édes gyermeteg hang, az a természetes üde arcszín, ez örökké vonzó bűbája a népelme, igaz szülöttjeinek. Részemről nem volt hűja a tárgyam iránti szenvedélyes szeretetnek, s nyelvérzésem élesbítése céljából az illető nyelvjárások finomságaiba avatottabb ügybarátaimmal untig folytatott közlekedésnek” (Kriza [1863] 2001). A tájszótárban a tételek túlnyomó része Háromszék, illetve Udvarhelyszék, Csík, Kereszturfi-szék, Homoród vidéke, Hétfalu, Erdővidéke, Maros-szék és Aranyosszék jelölést kap (vö. Kriza [1863] 1996, 2001).

A következő, székely szavakat is tartalmazó tájszótár Szinnyei József *Magyar tájszótára* (MTsz., 1893–1901). A 80.000 feletti adatot tartalmazó szótár anyagát Szinnyei négy forrástípus felhasználásával gyűjtötte össze: feldolgozta a rendelkezésére álló népnyelvi közleményekben (a *Magyar Nyelvészet*, a *Nyelvtudományi Közlemények*, a *Magyar Nyelvőr* anyagában, Erdélyi János, Kriza János, Arany László, Gyulai Pál, Kálmány Lajos népköltészeti gyűjteményeiben, Herman Ottó *Magyar Halászat Könyve* című munkájában és a régi *Magyar Tájszótár* anyagában) megjelenő tájszavakat; bizonyos nagyobb kéziratos gyűjtemények anyagát (a Tsz. tervezett második kötetébe szánt gyűjteményekét, Kriza János hagyatékát, Györffy István székely szógyűjteményét, Csaplár Benedek és Király Pál gyűjteményeit); a saját ismerősei és egyetemi hallgatói által benyújtott gyűjteményeket és saját gyűjtéseit (I. MTsz. I.), így ebben a szótárban tekintélyes mennyiségű székely tájszóanyag szerepel a nyelvjáróterület számos régiójából.

A Szabó T. Attila gyűjtése alapján és szerkesztésében elindult, majd Vámszer Márta, Kósa Ferenc és Fazakas Emese főszerkesztésével, valamint számos más munkatárs hozzájárulása révén folytatott *Erdélyi magyar szótörténeti tár* (SzT., 1975–2014) nem tájszótár ugyan, anyagában mégis bőségesen szerepelnek székely adatok, ráadásul

nemcsak lexikális jellegzetességekről, tájszavakról, névtani adatokról beszélhetünk, hanem a székely morfoszintaktikai, szemantikai, diskurzusszintű jellegzetességek iránt érdeklődők is változatos nyelvi anyagot találnak benne.²¹ Az SzT. anyagáról érdemes hosszan idézni Fazakas (2007) összefoglalását, mely kellőképpen érzékelteti a munkában szereplő adatok sokrétűségét és mennyiségét:

„A Tár anyaga eredeti levéltári darabokat és történeti kiadványokat mutat fel. Hivatali és magánéleti iratfajtákból válogatott anyagában a legváltozatosabb korabeli műfajok mind megtalálhatók: birtok és szolgálat-összeírások [...], végrendeletek, osztálylevelek, kelengye- és tárgylajstromok, vallatások jegyzőkönyvi anyagai, csere- és adásvételi iratok, nyugták, költségjegyzékek, közlevelek, törvényszövegek [...], fejedelmi rendeletek, egyházi látogatási, törvénykezési, városi tanácsi, széki jegyzőkönyvek, anyakönyvek, jobbágykezes-levelek, a különböző céhek számadáskönyvei, levelezése, udvartartási iratok. Nem maradnak el a családi levéltárak anyagai, krónikák, naplók, elmélgedések, misszilisek sem. Így az adatok nemcsak a hivatali nyelvet, hanem Erdély különböző nyelvjárásait beszélő emberek – városi vagy falusi tisztségviselők, bírák, jegyzők, papok, mesteremberek, gazdatisztek, kocsmárosok stb., perbe fogott vagy tanúkként kihallgatott különböző rangú és rendű emberek – nyelvét villantják fel. [...] [A]z egyes céhek – asztalos, aranyműves, fazekas, fésűs, kádár, lakatos, mészáros, ötvös, posztócsináló, szabó céhek – jegyzőkönyvei, artikulussai, levelesanyaga, számadáskönyvei mellett nagy számban kerültek be az adatok közé az egyes családok [...] levelei, oklevelei, az egyes székek (Aranyosszék, Udvarhelyszék, Háromszék stb.) levéltárában fellelt iratok, a fejedelmek levelezése, az urbáriumok, udvartartási iratok, az egyházközségek jegyzőkönyvei, anyakönyvi bejegyzései, vizitációs jegyzőkönyvek, tanácsi, valamint törvénykezési jegyzőkönyvek [...].

A SzT-be bedolgozott és bedolgozandó anyag azonban nemcsak kéziratos emlékeket használ, hanem korabeli nyomtatványokat (pl. törvényeket, rendeleteket), illetve később, nyomtatásban megjelent emlékiratokat, önéletírásokat, levelezéseket stb. [...] A nyomtatványok sorában találjuk meg az egyes kollégiumok évente kiadott értesítőit, a Székely Okleváltár 1872–1898 között megjelent kötetét, Bogáts Dénes *Háromszéki Oklevél-szójegyzékét* (Kolozsvár, 1943), a Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadványait, illetve szótártani jellegű munkákat is.” (Fazakas 2007: 24–26).

A Márton Gyula, Péntek János és Vöő István szerkesztésében kiadott *A magyar nyelvjárások román kölcsönszavai* (1977) című szótár szintén releváns a székely nyelvjárásra, nyelvjáróterületre nézve, hiszen anyaga székelyre jellemzőnek tartott kölcsönszavakat is tartalmaz, melyek kétségkívül fontos lexikális jellegzetességei a nyelvjárásnak, főként a magyarországi területi változatokkal összehasonlítva. A 4243 címszavas szótár forrásai közt szerepeltek: korábban megjelentetett szótárak

²¹ Ugyanakkor – amint Péntek János felhívja rá a figyelmet – az SzT.-ben található, székelyföldi eredetűként besorolt adatokat érdemes óvatosan kezelni, mivel a Székelyföldön keletkezett peres és egyéb hasonló iratok korabeli írnokai nem feltétlenül voltak maguk is székely anyanyelvjárásúak, következésképp számos esetben megkérdőjelezhető a székelyföldi adatok „székelysége” (Péntek János személyes közlése, 2024).

és szójegyzékek anyagai, a nyelvtudományi, néprajzi és folklór tematikájú, valamint kisebb részben egyéb tárgykörökhöz sorolható tanulmányok és monográfiák anyagai; kéziratos források (a RMNyA. és egyéb, a kolozsvári egyetem magyar nyelvészeti tanszékén készült regionális atlaszok akkori kéziratai); a nyelvészeti tanszékre 1940-től kezdődően benyújtott, hagyományos népi foglalkozások, kismesterségek szókinccsével foglalkozó, valamint névtani szakdolgozatok és doktori értekezések anyaga; több romániai magyar író teljes életművének, valamint Horváth Imre költeményeinek, Jókai Mór erdélyi tárgyú regényeinek és bizonyos román írók magyarra fordított munkáinak anyaga (l. Márton–Péntek–Vöő 1977: 6). A szerkesztői előszóban a szerzők kimutatásokat összegeznek arra vonatkozóan, hogy milyen a közölt román kölcsönszavak megoszlása a magyar „irodalmi nyelvben”, köznyelvben (főként a romániai magyar regionális köznyelvben), a hivatali nyelv regiszterében, valamint a tájnyelvi változatokban. Ez utóbbi kategória, tehát a tájszónak minősíthető román kölcsönszavak aránya a legmagasabb, összesen 3586 szó. „A székely nyelvjárás négy alegységéből az alábbi adatokat kaptuk: háromszéki tájszólás 46 szó (1,53%), csíki tájszólás 48 szó (1,60%), gyergyói alegység 42 szó (1,40%), udvarhelyszéki tájszólás 38 szó (1,26%). Az egész székely nyelvjárásra vonatkozó középátlagos: 43 szó, 1,43%. (...) Legnagyobb a román kölcsönszavak jelentkezési aránya a moldvai csángó nyelvjárásban: székelyes csángó 400 szó (13,33%), déli és északi csángó 500 szó (16,66%)” (Márton–Péntek–Vöő 1977: 8).

A B. Lőrinczy Éva főszerkesztésében megjelent *Új magyar tájszótár* (ÚMTsz., 1979–2010) minden magyar nyelvjáróterületről, köztük a székelyből is közöl tájszavakat. A mintegy 120.000 szócikket tartalmazó szótár saját, tehát a munkaközösség által terepen végzett friss szókinccsgyűjtésre nem hagyatkozik ugyan, forrásanyaga mégis rendkívül heterogénnek mondható, „[...] az 1890 és 1960 közé eső időszak nyomtatott és kéziratos, nyelvjárasi és néprajzi természetű forrásaiban szétszórtan heverő, s így a tudomány számára szinte hozzáférhetetlen tájszóanyagot adja közre” (ÚMTsz. I., 9).

Különösen fontos témánk szempontjából az első specifikusan székely szótár, a Gálffy Mózes és Márton Gyula szerkesztésében megjelent *Székely nyelvöldrajzi szótár* (SzNySz., 1987). Ez a munka olyan szempontból is egyedi, hogy amint címe is jelzi, az anyagául szolgáló adatokat nyelvöldrajzi módszerrel gyűjtötték, mely lehetővé tette nemcsak az egyes jelenségek felmérését, hanem területi megoszlásuk feltárását is. A szerzők így írnak a gyűjtés módszeréről: „[e]gy szóöldrajzi szótár anyagának összegyűjtése nagymértékben hasonlít a nyelvatlasz anyaggyűjtéséhez. Alapvető követelménye mindkettőnek az azonos fogalomra vonatkozó adatok egybevetetősége, ezek földrajzi elterjedtségének felmérése, az izoglosszák nyomon követése, valamint a jellegzetes tájnyelvi jelenségócok kitapogatása. Emellett természetesen szem előtt tartja az egyes tájegységekre jellemző tájszóanyag mennyiségének nagyobb számú feljegyzését, hiszen elsődleges feladata a szavak szótárszerű feldolgozása” (SzNySz., 13). A szerzők terepmunkájuk során a székely nyelvjárás teljes területén gyűjtöttek, ponthálózatuk abszolút sűrűségű, azaz minden településről

sikerült adatokat gyűjteniük (122 háromszéki, 55 csíki-gyergyói és 128 udvarhelyszéki kutatóponton). A gyűjtés során a kutatók azt is igyekeztek felmérni, hogy az egyes településeken „régőbbi, archaikusabb nyelvjárási sajátosságokat őrző, vagy pedig a társadalmi-gazdasági-művelődési fejlődés következtében az irodalmi és köznyelvi formákhoz közelebb álló állapotot képviselő tájnyelvet” beszél-e, magyarul a nyelvjárásiasság skaláris elképzelése szerint is felmérték a nyelvi változatosságot (SzNySz., 15–16). Ezen túlmenően további újszerű szempont volt a kutatópontok kijelölésekor annak figyelembevétele, hogy „került-e ki a vizsgált nyelvjárást beszélők közül író, költő vagy valamilyen közművelődési személyiség, akinek a munkássága hatással lehetett az irodalmi nyelv alakulására, a köznyelv fejlődésére. Vagy aki hathatott szülőhelye, esetleg szűkebb pátriája tájnyelvének, nyelvjárási alakulására” (SzNySz., 16).

Az adatközlők összeválogatásakor nagyobb részt ún. NORM-adatközlőket vontak be a gyűjtésbe, de nem zárták ki a nőket sem az összesen 1114 adatközlőjük közül (egyharmaduk középkorú, kétharmaduk pedig 50 év fölötti, a férfiak aránya 10%-kal nagyobb volt a nőkéhez képest): „[h]elybeli születésűekkel dolgoztunk, akiknek a családja bennszülöttnek számít a faluban. Vigyáztunk arra, hogy ne élt legyen huzamosabb ideig más helységben, és a családban lehetőleg ne legyenek más faluból odakerült személyek. Hat elemi osztálynál magasabb iskolai végzettségűvel nemigen dolgoztunk. Kivételt mindössze egy négy polgárit végzett földműves képez, aki rendkívül ízesen, eredeti módon beszélt a faluja nyelvjárást. Legtöbbnyire 50 éven fölüliek voltak adatközlőink, mert ők őrzik leginkább a hagyományos nyelvjárási sajátosságokat” (SzNySz., 17).

Kronológiailag és tartalmilag bizonyos szempontból ide tartozónak tekinthető Péntek János *A moldvai magyar tájnyelv szótára* (MMTnySz., 2016–2018) c. munkája, mely számottevő nagyságú székely eredetű lexikális állományt is magában foglal, mivel azonban egy a székelytől valamelyest különbözöként, autonóm nyelvjáráshoz tartozóként regisztrált lexikális repertoárról van szó, munkám pedig a székelyként regisztrált nyelvi repertoár vizsgálatáról és reprezentációról szól, csak röviden említem e helyen. A kolozsvári egyetem Magyar és Általános Nyelvészeti Intézetének archív anyagai alapján készült szótárban – a földrajzi és tipológiai eloszlástól függetlenül előforduló (*ált.*) és a beszélőközösség mezőségi, archaikus nyelvű csoportjában adatolható tájszavak (*mez*) mellett – a moldvai magyarok „székelyes típusú és eredetű csoportja” *sz* jelölést kap, mely a nekik tulajdonított székely tájszóállományra is utal.²²

Legújabb tájszótárunk a Kiss Gábor főszerkesztésében megjelent *Nagy magyar tájszótár* (NMTSz, 2019), melynek anyaga már kizárólag korábban kiadott lexikográfiai munkákból származik. A több mint 55.000 címszavas szótár háromféle forrása: 1. 20 korábban megjelent regionális tájszótár, valamint az MTsz. és az ÚMTsz.

²² A szerkesztő becslése szerint a szócikkek és a szócikkekbe hangalak- és jelentésváltozatokként, kifejezésekként, szerkezetekként stb. beépített sok tízezer adat tetemes hányada, legalább kétharmada székely eredetű.

anyaga, melyet a szerkesztők vállaltan szubjektív szempontok alapján rostáltak meg („A válogatás során az egyik szempont az volt, hogy a kiválasztott címszó kapcsolódjon valamilyen formában az utóbbi évtizedekben eltűnt paraszti világhoz, életvitelhez vagy annak jellegzetes tárgyát, használati eszközét, illetve valamely tipikus tevékenységét nevezze meg. Megjegyezzük, hogy gyűjtésünk a köznevekre terjedt ki, a korábbi tájszógyűjteményekben szép számmal található tulajdonneveket – például földrajzi neveket – nem vettük fel gyűjteményünkbe” – NMTSz, 10); 2. *A magyar nyelvjárások atlaszának* (Deme László – Imre Samu) anyaga, mely áttételesen, a Bató Margit és Kiss Gábor szerkesztésében megjelent *Tájszavak – A magyar nyelvjárások atlaszának szavai, szóalakjai* (2012) című szótár anyagán keresztül került be az NMTSz-be; 3. *A magyar nyelv értelmező szótárának* hét kötete és a *Magyar értelmező kéziszótár* népies és tájnyelvi minősítéssel ellátott szóanyaga (vö. NMTSz, 10).

A tájszótárak sorának lezárásaként, annak ellenére, hogy nem minősíthetők az előzőekhez hasonló, szakszerű tájszótáraknak vagy nyelvföldrajzi szótáraknak, meg kell említeni Sántha Attila székely szótárait is, a *Székely szótárt* (2004/2009) és a *Bühnagy székely szótárt* (2018), annál is inkább, mivel az összes itt tárgyalt lexikográfiai munka közül napjainkban kétségtelenül ezeknek van a legnagyobb publicitása a laikusok körében.

A *Székely szótár* anyagát a Sántha által a *Transzindex* erdélyi interetenes portálon összegyűjtött, egyéni szólisták szolgáltatták: „A gyűjtés egyszerűen úgy folyt, hogy az olvasók beküldték azokat a szavakat, amelyekről nyelvérzékük alapján úgy gondolták, hogy azok kizárólag a székely nyelvjárásra jellemzőek. A minden előzetes számítást felülmúló olvasói érdeklődésnek az lett az eredménye, hogy kb. négyezer »székelygyanús« szó érkezett e-mail-en vagy levélben az elmúlt négy esztendőben [2000 és 2004 között]. Még ha ezek közül számos szóról elég gyorsan ki is derült, hogy nemcsak a székelyek használják [...], kb. kétezeröttszáz szó kiállta az első próbát. E szavakat a rendelkezésre álló szakirodalomban ellenőriztem, és így kialakult egy kép, amelyből valamennyire megállapítható, hogy mely szavakat használják kizárólag a székelyek. A szortírozó munkában nagy-nagy segítségemre volt az Új Magyar Tájszótárban, a Székely Nyelvföldrajzi Szótárban, a Romániai Magyar Nyelvjárások Atlaszában, az Erdélyi Szótörténeti Tárból fellelhető bőséges anyag” (Sántha 2009: 6). Amint ebből az idézetből is kiderül, a szerző itt azokat tekinti székely szavaknak, amelyeket „kizárólag a székelyek használnak”; a *Bühnagy székely szótárban* ez a szempont már kevésbé szigorúan érvényesül: „Azokat a szavakat kerestem, amelyek a magyar nyelv használóin belül kizárólag vagy elsősorban a székely népcsoportra jellemzőek. Ideális esetben székely szó az, amit *csak* székely ember használ. Szerepeltetem azokat a szavakat is, amelyekről a munka során derült ki, hogy nagyobb területen használatosak, nem csupán a székelység körében, valamint azokat is, amelyek a székelységen belül csak bizonyos, jól körülhatárolt területen élnek” (Sántha 2018: 9).

Sántha maguknak a szótárban szereplő tájszavaknak is rendhagyó osztályozását és szótári jelölését adja: 1. tulajdonképpen tájszavak („a székelységen belül csak

egy kisebb rész használja”), 2. „olyan székely szó, amelyet az összes székely használ, illetve egyes [...] székelyek ismerik nagyjából az összes tájegységen belül. Ugyancsak ide sorolom azokat a szavakat, amelyek egy-két más, nem székely nyelvjárásban is előfordulnak, de amelyekről feltételezhető, hogy használatuk székely kisugárzásnak köszönhető (ám az is lehetséges, hogy a székelyek vették át egy földrajzilag távolabb eső nyelvjárás szavait)”, 3. erdélyi tájszó: „a székelyeken kívül az erdélyi, nem székely magyarok is használják” (Sántha 2018: 9). Mindezekből látszik, hogy a szerző önállóan létező entitásként kezeli a székely nyelvjárást, a tájszavak használatára vonatkozóan pedig messzemenő, területi kötöttségre és használati körre vonatkozó következtetéseket von le. Amint Péntek (2019) rámutat, kérdéses ezeknek a szójegyzékeknek a műfaji besorolása is; a *Bühnagy székely szótárt* írói tájszótárként címkézi, utal annak népi nyelvészeti aspektusaira és arra a sajátosságára, hogy – számos kortárs nyelvjárásdefinícióval, illetve -konceptióval ellentétben – a nyelvjárást élő és értékes, funkcionálisan sokrétű, vonzó nyelvi erőforrásként keretezi, nem pedig reliktumként, szakmai véleményezésében továbbá kiter számos más módszertani-lexikográfiai, illetve elméleti-lexikológiai szempontra (ezekről bővebben l. Péntek 2019).

Az e fejezetben felvázolt körkép nem volna reprezentatív Murádin László vonatkozó nyelvföldrajzi kutatásainak említése nélkül. A szerző *Erdélyi magyar nyelvföldrajz* (2010) című tanulmánykötete több évtizeden keresztül publikált, javarészt a RMNyA anyagára alapozó, különböző (hangtani, alaktani, lexikális szemantikai, kontaktológiai) jelenségeket tárgyaló nyelvföldrajzi munkákat sorakoztat fel, melyek közt számos tanulmány foglalkozik egyebek mellett a székelyben adathozható lexikális repertoár egy-egy szeletével is, fogalmi körönként rendszerezve. E munkák jellemzően nem csupán szójegyzékek formájában leltározzák és látják el kontaktológiai, nyelv- és kultúrtörténeti magyarázatokkal a RMNyA-ból kirajzolódó földrajzi megoszlást, hanem leíró és kognitív szemantikai relevanciájú megfigyeléseket is prezentálnak az érdeklődők számára. A székely lexikális/szemantikai repertoár vonatkozásában a következő írások relevánsak: *A jelentésmező tagolása és a nyelvjárási izoglosszák*, *Az ellik és rokon értelmű társainak jelentésköre*, *A 'tulajdont őrző személy' jelentésmező jelölése és tagolása a romániai magyar nyelvjárásokban*, *A kerítés és fajtáinak megnevezései az erdélyi magyar nyelvjárásokban*, *A 'burgonya' és a 'csicsóka' erdélyi elnevezéseinek szóföldrajzi és jelentésbeli összefüggéseihez*, *Háziállatok tartására szolgáló épületek neveinek belső és területi összefüggéseihez*, *Néhány apróvad neveinek erdélyi nyelvföldrajza*, *A rovarnevek nyelvjárási szókincséből*, *Néhány gazdasági növénynév belső és területi összefüggéseihez*, *Virág- és növénynevek*, *Muskátli, pelargónia*, *Nyelvföldrajzi adatok a kukorica szókincséhez*, *Nyelvföldrajzi adatok a magyar parasztság rétgazdálkodásának szókincséhez*, *Nyelvföldrajzi adatok az ekés földművelés szókincséhez*, *A szekér és részeinek nyelvjárási szókincséből*, *Adatok a népi gyermekjátékok szókincséhez*, *Állathívogató és -űző szavak erdélyi nyelvföldrajza*, *Allathangutánzó igék nyelvjárási alakjai* (Murádin 2010a: 136–306).

Péntek János bizonyos munkáiban szintén szemantikai relevanciájú megállapításokat tesz a székelyre vonatkozóan, amikor bizonyos jelentésmezők

területi specifikumokat mutató, különböző tagolásait állapítja meg. Megfigyeléseit a következőképpen általánosítja: „A jelentés eltérése néha abból ered, hogy más a jelentésmező tagolása a nyelvjárásban, mint a köznyelvben. (Ez a fajta »nyelvi szeszély« tehát nemcsak a nyelveket, hanem a nyelv belső változatait is megkülönböztetheti egymástól.) A *kert* a székely nyelvjárásban ’kert’ és ’kerítés’ jelentésű egyszerre. Az *ajak* szó ’áll’ jelentésű, és minden bizonnyal ez a jelentéseltolódás tette szükségessé a *szájaprémje* összetételt ’ajak’ jelentésben. A testrésznevek sajátos fogalmi és szemantikai tagolódása őrizte meg a Bethlen Miklós önéletírásából ismerős ’csukló’ jelentésű *kezebokája* szót vagy ezt: *kezenyele* ’kezeszára’ jelentésben” (Péntek 2020a: 58). A *kert*, *gyepű*, *határ* típusú, területi tagolással kapcsolatos kifejezések szabályos poliszémiájáról, jelentésmezejéről, annak tagolásáról és történeti, kulturspecifikus alakulásáról l. még Péntek (1997).

3.4. Diskurzusszintű, pragmatikai jelenségek

A székelyspecifikusnak tekintett konverzációs mintázatokkal kapcsolatba hozható közismert sztereotípiák a székelyek „csavaros észjárására”, a székelyek szükszavúságára és a székely humor különlegességére vonatkoznak. Molnár (2020: 53–54) például a székely dialektus szövegszintjét minősítve a specifikus társalgási és udvariassági szabályokat,²³ a „ravasz, agyafűrt” észjárás szövegszervezési szimptomáit, a különleges észjárást feltételező képzettársításokat, a „feleselő” és a szófukar beszédmodot, a „késleltetett válaszadást” és a humort említi kiemelten fontos jellegzetességekként. Hasonló jelenségeket emel ki Bertha (2005: 87) is: „A tréfás hang, a szavak, szójelentések, utalások, sejtetések, rejtélyeskedések örökös játéka és villódzása, a váratlan képzettársítások és az ötletes, meglepő szófordulatok mókázó kedélye: különös sajátossága az annyiszor és annyiféleképpen megcsodált és megragadni, megfejteni, értelmezni vágyott székely pszichének, amely a népi kifejezőskultúrától az irodalmi magasművészetig, az archaikus-mitikus folklórtól a kollektív identitásalkotó nyelvi, történeti, erkölcsi, vallási tudatig oly hatalmas szellemi és spirituális szférákat hatott és hat ma is át, ösztönözve régi utazóktól modern néplélekkutatókig, tudós és művész elméktől a legkülönfélébb kíváncsi értelmiségiekig oly sokakat az ezekben való elmélyedésre.”

Az egyetlen átfogóbb és pragmatikai megközelítésmódot is alkalmazó, részben nyelvészetinek tekinthető munka a fentebb említett, székelységnek tulajdonított

²³ A pragmatikai értelemben vett udvariassági szabályokkal, tehát az ún. arcunka jellegzetességeivel kapcsolatban értékes olvasmány Tánzos (2008), melynek szövegei – bár *Egy csíki székely ember nyelvét és világvilágát* igyekeznek megmutatni, ennek megfelelően a szerző nem próbál általános érvényű képet alkotni a székelység vagy akár a csíki székelység nyelvi szokásairól – adalékul szolgálnak a székely beszédmoddal, illetve az abban megnyilvánuló arcunka jelenségeivel kapcsolatos, e fejezetben említett sztereotípiákhoz. A *Kaszáló kalácsa* című néprajzi esszé például egy rövid visszaemlékezés mentén ragadja meg a kölcsönös segítségnyújtás körüli arcunkát két csíki család esetében, az ehhez tartozó „görbe beszéddel”, a szívességek álcázásának, a saját adóság hangsúlyozásának és a kedvezményezett fél adósága enyhítésének gyakorlataival együtt (l. Tánzos 2008: 19–23).

konverzációs mintázatokról Biró (1997). A szerző számos antropológiai relevanciájú megfigyelést fogalmaz meg a székely humorral kapcsolatban, részletesen tárgyalva a rendszeresen előforduló humoros élethelyzeteket, az ehhez kapcsolódó szocializációs folyamatokat és a mindennapi életben gyakran tapasztalható, humorosként konceptualizált nyelvi agresszió típusait. A monografikus munka egyik fejezete, melynek címe *A székely „csavaros észjárásról”*, a székely agyafúrtság nagymúltú etnikai sztereotípiájának tárgyalásakor nyelvészeti eszközökkel is megpróbálja megragadni ennek az agyafúrtságnak a konverzációs szimptomáit (vö. Biró 1997: 71–96; l. még Kontra 2023: 69–70).

Néhány humoros beszédesemény elemzése alapján Biró (1997) amellett érvel, hogy a székelyre jellemzőnek tekintett konverzációs műfajok között kiemelt helyet kapó ugratás jelensége esetében egy *mi vs. ő/ők* típusú oppozíciós diszkurzív keret teremődik meg, amelyben az ugratás célpontja az első pillanattól kezdve legyőzött pozícióba kerül a szereplők erőviszonyaiban érvényesülő hierarchikus egyenlenségnek köszönhetően: a csoporttöbbséget reprezentáló, pontosabban önmagát önkényesen a csoporttöbbség képviselőjeként pozicionáló ugrató, általában idősebb és/vagy hatalmi szempontból előnyösebb helyzetű személy kerül szimbolikusan szembe az ugratott személlyel vagy személyekkel, aki(k) általában (sokkal) fiatalabb(ak) az ugratónál. A különböző humoros beszédeseményeknek (köztük az ugratásnak és az „ártalmatlan” szellemeskedéseknek) a csattanóként értelmezhető fő megnyilatkozásait elemezve a szerző arra a következtetésre jut, hogy ezek általában két kulcsfontosságú szekvenciából állnak: egy bevezető szekvenciából, melynek szerepe, hogy implicit módon autoriter, ellentmondást nem tűrő megnyilatkozásként keretezze a beszédaktust (ezekben a kontextusokban Biró szerint ezt a funkciót szolgálhatja akár az egyszerű *no* partikula is), és egy magát a propozicionális tartalmat adó szekvenciából, mely gyakran implicit vagy explicit módon tagad egy egyébként (a beszélők világról való tudása alapján) lehetetlen világállapotot, eseményt, és ez által a negáció által egy olyan preszuppozíciót mozgósít, melynek értelmében az említett esemény/állapot megtörténhetne, ilyen módon tehát a beszélő egy olyan párhuzamos valóságot teremt diszkurzív eszközökkel, amelyben a tagadott esemény megtörténte lehetséges. A szerző az alábbi (1)-ben idézett példák segítségével szemlélteti az általa leírt jelenséget.

(1) a. „A zsúfolt busz hátsó részében öt középkorú falusi ember áll. Egyforma ünneplőben vannak, együtt beszélgetnek. Nyilvánvaló, hogy egyfalusiak, vagy talán rokonok is lehetnek. Hangosan beszélgetnek, mintha a nagy nyilvánosságnak szánják mondanivalójukat. Különösen egyikük »szerepel« igazán. Néha körbepillant és figyel, hogy az utasok hogyan reagálnak beszélgetésükre. Az egyik megállónál harminc év körüli fiatalember száll fel a hátsó ajtón. Épp csak állni tud valahogy, mert a lépcső felett is ülés van és a rácsukodó ajtó nekiszorítja az ülésnek. Köszön a hangosan beszélgető csoportnak, azok is visszaköszönnek, majd váltanak egy-két szót. Nyilvánvaló, hogy a fiatalember is »falubeli«. Egy hosszabb beszédszűnetben a körbepillantó hangadónak a szeme »megakad« a kényelmetlenül álló fiatalemberen,

egy darabig nézi, majd tüntetően feléje fordul, és az eddiginél is hangosabban, de ugyanakkor »bizalmas« hanglejtéssel mondja”:

– *Hát te Karcsi, mét nem ülsz le? Ne állj annyit!*

b. „Négy férfi állja körül a havas hajnali udvaron az éppen leszúrt disznót. Most egyenesednek fel, az erőfeszítés után egyet szusszannak, karjukat, ujjukat mozgatják, s közben nézik a leszúrt állatot. Arcuk a »Na, ez is megvolt« érzését tükrözi. A legidősebb férfi töri meg a csendet. Visszafogott hangon, mintegy magának mondja, de az erős nyomaték elárulja, hogy mindenkinek szánja a mondanivalót”:

– *No, e se fut messze!*

(Biró 1997: 73–74)

Biró (1997: 81–85) szerint az (1a)-ban megjelenő [...] *mét nem ülsz le? Ne állj annyit!* szekvencia olyan preszuppozíciót jelenít meg, mely szerint Karcsinak módjában állna leülni, ha szeretne, miközben a beszédhelyzet fizikai kontextusa alapján egyrételmű, hogy ez nem igaz; a (1b)-ben szereplő *e se fut messze!* szekvenciában a *messze* határozószó használata által a beszélő azt preszupponálja, hogy a halott állat elszaladhatna. Azoknak a lehetséges világoknak a diszkurzív megteremtésével, melyekben Karcsi leülhetne / a disznó elszaladhatna, a beszélők elmozdítják, megváltoztatják a megnyilatkozás referenciális keretét, ezáltal többletjelentéseket hoznak létre, amelyeknek köszönhetően egy ún. kommunikációs zsákutca, patthelyzet alakul ki. Maguk a megnyilatkozások mindkét referenciális keretben adekvátak lennének ugyan, a tagadások által implikált proposícióknak azonban a valóság mindkét esetben látványosan ellentmond, ugyanakkor ezeknek a proposícióknak az implicit jellege miatt, tehát annak következtében, hogy ezek nem jelennek meg explicit módon megfogalmazva, ezeknek az eseményeknek a lehetőségessége nem is tagadható propozicionálisan. Ez a fajta dimenzióváltás általában hirtelen történik, így a beszédeseemény résztvevői a csattanókat humorosként interpretálják. Biró (1997: 71–96) szerint ez a konverzációs gyakorlat az egyik kulcsfontosságú sajátossága a székely „csavaros észjárásnak”.

Bár a morfológiai jelenségektől a szemantikai jellegzetességeken át az intonációig és az olyan nonverbális metakommunikációs jegyekig, mint a testbeszéd és mimika, számos tényező alakítja, érdemes e helyen diskurzusszintű jelenségként említeni a fokozott érzelmkifejezésre, emotív telítettségre vonatkozó, székely beszéddel kapcsolatos sztereotípiát, illetve annak a nyelvészeti szakirodalomban való megjelenítését, pontosabban Péntek (1978 és 2020a) erre vonatkozó megfigyeléseit.

A szerző az érzelmi telítettség egyik szimptomájaként emeli ki a fokozott metaforizációs hajlamot a székely nyelvjárás esetében. Péntek (1978) a népi babnevekről értekezve hangsúlyozza, hogy a székely nyelvjárásra számottevően nagyobb arányban jellemző a metaforikus (egyben asszociációs, már-már poétikus, képszerű) babnevek használata a többi romániai magyar nyelvjáráshoz képest, a metonimikus (logikai, leíró funkciójú) kifejezések pedig a többi romániai

nyelvjáráshoz képest alacsonyabb arányban adatolhatók a székelyben. Péntek (1978: 183) ugyanakkor megfogalmaz egy, a növények fogalomkörén messze túlmutató megállapítást is, melyet részben a székellyel kapcsolatos ismeretei alapoznak meg: „Régóta foglalkoztat az a gondolat, hogy az egyes nyelvjárások jellemzésére szemantikai kritériumokat is szükséges volna figyelembe venni, illetőleg meg kellene vizsgálni, hogy az egyes dialektusok között nincsenek-e számottevő különbségek szemantikai tekintetben. Nem az ún. jelentés szerinti tájszavak arányára gondolok csupán, bár valószínűleg ennek vizsgálata is támpontot adhatna az általános szemantikai jellemzéshez. Az egyik leglényegesebb ilyen kritérium éppen a népi terminológiában megnyilvánuló metaforizációs készség lehetne, az, hogy egy nyelvjárás beszélői a logikus, leíró, definiáló terminusokat részesítik-e előnyben vagy a kifejező, képszerű, emotív színezetű metaforákat. (...) *A székely nyelvjárások alaposabb ismerője már eleve joggal feltételezheti, hogy bennük erőteljesebb ez a képszerűség, ez a metaforizációs hajlam, mint más magyar nyelvjárásokban* [kiemelés tőlem], és nyilván ez az egyik forrása a szépírói stílus sajátos ízeinek a székely anyanyelvjárású írók esetében, Mikestől Tamásiig.” Az effajta képszerűséget, a kreatív képi metaforák egyéni és település szintű, valamint Csík környéki, illetve székelyföldi produktivitását említi Tánzos (2008: 253–257) is kötetének 730 tételű, *Nyelvi képek, proverbiumok szótára* című jegyzékét („képszótárát”) bevezető írásában.

Az emotivitás egyéb tényezőit – a közvetlenséget,²⁴ a kicsinyítő/becéző és gyakorító képzős szerkezetek gyakoriságát, az emphatikus beszédtempót és intonációt, az egyéb nonverbális jelzéseket – Péntek (2020a: 61–62) a következőképpen fogalmazza meg és jellemzi: „Aki járt már a Székelyföldön, tapasztalhatta az ott élő emberek közvetlenségét, a beszéd személyességét. Ennek csak egyik megnyilvánulása a kicsinyítő-becéző képzők nagyobb száma és fokozottabb produktivitása. Az emotivitás, az affektív beszéd a közlés teljességében érvényesül igazán: a beszéd tempójában, a hangsúly és az intonáció (és a velük összefüggő szórend) szélsőségeiben és hullámlásában, az öröm vagy a bánat közvetlen kifejezésében, az arc játékában, a gesztusokban, a testnyelv sokféle megnyilvánulásában. Csupán a példa kedvéért sorolunk föl néhány kicsinyítő

²⁴ A közvetlenség/közvettség témaköréhez szorosan kapcsolódnak a fatikus beszéd szokásai, tehát a megszólítások, köszönések és egyéb kapcsolattartó megnyilvánulások, melyekre vonatkozóan Erdély Judit székelyföldi közegben végzett felméréseket. A megszólítási és köszönési formákat befolyásoló szociokulturális tényezők áttekintése mellett a szerző kérdőíves felmérést, illetve szociolingvisztikai interjúkat végzett különböző székely településeken, melyeket kiegészített passzív gyűjtési módszerrel, részt vevő megfigyeléssel szerzett adatokkal. A különböző korcsoportok (14–18, 19–40, 41–60 és 60+) és nemek képviselőitől, városi (Sepsiszentgyörgy, Brassó, Négyfalu, Gyergyószentmiklós, Gyertyóditró) és falusi közegben (Nagybacon, Székelyvarság, Gyergyóremete) gyűjtött adatok alapján a szerző monografikus munkájának egyes fejezeteiben körvonalazza az informális–formális skála fokális pontjain elhelyezhető közegekben (a családban, bizalmas baráti viszonylatokban, iskolai közegben, lakókörnyezetben, munkahelyeken, hivatalokban és az utcán) adatolható megszólítási és köszönési szokásokat, reflektálva a generációs és egyéb különbségekre, a döntő szociokulturális tényezők történeti változásaira is (l. Erdély 2012).

származékot: *kicsid, kicsike, lějánka, lějányocska, legénke, legényecske, csiporka, csiprocška*. Hasonló nyelvi funkciójuk van a gyakorító vagy gyakorító jelentést is hordozó igei származékoknak. Az ilyeneknek, mint a 'böfög' jelentésű *bőkked, bökken, bőkkedöz* igét vagy a 'terít' jelentésű *těrpöget* tájszót. E képzők fokozottabb hangulati, emotív értékét igazolja, a származékokban pedig fokozza, hogy gyakran járulnak hangulatfestő és hangutánzó igékhez, néha pedig indulatszavakhoz. További ilyen példák Lövétéről: *leseködik* 'les', *csitorgassa* (a fogát), *metyög* 'dadog', *karicsál, kěrrég* (a tyúk), *csipög* (a csirke), *görrög* (a disznó); Kénosról: *köhéncsöl, nyitorog* 'nyikorog'; *megdöböcsköl* 'lábbal megtapos', *haladgat* 'menegét', *kiměnėget, nyiszitöl* 'muzsikál (hegedűvel)'; Székelyzsomborról: *nyezsdel* '(szőlőt) metsz', *repöstöl* 'repdes'."

4. Státusz, attitűd, regisztrálás

A székely nyelvjárási repertoárt nyelvközpontú módon tárgyaló, főként dialektológiai irodalom mellett fontos teret szentelnünk a beszélőket középpontba helyező nyelvészeti irodalomnak is. Az efféle munkákból tudhatjuk meg, hogy a szakirodalom milyen erővonalakat tart számon a székely nyelvjáráshoz tartozóként regisztrált nyelvi repertoárok státusával és megítélésével kapcsolatban. Az alábbiakban a székely nyelvjárás értékelésével, demográfiai helyzetével, használati színtereivel és megmaradásának perspektívájával kapcsolatos észrevételeket mutatom be.

Az eddig végzett attitűdvizsgálatok rendszerint arra a következtetésre jutottak, hogy az erdélyi, ezen belül a székely nyelvi közösségre általában jellemző a saját nyelvváltozat felértékelése (l. Benő 2011). Az erdélyi magyar nyelvváltozat(ok) presztízsről nyilatkozva Péntek János a következőképpen ragadja meg a kialakult mitizált képet: „Erdélyről és az ott beszélt magyar nyelvről, nyelvjárásokról végtelések a vélemények. Van, aki romantikus nosztalgiával a balladák, a mesék, a mondák földjére gondol, és úgy véli, ott beszélnek a legszebben vagy a legízesebben magyarul. Ennek a vélekedésnek évszázadokra visszanyúló hagyománya van a nemzeti tudatban, és ma is táplálhatják a megejtően szép, még élő népköltészeti szövegek, az élő nyelv némely táji változata, valamint az erdélyi, különösen székely származású írók, költők jellegzetes nyelvi fordulatai, képei” (Péntek 1999: 55, idézi Benő 2011: 62). Péntek és Benő (2020) szintén amellelt érvelnek, hogy az erdélyi magyaroknak a saját nyelvükhöz való attitűdjében a szimbolikus felértékelés a domináns. A szerzők ezt részben a kisebbségi közegben érvényesülő alárendelt jogi státusz és a korlátozások, valamint a nyelvi alapú diszkrimináció által mozgósított önvédelmi mechanizmusokkal magyarázzák: „A beszélők államnélküli helyzetüket, veszélyeztetettségüket érzik, a szétszórtságot, felekezeti megosztottságot. Ilyen körülmények között a magyar nyelvben élnek meg közösségüket, összetartozásukat, viszonyulásuk tulajdonképp menekülés a nyelvbe. Ez szüli az olyan szimbolikus-mitikus, már-már szakrális kinyilatkoztatásokat, hogy »A mi hazánk a magyar nyelv«” (Péntek–Benő 2020: 77).

A konkrétan a székely közösségre vonatkozó attitűdvizsgálatok eredményeinek említésekor szintén az önkép pozitív jellegét hangsúlyozza például Péntek (2020b)

és Péntek–Benő (2020). Az ismert attitűdvizsgálatok fényében Péntek és Benő (2020: 252) megállapítják, hogy „a székelyek saját nyelvváltozatukat tartják a leghelyesebbnek és legszebbnek. Ebben a saját nyelvváltozat felértékelésének természetes attitűdje és a még élő transzilván és székely nyelvi mítosz hagyománya egyaránt tükröződik.” Ezt a képet némileg árnyalja Bodó-Lukács (2020), aki a székelyföldi középiskolások nyelvjárási attitűdjeinek a nyelvföldrajzi meghatározottságú eltéréseit próbálja felfedni 1113 adatközlő kérdőíves megkérdezése alapján. A szerző egyik fontos észrevétele, hogy a tanulók székely nyelvjárási kistájak, illetve megyék szerinti megoszlása és metanyelvi megnyilatkozásaik alapján több fontos szempontból is szignifikáns különbség mutatható ki. „[A] háromszéki, a csíkszéki, a gyergyószéki, az udvarhelyszéki, a Hargita, valamint a Kovászna megyei tanulók nyelvi/nyelvjárási tudatossága, nyelvhasználati szokásaikról alkotott véleménye között releváns eltérések mutatkoznak. [...] [A]z egyes székely nyelvjárási kistájak, megyék középiskolás tanulói másként vélekednek az azonnyelvi változatokról, azok használóiról, lokális nyelvi identitástudatuk, nyelvi öntudatuk erőssége is igen eltérő” (Bodó-Lukács 2020: 175).

A szerző legfontosabb következtetései: a székelyföldi középiskolások a magyarországi és (össz)erdélyi nyelvváltozatok szembeállításakor pozitív viszonyulást mutatnak az erdélyi nyelvhasználat irányába, a lokális nyelvi identitástudatuk azonban nem egyértelműen erős; a háromszéki (Kovászna megyei) diákok hajlamosak leértékelni saját kistérségük nyelvhasználatát (a szerző ezt egyrészt azzal magyarázza, hogy erősebb táji színezetű jelleget tulajdonítanak e kistérség nyelvhasználatának, másrészt a román lakosság itteni magasabb száma miatt több kontaktushatást látnak érvényesülni benne, harmadrészt keleti peremhelyzetüknek köszönhetően gyengül lokális identitástudatuk); a teljes székely régióra jellemző, hogy felértékelik, regionális sztenderdnek tekintik az udvarhelyszéki, főképp a székelyudvarhelyi nyelvhasználatot, ami azzal áll szoros összefüggésben, hogy ezt érzik a legkevésbé táji színezetű nyelvváltozatnak; a megkérdezettek felülértékelik az idegen nyelvi elemek gyakoriságát a magyarországi nyelvhasználatban, a saját nyelvhasználatukban pedig leértékelik, elhanyagolhatónak tartják a román nyelvi hatás érvényesülését; nyelvi tömbhelyzetüknek köszönhetően az államnyelvi hatást kevésbé érzékelik, így saját nyelvüket nem érzik veszélyeztetve az államnyelvtől, annál fontosabb veszélyeztető tényezőnek érzik a sztenderd nyelvváltozat terjedését; a sztenderd vs. vernakuláris változat szembeállításakor határozatlanok: elvi szinten pozitívan viszonyulnak a nyelvjárási beszélőkhöz, a nyelvhasználat gyakorlatának minősítésekor azonban már kevésbé pozitív kép rajzolódik ki a nyelvjárási használatának helyénvalóságával kapcsolatban (l. Bodó-Lukács 2020).

A saját nyelvváltozat pozitív felértékelése tehát e szerint a felmérés szerint is jelen van, az attitűdök azonban belső konfliktusok jellemzőit mutatják: az elvi felértékelés mellett sok esetben megfér a(z) (ön)stigmatizáció is. A helyzet komplexitását találóan érzékeltetik a szerző következő megjegyzései: „A székely büszkeség, öntudat elillan, amikor a saját nyelvjárásuk használatáról van szó:

inkább az önmegbélyegzés, a szorongás, következtelenség, önellentmondás jellemzi megnyilatkozásaikat. [...] Az attitűdkijelentésekben a nyelvjárásról, nyelvjárású beszélőkről nyíltan megfogalmazott támadó, negatív ítéleteket egyértelműen elutasítják, mégis úgy vélik, hogy nem hasznos mindig nyelvjárásban beszélni, jobb, helyesebb helyette a standardot használni. A nyelvjárás használatát inkább az informális helyzetekhez kötik, nyelvjárású beszélőknek elsősorban az idősebb, falusi, kevésbé művelt embereket tartják” (Bodó-Lukács 2020: 188).

Ugyancsak a megítélés negatív tendenciáira világít rá Péntek (2020b), amikor a pozitív értékelés mellett megférő negatív attitűdökre tér ki. A szerző kiemeli, hogy az egyre erősödő társadalmi mobilitás kontextusában a székely nyelvjárású beszélők gyakran találkozhatnak megbélyegző külső attitűdökkel egyéb erdélyi, például kolozsvári vagy magyarországi közegben, és ennek lélektani hatásai nem elhanyagolhatóak. „Megszégyenítésről vagy belső szégyenérzetről, frusztráltságról számolnak be pl. olyan egyetemi hallgatók, akik Kolozsváron döbbennek rá (vagy: döbrentik rá őket), hogy nem a *futtam*, hanem a *futottam*, nem a *nekük*, hanem a *nekik* »a helyes«, hogy a fának nem *lapija* van, hanem *levele*, hogy az *e* hangjai már sértik némelyek fülét stb.” (Péntek 2020b: 28). Az idegen nyelvi közegben tapasztalható megbélyegzésen túl a Székelyföldön belül is tapasztalhatók a lingvicizmus megnyilvánulásai: „[...] itt is szegregálják valamilyen módon azokat, akiknek beszédében feltűnőek a nyelvjárású jegyek: a városi elitiek a falusiakat; a falusi kisiskolásokat, ha városra kerülnek; a magyar anyanyelvű cigányokat, akik szintén hiteles hordozói a székely nyelvjárásnak” (Péntek 2020b: 28).

Jánk István (2019, 2020) kutatásainak az erdélyi magyartanárok nyelvi/ nyelvjárású attitűdjeit megvilágító eredményei által abba is mélyebb betekintést nyerhetünk, hogy az iskolai anyanyelvoktatásban milyen módon jelenik meg és mennyire jellemző a nyelvi előítéletesség és a nyelvi alapú diszkrimináció. Jánk arra volt kíváncsi, hogy a pedagógusok értékelési gyakorlatában mennyire jelenik meg a nyelvi előítéletesség torzító hatása, következésképp mennyire működik az értékelés helyzeteiben a nyelvi alapú diszkrimináció, azaz mennyiben torzítja a tanuló tartalmi tudásáról kialakított képet az általa használt nyelvváltozat (standard vs. nyelvjárású, korlátozott vs. kidolgozott beszédmód, illetve ezek kombinációi). Mindezt egy *verbal guise* típusú módszerrel igyekezett felmérni: az adatközlőknek hat tanulóra vonatkozó állításokról kellett eldönteniük, hogy mennyire értenek egyet velük, miután fiktív feleleteket hallgatták meg különböző nyelvváltozatokban előadva. A tanulókra vonatkozóan értékelt állítások mindegyikére igaz, hogy a lejátszott egyperces hangfelvétel alapján lehetetlen megállapítani érvényességüket: „A hat állítás közül az első kettő a feleletet elmondó tanuló magyar nyelvtan tantárgyhoz való viszonyára vonatkozott, míg a másik négy a tanuló azon tulajdonságaira, melyek a tanulás-tanítás folyamatában általánosságban meghatározóak az alábbi formában: 1. Olyan diák felelt, aki szereti a magyar nyelv tantárgyat. 2. Olyan diák felelt, aki érti a magyar nyelv tantárgyat. 3. A felelő alapvetően egy jó gondolkodású gyerek. 4. A felelő az osztály egyik legjobb tanulója. 5. A felelő jó magaviseletű gyerek. 6. A felelő szorgalmas diák” (Jánk 2019: 181).

A szerző legfontosabb, témánk szempontjából is releváns következtetései: a nyelvjárási beszédmóddal előadott, tartalmilag hiánytalan, tehát tökéletes feleleteket előadó tanulókat a magyar szakos tanárok és tanítók nagy része hátrányos megkülönböztetésben részesítette; azokat a tartalmilag, azaz tudás szempontjából hiányosabb feleleteket előadó tanulókat viszont, akik feleletüket sztenderd nyelvváltozattal adták elő, a megkérdezettek pozitív nyelvi diszkriminációban részesítették (tananyagbeli tudásukhoz képest jelentősen kedvezőbb osztályzatot adtak nekik). Általános végkövetkeztetését Jánk (2019: 189) így összegzi: „Az [erdélyi] eredmények – ahogy a magyarországi, szlovákiai és ukrainai részmintákban is – azt bizonyítják, hogy a nyelvi alapú diszkrimináció és a nyelvi előítéletesség nagymértékben meghatározza a magyartanárok pedagógiai értékelését minden értelemben és szempontból. A feleletekre adott osztályzatok alapján megállapítható, hogy a tanuló minősítő értékelésénél a felelet tartalma kevésbé fontos, mint a nyelvváltozat és nyelvhasználat. [...] Azonban azt is le kell szögezni, hogy a pedagógusok többsége jó eséllyel nincs tudatában annak, hogy nyelvi alapon diszkriminál. Nem tudják, hogy a nyelvi markerek, sajátosságok alapján ítélik meg a tanulót olyan helyzetekben is, amikor nem a nyelvhasználatot vagy a standardnak való megfelelést kívánják mérni és értékelni. És valószínűleg azzal sincsenek tisztában, hogy ez a fajta értékelési eljárás miért jelent hatalmas problémát oktatási és társadalmi szinten egyaránt.”

Bár a két hivatkozott tanulmányban arról nincs explicit információ, hogy a megkérdezett 108 romániai gyakorló magyartanár pontosan mely településeken tanít, illetve hogy a nyelvjárási hanganyagként használt minta milyen területi sajátosságokat mutatott, arra vonatkozóan számunkra is releváns megfigyeléseket tesz, hogy az erdélyi magyar nyelv- és irodalomoktatásban egyértelműen adathozható a nyelvi előítéletesség, illetve a nyelvi alapú diszkrimináció, ilyen módon ez a felmérés is azt valószínűsíti, hogy a székelyföldi iskolai anyanyelvoktatásban is érzékelhető bizonyos esetekben a tanári lingvicizmus.

A székely nyelvjárás használati szintereiről, demográfiai jellegzetességeiről és a státuszát meghatározó ideológiákról, sztereotípiákról lényeges megfigyelésekkel szolgál Péntek (2020b), illetve Péntek–Benő (2020). A demográfiai helyzet²⁵ és a nyelvváltozat veszélyeztetettsége kapcsán Péntek (2020b: 26) a következőket emeli ki: „[a] székely a magyar nyelvterületnek az egyetlen olyan peremnyelvjárása, amelyet kisebbségi helyzete ellenére ma is alig érint az általános térvesztés: nagyon kis mértékben a demográfiai és az asszimilációs apadás, földrajzi tekintetben alig a régió déli és keleti határán.” Az alacsony veszélyeztetettségi fok megállapításában

---

²⁵ „Arról nincs pontos statisztika, hányan beszélik a székely nyelvjárást, de a legutóbbi népszámlálás (2011) adataiból tudjuk, hogy Kovászna és Hargita megyében 415.205 magyar anyanyelvű ember él, Maros megyében 206.412, összesen 621.617. A két »székely« megyében az arányuk 80%, Maros megyében 53%. Ez a tömb hozzávetőleg fele az erdélyi magyarságnak. Kétnyelvűségében is az anyanyelv(járás) dominál, és ez csak a széleken vált át olyan kétnyelvűségbe, amelyben a román nyelv dominál, illetve olyan szórványokba, ahol folyamatos a nyelvcsere (pl. Brassó és környéke)” (Péntek 2020a: 54).

az is kulcsfontosságú tényező, hogy a tömbhelyzetnek köszönhetően e beszélők számára egyelőre biztosított a jóformán teljesen anyanyelvi környezet és a székelyként címkézett nyelvváltozatok változatos kontextusokban és stílusértékekkel való használata.²⁶ A szerző ugyanakkor nem egyhangúan optimista, hiszen felhívja a figyelmet a sztenderdhez való közeledés egyre nagyobb méreteket öltő folyamatára is. Az ennek kedvező fő tényezők a nyelvi előítéletesség ideológiai háttére mellett a nagyfokú mobilitás és a televízió, illetve az elektronikus média nyelvi, nyelvváltozati határokat megszüntető jellege és sztenderdcentrikussága (vö. Péntek 2020b: 26–27). A demográfiai stabilitás, illetve a nyelvhasználati szinterek sokfélesége mellett tehát a nyelvjárást veszélyeztető tényezők is adatolhatóak. Fontos megállapítást tesz továbbá Péntek (2020b: 27) a versenyképességgel kapcsolatban is: „[a] székely nyelvjárás és nyelvközösség életképessége nem vitatható el, versenyképességét viszont a kettősnyelvűséggel, két- és többnyelvűséggel biztosíthatja. Olyan kettősnyelvűséggel, amely biztosítja a helyzetekhez igazodó spontán kódváltást, és olyan két- és többnyelvűséggel, amelyben magas szinten maradhat meg az anyanyelv(járás) dominanciája”. Mindennek kulcsa tehát a hozzáadott tanítási módszer alkalmazása volna az anyanyelvoktatásban, illetve a román nyelv hatékony oktatásának biztosítása, amely egyelőre korántsem látszik megvalósulni (l. még Péntek–Benő 2020: 88).

Péntek és Benő (2020) tarthatónak tekintik Rancz (2015) vizsgálatainak bizonyos végkövetkeztetéseit a teljes székely régióra vonatkozóan: a nyelvváltozat megmaradását negatívan érintő tényezők közül a legfontosabb a sztenderd térnyerése és presztízsének növekvése, illetve a helyi oktatás sok helyen tapasztalható alacsony színvonalára miatti belső vagy országhatárokon átívelő migráció, a diplomás fiataloknak a fejlettebb erdélyi városokba való áttelepülése, a megmaradást elősegítő tényezők

---

²⁶ A tömbhelyzetnek és az alacsony veszélyeztetettségi foknak egy érdekes következményére, illetve velejárójára hívja fel a figyelmet Katona (2016) az erdélyi magyar nyelvi attitűdökkel és nyelvi jogi tájékozottsággal kapcsolatos adatainak értékelésekor. A szerző adatgyűjtéskor módszeresen háromfajta nyelvi közeget célt meg a magyar anyanyelvű lakosság arányai szempontjából: a tömbhelyzetű magyar közösség mintájaként három Hargita megyei településen (Székelyudvarhelyen, Székelyderzszen és Recsenyédén) kérdezett meg összesen 60 adatközlőt; a szórványhelyzetben élők mintájaként három Hunyad megyei településen (Déván, Csernakeresztúron és Alpestesen) gyűjtött adatokat szintén 60 adatközlőtől; átmeneti kategóriaként pedig három Maros megyei települést (Marosvásárhely, Maroszentgyörgy és Mezőbánd) választott kutatópontként (ugyancsak 60 adatközlővel) annak felmérésére, hogy hogyan alakulnak a nyelvi attitűdök és a jogismeret olyan közegben, ahol a magyar és román lakosság aránya megközelítőleg 50–50%. A felmérés alapján a szerző munkahipotézise – mely szerint a Maros megyei adatközlők válaszai alapján körvonalazható nyelvi attitűdök és nyelvi jogi tájékozottság átmeneti fokozatot képeznek a két szélsőséges helyzet (tömb- vs. szórványhelyzet) között – nem igazolódott be: az anyanyelvhasználat fontosságára és lehetőségére való érzékenység és a Romániában érvényben levő nyelvi jogokkal kapcsolatos tájékozottság (bár ez utóbbi mindhárom esetben alacsonynak mondható) a Maros megyei adatközlők esetében nagyobb, mint a Hargita megyeiek esetében. A szerző ezt azzal magyarázza, hogy a Hargita megyei magyarok tömbhelyzetük miatt jellemzően nem kerülnek olyan helyzetbe, hogy saját közegükben veszélyeztetve érezzék anyanyelvhasználati lehetőségeiket, így válaszaikban az ilyen szempontból „veszélyeztetetebb” és több etnikumközi interakciós tapasztalattal rendelkező Maros megyeiekhez képest kevésbé adatolható az említett érzékenység, illetve a nyelvi jogi tájékozottság.

között pedig fontos az országosnál alacsonyabb iskolázottsági szint, valamint a székely nyelvjárás pozitív belső értékelése, az ún. „székely büszkeség”, illetve a nyelvjárás értékeit hangsúlyozó platformok tevékenysége (vö. Péntek–Benő 2020: 86–88; erről és a felső-háromszéki nyelvi attitűdöt alakító tényezőkről bővebben l. Rancz 2015).

Érdeemes kitérni a székely nyelvjárást övező mitikus megítélés fő komponenseire és az ezeket fenntartó közegekre is mint a nyelvváltozat presztízsét keretező ideológiákra és szereplőkre. A székely nyelvi mítoszt alkotó fő sztereotípiákkal például Molnár (2020) részletesen is foglalkozik. A szerző hét sztereotípiát tekint át, melyek között azonban nagy átfedések vannak. Az egyik ilyen sztereotípiacsoport a székely nyelv páratlanságára, tisztaságára vonatkozik: a nyelvjárással kapcsolatban közkeletű vélekedés, hogy páratlan gazdagsága minden nyelvi szintre (a hangzásra, a szókészletre, a grammatikára és a szövegszintre is) kiterjed, és archaikus kulturális értékeket őriz a magyarság számára, ezáltal „tisztá forrást mutat a többi nyelvjárásaink és kiemelten a köznyelvi beszélők számára” (Molnár 2020: 52). Emellett az említett gazdagság felől kuriózumként is értékelt a székely nyelvjárás, különös tekintettel a szókészletre és a diskurzusszintű jelenségekre, melyek közül a szerző a „különleges székely társalgási és udvariassági szabályokat”, illetve a székely humor jellegzetességeit, a legendás székely agyafúrtság diskurzusszintű szimptomáit emeli ki (l. még a 3.4. alfejezetet).

Egy másik, az előzőekhez szorosan kapcsolódó sztereotípia a székely nyelv megtanulhatatlanságára vonatkozik, amelyet többek közt magyar íróink is rendszeresen tematizáltak (vö. Molnár 2020: 54). A szerző által említett utolsó releváns sztereotípiacsoport pedig a „nyelvi veszélytudatra” vonatkozik: a nyelvváltozat eltűnése miatti aggályok is gyakran említésre kerülnek a székely nyelvjárás kapcsán, ennek megfelelően jellemző a „nyelvápolás” gyakorlata, a nyelvjárás aktivizmus a nyelvközösség különböző köreiben. Ezek között publicitásának látványossága miatt kiemelt helyet foglal el a székely értelmiség képviselőinek tevékenysége, melynek eredményeként irodalmi mozgalmak, szótárak, taneszközök, publicisztikai munkák születtek és születnek, melyek mind a székely nyelvjárás értékeire kívánják felhívni a figyelmet (vö. Molnár 2020: 54–55). Szintén fontos eleme a székely nyelvi mítosznak a néplélektani megközelítésben hangsúlyozott identitáshordozó, sőt identitást meghatározó, mintegy a székely nép szakrális attribútumaként minősített nyelvjárás, mely ezáltal a székely nép megmaradásának zálogaként is szerepel a közösségi tudatban (vö. Péntek 2020b, Bali 2020, Lőrincz 2020).

Amint sok nyelvész kiemeli a székely nyelvjárásról értekezve, a székely nyelvjáráshoz való viszonyulásra, a székellyel kapcsolatos ideológiák alakulására kiemelten fontos hatással volt és van a szépirodalom, illetve a székely írók munkássága. Péntek és Benő (2020: 102–103) a székely nyelvjárás irodalmi megszólaltatásai kapcsán az erdélyi írók egyik sajátos attribútumaként említik, hogy „ők nem díszként vagy díszletként használják pl. a népnyelvet, hanem nyelvi forrásként, nyelvi mintaként”. A konkrétan a székely nyelvjárásból közvetlenül ihletődő erdélyi irodalmi vonulattal kapcsolatos viszonyulást találóan összegzi Veres Péter: „[...] a székely az egyetlen tájnyelv a magyarban, amely igazi nyelv: felsőfoka is van. Csak a székely s még az

erdélyi írók tudnak úgy magyarul, hogy az egyben a népnyelv is, kultúrnyelv is [...]. [...] Mikesnél érzi az ember igazán, hogy milyen búbajos lehet a nyelv és *a nyelvjárás együtt. Ez már magában is művészet*” (Veres 1984: 318, idézi Péntek–Benő 2020: 104).

Péntek és Benő (2020) az erdélyi irodalomnak ezt a jellegzetes vonulatát jellemezve kitérnek Bárczi Géza nyelvművelői paranoiájára, mely egyenesen féltette az „egységes magyar köznyelvet” az erdélyi irodalom heterogenizáló hatásától. Mi sem érzékelteti jobban az erdélyi irodalom nyelvi sokszínűségét és lokális hangokat megszólaltató kreativitását, mint ez az aggodalom, mely – mint tudjuk – nem igazolódott be (legalábbis nem számottevő módon): „Kissé aggályosnak érzem az erdélyi nyelvjárási vonások halmozását erdélyi írók műveiben. A nyelv mai állapotában ez nem jelent különösebb elválasztódást, félő azonban, hogy ha e vonások állandósulnak, és kialakul egy olyanféle hagyomány, hogy az erdélyi írók a mindenkori magyar köznyelvtől kevésbé érintett erdélyi nyelvjárásokhoz igazodnak, és e nyelvjárások ezután bekövetkező változásait is fölveszik sajátos irodalmi nyelvükbe, lassanként két magyar irodalmi nyelv fog kialakulni. Nem ma, nem holnap (legalábbis egyelőre a különbségek, bár szembeszökők, még közel sem jelentenek hasadást), de a nyelvi változások észrevétlenül szaporodnak, és ha nincs egységes norma, előbb-utóbb azon vesszük magunkat észre, hogy irodalmi nyelvünk egysége megszűnt. Ez pedig semmiképpen nem kívánatos” (Bárczi 1961: 107–108, idézi Péntek–Benő 2020: 104–105).

De nemcsak a klasszikus erdélyi irodalom említhető a székely nyelvjárás megőrzését befolyásoló irodalom kapcsán. Péntek (2020b: 30) Sántha Attilának a székely szótárai mellett az ugyancsak Sántha által elindított kortárs székely irodalom szerepét is említi. A Sántha köré szerveződő írócsoportnak programszerűen megfogalmazott célja a székely nyelvjárás nyersanyagként való kreatív használata, ezáltal értékeinek hangsúlyozása, melyet a nyelvtudomány is a nyelvjárásvesztés elleni tevékenység részeként dokumentál (vö. Péntek 2020b, Németh 2021; l. még Sántha 2020).

Sántha Attila az irodalmi közege kívül is fontos képviselője a székely nyelvápolásnak. Sántha (2020) egyenesen a nyelvi revitalizáció szükségessége mellett érvel, illetve a revitalizációs tevékenység egyik lehetséges útjaként számol be a jellegzetesen székely orientációjú taneszközök kifejlesztéséről és használatáról, mely az attitűd szintjén titkos nyelvként, ezáltal a fiatalok érdeklődésére is számot tartó beszédmódként prezentálhatná a székely nyelvjárást. A szerző a nyelvjárás saját maga által tapasztalt visszaszorulásáról így ír, ezzel részben indokolja is a székely nyelvjárás megtartására irányuló próbálkozások legitimitását: „Amióta fogni lehet a magyarországi tévéadókat, nyelvi egységesülés figyelhető meg Székelyföldön is, a gyermekek a standard magyart kezdik használni. Ez óhatatlanul egyben szegényedést is jelent, a nyelvjárások visszaszorulnak. Mindaz, ami egy-két évtizede még elképzelhetetlen lett volna, ma már kőkemény valóság: jómagam még az ököl szót nem tudtam kimondani (merthogy annak becsületes magyar – értsd: székely – neve kulyak), gyermekeimmel pedig naponta meg kell harcolnom, hogy szájukra vegyék

azt. Hiába mondom, hogy amit esznek, az murok, nem pedig répa (ami egy takarmánynövény), szinte nem is hiszik el nekem” (Sántha 2020: 193).

Az efféle tevékenység, a nyelvi aktivizmus, az egyéb kulturális termékekkel – a klasszikus székely szövegkorpusszal, a székely nyelvjárást megszólaltató, „góbéskodást” megjelenítő humoros műfajokkal (erről l. Rancz 2020, Szabó–Bodó 2020, Németh 2021), a videómegosztó oldalakon elérhető székely tematikájú anyagokkal, társasjátékkal stb. – együtt serkentően hat a Molnár (2020: 56–58) által is említett székely „identitásreneszánszra”, mely napjainkban felerősödni látszik.

Végül – a kör bezárásaként – érdemes megemlíteni a székely regisztrálásával kapcsolatos eddigi kutatásokat is, amelyek azt igyekeznek vizsgálni, hogy a különböző beszédeseményekkor hogyan zajlik a székelyként felismert beszédmód és az azt megszólaltató szereplők profilozása. Az eddigi, a székely regisztrálását vizsgáló szakirodalom (Szabó–Bodó 2020, Németh 2021) leginkább a közösségi médiában megfigyelhető, székellyel kapcsolatos tartalmakban azonosítható regisztrálási mozzanatok, illetve az ezek által kiváltott, közösségi média által lehetővé tett metanyelvi diskurzusokat és az őket befolyásoló ideológiai, attitűdbeli háttereket igyekszik feltárni egy-egy esettanulmány formájában. Ezek az esettanulmányok megvilágító erejűek, és a beszélők irányából közelítik meg a nyelvi változatosság jelenségét, éppen ezért szükség van számuk gyarapítására és a vizsgálat kiterjesztésére az egyéb kulturális termékek kapcsán zajló regisztrálási folyamatok, illetve a nem mediatisált beszédesemények irányába is.²⁷

5. Összegzés

A fenti alfejezetekben szisztematikusan áttekintettem a legnagyobb publicitásnak örvendő, legtöbbet hivatkozott, székely nyelvjárással kapcsolatos szintetizáló, illetve monografikus munkákat, kimaradtak azonban a bemutatásból azok a munkák, amelyek nem a teljes régióra vonatkozó kutatásokat, megfigyeléseket mutatnak be, mivel céлом az volt, hogy a székely nyelvjárásra vonatkozóan általánosan tett megállapításokat összegyűjtsem, ezáltal nyomon követve az erről kialakított általános kép fő elemeit. A székely régió alegységeire, kisebb régióra vonatkozó kutatások fő következtetései mindemellett általában áttételesen megjelennek a nagyobb szintetizáló munkákban is. A székely nyelvjárás behatárolásával és belső tagolásával, hangtani-intonációs jellegzetességeivel, morfoszintaktikai sajátosságaival, lexikális repertoárjával, a neki tulajdonított diskurzusszintű, pragmatikai mintázatokkal, valamint a státuszával és a megítélését alakító tényezőkkel kapcsolatos irodalom legfontosabb megfigyelései alapján nyilvánvaló, hogy a székely a nyelvjárások iránti tudományos érdeklődés kezdeti időszakától fogva rendkívül nagy népszerűségnek örvend.

---

²⁷ Amint e tanulmány bevezetőjében említettem, hosszú távú kutatásom célja éppen az, hogy sokrétű és releváns adatok alapján nyerhessek betekintést a székely nyelvjárás különböző regisztrálási folyamataiba.

Ezekből a munkákból kiderül, hogy maguk a nyelvészeti kutatások is hozzájárultak és hozzájárulnak a székely nyelvi mítosz fenntartásához: sok szerző egyedi jelenségként, egzotikumként említ bizonyos jelenségeket, a Székelyföldön, Erdélyben és a teljes magyar nyelvterületen adatolt nyelvi attitűdökről szóló részekből viszont az is kiderül, hogy a helyi nyelvváltozat pozitív felértékelése, a presztízs ellenére a székellyel kapcsolatos diskurzusok, attitűdök sem teljesen mentesek sem a negatív megítéléstől, a lingvicizmustól, sem pedig a nyelvféltéstől, a nyelvváltozatnak a sztenderd hatására való visszaszorulásával és eltűnésével kapcsolatos aggályoktól.

Amint már említettem, ezekhez a nyelvészeti munkákhoz egy relatíve szűk társadalmi tartománynak van közvetlen hozzáférése (azoknak a kutatóknak, akik szakmai érdeklődése kiterjed a székely nyelvjárásra, továbbá azoknak, akiket valamilyen más szakmai vagy laikus érdeklődés vezet ezekhez a szövegekhez). A közvetlen hozzáféréseken kívül azonban számolnunk kell a közvetett, áttételesen terjedő nyelvészeti megállapításoknak a székelyről szóló metanyelvi diskurzusokra való hatásával is. Ennek kitüntetett közege az iskolai oktatás, de a médiába, közbeszédbe bekerülő nyelvészeti megállapítások is formálják a nyelvjárásokkal, köztük a székellyel kapcsolatos tudást, illetve attitűdöt.

IRODALOM

- Agha, Asif 2007. *Language and Social Relations*. Cambridge University Press, Cambridge / New York.
- Balassa József 1891. *A magyar nyelvjárások osztályozása és jellemzése*. MTA, Budapest.
- Balassa József 1893. *A székely nyelvjárások osztályozása*. Magyar Nyelvőr 22: 275–277.
- Bali János 2020. *A székelyek nyelvi kultúrája a székely-magyar nemzeti közösség nézőpontjából*. = Péntek János – Visy Zsolt (szerk.): *Hagyomány, változatosság és változás a székely nyelvjárásban*. Pro Énlaka Alapítvány / Nemzetstratégiai Kutatóintézet / Pécsi Tudományegyetem, Gyergyószentmiklós. 35–49.
- Benő Attila 2011. *Hol beszélnek a legszebben magyarul?* = Balogh F. András – Berszán István – Gábor Csilla (szerk.): *Újrateremtett világok. Írások Cs. Gyimesi Éva emlékére*. Argumentum Könyvkiadó, Budapest. 61–70.
- Bertha Zoltán 2005. *Székely humor – erdélyi írók tollán*. Bárka 13/5: 87–97.
- Biró A. Zoltán 1997. *Hétköznapi humorvilág*. KAM Regionális és Antropológiai Kutatások Központja / Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda.
- Bodó-Lukács Csilla 2020. *A székelyföldi középiskolások anyanyelvi tudatában, nyelvjárási attitűdjében mutatkozó különbségek*. = Péntek János – Visy Zsolt (szerk.): *Hagyomány, változatosság és változás a székely nyelvjárásban*. Pro Énlaka Alapítvány / Nemzetstratégiai Kutatóintézet / Pécsi Tudományegyetem, Gyergyószentmiklós. 175–192.
- Csomortáni Magdolna 2020. *A csíki nyelvjáráskutatás történetének főbb mozzanatai*. = Péntek János – Visy Zsolt (szerk.): *Hagyomány, változatosság és változás a székely nyelvjárásban*. Pro Énlaka Alapítvány / Nemzetstratégiai Kutatóintézet / Pécsi Tudományegyetem, Gyergyószentmiklós. 107–124.
- Csúry Bálint 1930. *A székely és a csángó mondathanglejtés*. Magyar Nyelv 26: 249–254.
- Csúry Bálint 1935. *Szamosköz és a székely mondathanglejtés*. Magyar Nyelv 31: 115.
- Erdély Judit 2012. *Fatikus beszéd. Megszólítások, köszönések, kapcsolattartó szokások a székelyföldi nyelvhasználatban*. AESZ, Sepsiszentgyörgy.

- Fazakas Emese 2007. Az Erdélyi magyar szótörténeti tár mint rendhagyó történeti lexikográfiai munka. = Magay Tamás (szerk.): *Múlt és jövő vonzásában. Lexikográfiai Füzetek* 3. Akadémiai Kiadó, Budapest. 23–36.
- Fazakas Emese 2012. *Nyelvről való elmélkedések és elméletek.* = Hermann Gusztáv Mihály – Buzogány Árpád (szerk.): *Székelyföldi tudományosság – székely tudósok.* K.n., Székelyudvarhely. 100–126.
- Horger Antal 1905. *A keleti székelység nyelvjárás térképe.* Magyar Nyelv 1: 446–454.
- Horger Antal 1934. *A magyar nyelvjárások.* Kókai Lajos kiadása, Budapest.
- Huszthy Bálint – Sándor Biborka 2021. *Székely hangléjtésformák: Egy székelyudvarhelyi esettanulmány.* = Balogné Bérces Katalin – Hegedűs Attila – Surányi Balázs (szerk.): *Nyelvelmélet és dialektológia* 5. PPKE BTK Elméleti Nyelvészeti Tanszék / Magyar Nyelvészeti Tanszék, Budapest. 107–129.
- Imre Samu 1971. *A mai magyar nyelvjárások rendszere.* Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Jánk István 2019. *Nyelvi attitűd és nyelvi megkülönböztetés erdélyi magyartanároknál.* Erdélyi Társadalom 17/2: 177–190.
- Jánk István 2020. *Aki nyelvjárásban beszél, nem szereti a nyelvtant? Nyelvi attitűdök magyartanító pedagógusoknál.* Magyar Nyelvőr 144: 346–359.
- Johnstone, Barbara 2016. *Enregisterment: How linguistic items become linked with ways of speaking.* Language and Linguistics Compass 10: 632–643.
- Jonsson, Rickard – Franzén, Anna – Milani, Tommaso M. 2020. *Making the threatening Other laughable: Ambiguous performances of urban vernaculars in Swedish media.* Language & Communication 71/1: 1–15.
- Juhász Dezső 2001. *A nyelvjárás régiók.* = Jenő Kiss (szerk.): *Magyar dialektológia.* Osiris Kiadó, Budapest. 262–316.
- Katona Hajnal Tünde 2016. *Nyelvi attitűd és jogismeret erdélyi magyar közösségekben. Szociolingvisztikai vizsgálat.* AESZ, Sepsiszentgyörgy.
- Kálmán Béla 1966. *Nyelvjárásaink.* Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- Kiss Jenő 2003. *Nyelvjárások, regionális nyelvváltozatok.* = Kiefer Ferenc (szerk.): *A magyar nyelv kézikönyve.* Akadémiai Kiadó, Budapest. 271–300.
- Kontra Miklós 2003. *A határon túli magyar nyelvváltozatok.* = Kiefer Ferenc – Siptár Péter (szerk.): *A magyar nyelv kézikönyve.* Akadémiai Kiadó, Budapest. 301–321.
- Kontra Miklós 2006. *A határon túli magyar nyelvváltozatok.* = Kiefer Ferenc (szerk.): *Magyar nyelv.* Akadémiai Kiadó, Budapest. 549–576.
- Kontra Miklós 2023. *Milyen az erdélyi, székely beszéd, Magyarországról hallgatva? Mi tetszhetet Karátsón Gábornak benne?* = Tolcsvai Nagy Gábor – Laczkó Krisztina – Tátrai Szilárd (szerk.): *Nyelv, kultúra és tudomány.* Eötvös Kiadó, Budapest. 65–74.
- Kriza János 1996 [1863]. *Erdélyi tájszótár.* Gladiátor Kiadó, Budapest.
- Kriza János 2001 [1863]. *Vadrózsák. Kriza János székely népköltési gyűjteménye.* Neumann Kht., Budapest. <https://mek.oszk.hu/06100/06191/html/index.htm> (2024. 08. 29.)
- Laziczius Gyula 1936. *A magyar nyelvjárások. A magyar nyelvtudomány kézikönyve* I/11. MTA, Budapest.
- Lőrincz József 2020. *A nyelvváltás sikeréért székely falusi iskolában.* = Péntek János – Visy Zsolt (szerk.): *Hagyomány, változatosság és változás a székely nyelvjárásban.* Pro Énlaka Alapítvány / Nemzetstratégiai Kutatóintézet / Pécsi Tudományegyetem, Gyergyószentmiklós. 203–209.
- Márton Gyula 1972. *Magyar nyelvjárásstan.* K. n., Kolozsvár.
- Márton Gyula – Péntek János – Vő István 1977. *A magyar nyelvjárások román kölcsönszavai.* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.
- Máthé Dénes 2020. *Farcuka, kukumis, zsimbötöl és társaik. Vázlat a homorúdoklándi tájnyelvmaradékról.* = Péntek János – Visy Zsolt (szerk.): *Hagyomány, változatosság és változás a székely nyelvjárásban.* Pro Énlaka Alapítvány / Nemzetstratégiai Kutatóintézet / Pécsi Tudományegyetem, Gyergyószentmiklós. 73–86.
- Molnár Gergely 2020. *A székely nyelv értékei.* = Péntek János – Visy Zsolt (szerk.): *Hagyomány, változatosság és változás a székely nyelvjárásban.* Pro Énlaka Alapítvány / Nemzetstratégiai Kutatóintézet / Pécsi Tudományegyetem, Gyergyószentmiklós. 51–58.

- MTsz. = Szinyei József 1893–1901. *Magyar tájszótár* I–II. Hornyánszky Viktor Könyvkereskedése, Budapest.
- Murádin László 2010a. *Erdélyi magyar nyelvfeldrajz*. Europrint Könyvkiadó, Nagyvárad.
- Murádin László 2010b. *Az e/ë fonémakülönbség megléte a romániai magyar nyelvjárásokban.* = Murádin (2010a). 37–49.
- Murádin László 2010c. *A tövégi ny : n váltakozás a romániai magyar nyelvjárásokban.* = Murádin (2010a). 90–93.
- Murádin László 2010d. *Nyelvfeldrajzi jegyzetek A romániai magyar nyelvjárások atlaszá-nak adataiból.* = Murádin (2010a). 94–106.
- Murádin László 2010e. *Az -ít ige képző erdélyi nyelvjárási hangalakja és alakulásmódja.* = Murádin (2010a). 107–113.
- Murádin László 2010f. *Adatok a határozószók nyelvjárási alakjaihoz.* = Murádin (2010a). 334–336.
- Murádin László 2010g. *Egy vitatott nyelvhelyességi kérdés romániai magyar nyelvjárási háttere.* = Murádin (2010a). 341–349.
- Murádin László 2010h. *A -ni, -niti, -nuli ~ -nili határozórag-csoport funkciója és erdélyi elterjedtsége.* = Murádin (2010a). 350–357.
- Németh Boglára 2021. *On the enregisterment of Szekler. Communicational stereotypes recreated in the sketch Úgy-e, Magdi? by Open Stage.* Hungarian Studies Yearbook 3/1: 89–121.
- Németh Boglárka 2024 [megjelenés alatt]. *A regisztrálás jelenségek, relevanciája és a „székely nyelvjárás” regisztrálásának vizsgálati lehetőségei. Egy kutatás elméleti megfontolásai.* = Bodó Csanád – Szabó Gergely (szerk.): *A szociolingvisztikai kutatás társadalmi hatásai.* Eötvös Kiadó, Budapest.
- NMTSz = Kiss Gábor 2019. *Nagy magyar tájszótár.* Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- Péntek János 1978. *Rendszerszerűség és produktivitás a Phaseolus népi terminológiájában.* Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények 22/2: 175–190.
- Péntek János 1994. *Koreszmék és rögeszmék.* = Borcsa János (szerk.): *Szentkatolnai Bálint Gábor.* Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár. 13–20.
- Péntek János 1997. *Kert, gyepű, határ.* Ethnographia 108/1–2: 219–234.
- Péntek János 2005. *Magyar nyelv- és nyelvjárásszigetek Romániában.* Magyar Nyelv 101/4: 406–413.
- Péntek János (2016–2018). *A moldvai magyar tájnyelv szótára* I–II. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár.
- Péntek János 2019. *A székely nyelvjárás írói tájszótára: a bühnagyszótár – Sántha Attila: Bühnagyszékely szótár.* Székelyföld 23/4: 137–150. https://epa.oszk.hu/03400/03420/00028/pdf/EPA03420_szekelyfold_2019_04_137-150.pdf (2024. 08. 29.)
- Péntek János 2020a. *A székely nyelvjárás értékvilága.* = Cseke Péter (szerk.): *Székelyföld a 21. században.* Magyar Szemhatár 3. Nap Kiadó, Budapest. 52–63.
- Péntek János 2020b. *A székely nyelvjárás kivételes helye és helyzete a változó időben.* = Péntek János – Visy Zsolt (szerk.): *Hagyomány, változatosság és változás a székely nyelvjárásban.* Pro Énlaka Alapítvány / Nemzetstratégiai Kutatóintézet / Pécsi Tudományegyetem, Gyergyószentmiklós. 23–33.
- Péntek János 2020c. *Típusok, csoportok, tájak a moldvai magyarban. Egy régi kérdés újragondolása.* Magyar Nyelv 116/2: 129–138.
- Péntek János – Benő Attila 2020. *A magyar nyelv Romániában (Erdélyben).* Erdélyi Múzeum-Egyesület / Gondolat Kiadó, Kolozsvár/Budapest.
- Rancz Teréz 2015. *Identitás és nyelvhasználat Felső-Háromszéken.* Expert Print, Székelyudvarhely.
- Rancz Teréz 2020. *A góbéskodás hatása a székely nyelvjárással szembeni attitűd alakulására Felső-Háromszéken.* = Péntek János – Visy Zsolt (szerk.): *Hagyomány, változatosság és változás a székely nyelvjárásban.* Pro Énlaka Alapítvány / Nemzetstratégiai Kutatóintézet / Pécsi Tudományegyetem, Gyergyószentmiklós. 159–173.
- RMNyA. = Juhász Dezső (szerk.) 1995–2010. *A romániai magyar nyelvjárások atlasza* I. K.n., Budapest [Murádin László gyűjtése].
- Sántha Attila 2009. *Székely szótár.* Zelegor Kiadó, Kézdivásárhely.

- Sántha Attila 2018. *Bühnagy székely szótár*. Előretolt Helyörség Íróakadémia, Budapest.
- Sántha Attila 2020. *A székely mint „titkos nyelv”. Nyelvi revitalizációs lehetőségek a fiatalok körében.* = Péntek János – Visy Zsolt (szerk.): *Hagyomány, változatosság és változás a székely nyelvjárásban*. Pro Énlaka Alapítvány / Nemzetstratégiai Kutatóintézet / Pécsi Tudományegyetem, Gyergyószentmiklós. 193–201.
- Steuer János 1888. *A székely nyelv hangjai. Adalék a magyar nyelvjárásához*. Hornyánszky Viktor Könyvnyomdája, Budapest.
- Steuer János 1893a. *Csiki székelység*. Magyar Nyelvőr 22: 213–218.
- Steuer János 1893b. *A székely nyelvjárások osztályozása*. Magyar Nyelvőr 22: 343–345.
- Steuer János 1893c. *A székely diftongusok*. Magyar Nyelvőr 22: 124–131.
- Steuer János 1893d. *A székely hangrendszer I–II*. Magyar Nyelvőr 22: 250–256, 298–303.
- Steuermann Mihály 1910. *A székely nyelvjárás szórendi sajátosságai*. *Nyelvészeti Füzetek* 64. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai R.-T., Budapest.
- Szabó Gergely – Bodó Csanád 2020. *A székely nyelv regisztrálása a közösségi médiában*. *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények* 64/1: 39–56.
- Szabó Géza 1994. *A magyar nyelvjárások*. Nemzeti Tankönyvkiadó, h.n.
- SzNySz. = Gálffy Mózes – Márton Gyula 1987. *Székely nyelvfeldrajzi szótár*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- SzT. = Szabó T. Attila [1–7.], Vámszer Márta [8–11.], Kósa Ferenc [12.], Fazakas Emese [13–14.] (főszerk.) 1975–2014. *Erdélyi magyar szótörténeti tár* 1–14. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest [1–4.] / Akadémiai Kiadó, Budapest [5–8.] / Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár [9–14.].
- Tánczos Vilmos 2008. *Elejtett szavak. Egy csiki székely ember nyelve és vilásképe*. Bookart, Csíkszereda.
- Tsz. = Sz.n. 1838. *Magyar tájszótár*. K.n., Buda. <https://mek.oszk.hu/06800/06888/06888.pdf> (2024. 08. 29.)
- ÚMTsz. = B. Lőrinczy Éva (főszerk.) 1979–2010. *Új magyar tájszótár I–V*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

REPREZENTĂRILE DIALECTULUI SECUIESC ÎN LINGVISTICA MAGHIARĂ

(Rezumat)

Articolul prezintă o sinteză a celor mai importante observații lingvistice formulate în literatura de specialitate despre dialectul secuiesc al limbii maghiare. Rezultatele studiului prezintă una dintre fazele inițiale ale unei cercetări exploratoare legate de procesele de înregistrare (*enregisterment*) ale dialectului secuiesc având scopul de a descoperi diferitele modalități și factori de profilare ale dialectului și ale vorbitorilor acestuia. Domeniul social care are acces direct la literatura lingvistică prezentată aici pare a fi limitat la prima vedere, deoarece este compus dintre lingviști și alți specialiști interesați de probleme și fenomene lingvistice, însă o parte din aceste rezultate sunt diseminate către o populație mai largă prin intermediul învățământului public, al diferitelor platforme de media și al discursului cotidian. În acest fel, literatura lingvistică are un impact considerabil asupra discursurilor metalingvistice și a atitudinilor prezente în cadrul vorbitorilor nespecialiști. Articolul reunește principalele observații lingvistice făcute în cursul timpului, în legătură cu delimitarea și subcategoriile ariei dialectale, cu fenomenele fonologice/fonetice, morfologice, sintactice, lexicale, semantice și pragmatice atribuite dialectului secuiesc, și cu statusul lui sociolingvistic, atitudinile și conștiința dialectală ale vorbitorilor. Studiile lingvistice care analizează doar anumite subregiuni secuiești sunt omise în articol, însă în general cele mai relevante rezultate ale acestora sunt incluse în lucrările monografice discutate.

Cuvinte-cheie: dialectul secuiesc, cercetări dialectologice, reprezentări dialectologice, istoria lingvisticii maghiare, înregistrare.

ON THE LINGUISTIC REPRESENTATIONS OF THE SZEKLER DIALECT

(Abstract)

The paper aims at creating a panoramic view on the linguistic representations of the so-called Szekler dialect of Hungarian through presenting a synthesis of the main observations made in the linguistic literature on this dialect. The research summarized in the article represents an important phase of a long-term research on the processes of enregisterment related to Szekler, i.e. the various ways and factors of profiling this register and its speakers. The social domain that has direct access to the literature reviewed here is, at first sight, relatively small, as it is mostly made up by linguists and other scholars with an interest in linguistics, at the same time, some of the claims made in the literature have been shared in wider circles by means of public education, different media platforms and common talk, thus they must be considered as having a considerable impact on the metalinguistic discourses and attitudes of everyday speakers as well. The article gathers the main observations made in the linguistic literature on the delimitation and the internal division of the dialect area, the phonological/phonetic, morphological, syntactic, lexical, semantic and pragmatic/discourse-level phenomena attributed to Szekler, as well as its sociolinguistic status, the speakers' attitudes and dialect consciousness. The linguistic works concentrating on specific Szekler subregions are not included in the discussion per se, however, the most important findings of these tend to be incorporated in the monographic, synthesizing works focussed here.

Keywords: Szekler dialect, dialectological research, dialect representations, history of Hungarian linguistics, enregisterment.

Babeş-Bolyai Tudományegyetem
Magyar és Általános Nyelvészeti Intézet
Kolozsvár/Cluj-Napoca, str. Horea 31
boglarka.nemeth@ubbcluj.ro

LEVÉLÍRÁS, LEVELEK, LEVÉLÍRÓK

A levelezés történetének egy hosszú és szép korszaka a közelmúltban zárult le. Az évszázadok során a levél funkciója, formája, témája, stílusa, a levélírás helyzete, levélírás habitusa, a levéllel kapcsolatos attitűd, a levélhagyatékok, a privát és a hivatalos levelek utóélete folyamatosan változott és mindegyre megújult. A kézzel írott, borítékba zárt, postára feladott levél többnyire az emlékeinkbe költözött. Funkcióját új levélformák és kommunikációs eljárások vették át. Ennek a folyamatnak és változatosságnak a feltárása különböző tudományok, a történelem, a tudomány- és művészettörténet, a kommunikációtudomány, az írásantropológia számára jelent kihívást.

Az alábbi összeállítás a levelezéskutatás friss irányzataiba és eredményeibe nyújt betekintést.

ALEXANDRU OFRIM

MÉRFOLDKÖVEK A LEVELEZÉSI SZOKÁSOK
KULTÚRTÖRTÉNETÉBEN¹

Kulcsszavak: háziasított írások, írásgyakorlatok, levelek, alfabetizáció, művelődéstörténet.

A jegyzet célja, hogy összefoglalja a levél történelmi fejlődését az ókortól napjainkig. A levél műfaja olyan írástípus, amely függ a történelmi kontextustól: az írástudás mértékétől, a társadalmi kapcsolatok típusától, a postai hálózatok meglététől stb.

Az első leveleket Mezopotámiában fedezték fel, formájuk agyagtábla volt, amelyekbe ékírásos jelek voltak vésvé. Egyes assziológusok szerint a mai napig fennmaradt legrégebbi levél Dagan királyé (Kr. e. 2400), Máriaól, amelyben a harci sikereiről számol be. A régi Ugarit városának egyik lelőhelyén a legtöbb tábla (több száz példány) levélre jellemző tartalommal rendelkezik. Úgy tűnik, hogy az ékírás nem kizárólag az írástudók körének monopóliuma volt, az elit társadalmi réteghez tartozó számtalan férfi és nő tudott írni és olvasni és leveleztek is. Egy Máriaól származó hivatalnok ezt írta: „*Ha igazán a barátom vagy, akkor írd meg azokat az újdonságokat, amelyeket hallottál.*” (Charpin 2004 : 504).

A görög-római antikvitásban a levelezési szokásoknak eleve adott kultúrája létezett. A leveleket általában az urak diktálták a rabszolga-titkároknak, és a rabszolgák vagy hivatásos futárok által továbbították. (Rómában nem volt szervezett postai

¹ A tanulmány első változata megjelent itt: Jiga–Iliescu, Laura et al. (coord) 2023. *Etologia ca mod de viață, In honorem Nicoleta Coatu*. Editura Mega, Cluj-Napoca. Fordította: FERENCZ MELINDA.

szolgáltatás a magánlevelezéshez, csak a hivatalos levelezéshez.) Cicero maga írta leveleit, és másokkal ellentétben udvariatságnak tartotta, hogy diktálja őket. Cicero két levélműfajt részesített előnyben: az egyik az *epistolae ad familiares*, bizalmas levelek családtagoknak és barátoknak, a másik alkalmi leveleket, amelyek komolyabb tónusúak, *severum et gravum*, szigorú és komoly hangvétel jellemzi őket. (*Fam.*, II, IV, 1).

A görögök és a rómaiak fából készült táblákat használtak a levelezéshez (két vagy több tábla madzaggal összekötve) a központi rész üreges és viasszal borított, amire egy fém eszközzel (*stylus*) írtak. Ezekkel helyettesítették a drága anyagnak számító pergament a mindennapi írás különböző formáiban, nyugtákon, gyors jegyzetekben, és nagyon hasznosak voltak a levelezésben is. A tábla előnye az volt, hogy újra fel lehetett használni: a címzett a viaszra karcolt üzenetet letörölte, elsimította, és ugyanazon a felületen válaszolt. A táblákat Homérosz az *Iliász*ában is megemlíti, ahol elsőként történik említés a levelekről az ókori görög irodalomban. Proitosz királyról van szó, aki levelet küld apósának Bellerophónon keresztül azzal az utasítással, hogy a levél elolvasása után a kézbesítőt meg kell ölni: „*Elküldötte viszont vészes jellel Lükiába, táblájába beírt sok lélekölő üzenettel küldte apósához, hogy majd ott lelje halálát.*” (*Il.*, VI, 165–170).

Ovidius is említést tesz a viasztáblákról. Az *Ars amandi* művében ilyen tanácsot ad a férfiaknak: „*Először is próbálkozzon a kedvesének küldött kis levéllel, amit:/ Így lesz a forró szerelem hírnöke. Forró szavak viaszra írva (...)/ Menjen, de az édesen beszélő kis levél,/ Az almára írt szavak egyszer megcsalták Kydippét*” (*Ars.*, I, 457–552).

Kydippé Ovidius szereplője a *Heroides*ben, akibe Akontios szerelmes. Egy cselhez folyamodik: egy almára írja a következő szavakat, amelyet tulajdonképpen a levél hordozójának használ: „*Dianára esküszöm, hogy soha nem leszek másé, csak a tied, Akontios.*” Ezután a lábaihoz gurítja az almát. Kydippé beleesik a csapdába, és Diána oltára előtt hangosan felolvassa ezeket a szavakat. Csakhogy a szavak, ha egyszer kimondták őket, egyenértékűek egy esküvel, amelyet be kell tartani. (*Her.*, XXI).

A levélírás bizonyítékai megjelennek egyiptomi hellenisztikus és római korszakból fennmaradt levelekben is. A Kr. u. 1. században egy bizonyos Hilarion, aki Alexandriában dolgozott, ír haza a feleségének: „*Csak arra kérlek és azt kérem tőled, hogy vigyázz a gyermekre, s amint megkapom a bért, elküldöm neked. Azt üzented nekem Aphrodisiasztól: »Ne felejts el engem!« Hogyan is tudnálak? Tehát arra kérlek, ne aggódj!*” (Muir 2009 : 30).

A középkor első századaiban a levél szinte kizárólag a szerzetesek és a prelátusok körében terjedt (az egyetlenség, akik tudtak írni és olvasni). A 11. században megjelennek azok az útmutatók, amelyek a klérus számára levelezési mintákat tartalmaznak (a klasszikus latin, illetve a cicerói kultúra hatására a levélnek tartalmaznia kellett bevezetést, elbeszélést, érvelést, következtetést, valamint üdvözlő formulákat és az olvasó jóindulatának elnyerését, a *captatio benevolentiae*) (Høgel–Bartoli 2015).

Mindemellett léteztek olyan laikusok is, akik leveleztek. A történészek felfedezték korabeli tanult férfiak és nők közötti levelezést. A 6. században a latin költő, Fortunatus levelet váltott Radegunddal, a frank király feleségével, vallásos verseket küldvén neki. A szerelmes levelek sem tűntek el, híres bizonyítékuk a teológus Abélard és a fiatal Héloïse tragikus szerelmi története a 12. századból.

Körülbelül ugyanebben az időben a Távol-Keleten, Murasaki Shikibu a Genji meséjében (11. század) feljegyzí a verses dicshimnuszok cseréjének szorgalmas gyakorlatát. A japán udvari szerelmi kódex elképzeltetlen volt e bonyolult kifinomult üzenetek nélkül. Nem csak a szöveg minősége számított, hanem a hatást a papír típusa és árnyalata közötti tökéletes összhang, a kalligráfia mestersége, a pillanat érzései és az élet spontaneitása is garantálta. A nemesek papírcsíkokat hordtak mellkasukon, mert bármely pillanatban egy szerelmi kaland lehetősége merülhetett fel. Íme egy példa: „*Vágyakozván az egykori időkre / Az elmúlt évek kakukkja ismét leszállt a kerítésedre*” (Rüttermann 2006).

Az európai reneszánszban a levelezés szekularizációja általánossá vált. A tudósok gyakran folyamodnak a levélírás gyakorlatához. Íme Montaigne írásgyakorlati szokásai: „*Mindig sietve és gyorsan írom a mondanivalómat, de bármennyire olvashatatlanul és kiállhatatlanul írok is, jobb, ha saját kezemmel teszem, mintsem mással írassam meg, mert senki nem tud követni, és nem tudja tisztán leírni*” (Esszék, XXI).

A 15. században az olasz Boncompagno írt egy híres könyvet, a *Rota Veneris*-t, amely a szerelem művészetének szentelt kézikönyv levelezési mintákkal (*ad usum amantium*), a szerelmi viszony fenntartásához szükséges tanácsokkal (14, nőknek címzett levélminta). Néhány olasz kézirat lapjai között a kutatók elrejtett szerelmes leveleket találtak. Íme néhány szó, amit egy szerető írt: „*Emlékszem a tőled kapott csókokra, és a szép szavaidra: «a mellet hűtésére» («refrigerasti pectuscula»*)” (Newman 2016 : 240).

A 17–18. században a vitézi, gáláns, illetve a szalonlevelek írása virágkorát élte. Divatossá vált a levelek közzététele, a magánszférából való kiemelése. Madame de Sévigné híres leveleit 30 évvel halála után nyomtatták ki leszármazottai, utódai.

Az írástudás elterjedésének egyik hatása volt az is, hogy a nők egyre nagyobb számban vettek részt a levélírásban. Számtalan festmény jeleníti meg a nőket levélírás és olvasás közben, az ablaknál állva egy levéllel a kézben. Az arisztokrácia és a polgárság lányai számára levelező mintakönyvek készültek. Levélminta-gyűjtemények álltak rendelkezésükre, kifejezetten számukra tervezve, amelyek tartalmazták a családi értékeket, a férj iránti odaadás és visszafogottság, az érzelmek kifejezésében. A megszabott levélmintákon kívül, otthon, a kolostori bentlakásokban vagy iskolákban a levélírási gyakorlat a gáláns, titokban olvasott regények szerelmi jeleneteinek hatására lángolt fel.

A 19. század a levelezés aranykora. Elsőként egy egész postai földrajzhálózat jelenik meg: postások, futárok, postai utak, postahivatalok, vasútállomások, amelyek csak fokozták és megkönnyítették a levélforgalmat (Leroux 2014). A levélírási

gyakorlat a vidéki és városi nép körében is elterjedt. A írástudás tömeges elterjedése a levelezés „demokratizálásához” vezetett. (Chartier 1991; Furet–Ouzouf 1977).

Az utóbbi években egy új kutatási terület alakult ki, amelyben történészek, antropológusok és irodalomtörténészek egyaránt részt vettek: az úgynevezett „házasított írás” tanulmányozása, a hétköznapi emberek írásai, akik számadásfüzeteket, versfüzeteket, élettörténeteket, naplókát vezettek, és természetesen üzeneteket írtak (Fabre 1997; Lyons 2012). Roger Chartier szavaival élve: „Az újrafogalmazott kultúrtörténet kereteit a reprezentációk és gyakorlatok helyeként határozták meg, ahol az episztoláris gesztus egy kiváltságos gesztus” (Chartier 1986:125).

A román parasztok levelei elsősorban magángyűjteményekben, de levéltárakban, könyvtárakban, kutatóintézetekben, múzeumokban is megtalálhatók. Romániában a történészek és a folkloristák viszonylag figyelmen kívül hagyják az ilyen dokumentumokat, kevés olyan tanulmány létezik, amely a hétköznapi emberek levelező gyakorlatára utalna (megemlítünk néhány megközelítést Leu 1997; Ofrim 2004; Jiga-Iliescu 2005; Hedeşan 2005; Vajda 2009; Cepraga 2016; Dăncilă 2017; Florian 2022).

IRODALOM

- Cepraga, Dan Octavian 2016. *Scrittura contadina e censori d'eccezione: la lettere versificate dei soldati rumeni della Grande Guerra*. Quaderni della Casa Romana di Venezia, XI:187–196.
- Chartier, Roger (sous la dir.) 1991. *La correspondance. Les usages de la lettre au XIXe siècle*, Paris. Fayard, Paris.
- Chartier, Roger 1986. *Les pratiques de l'écrit. = Ariès, Philippe –Duby, Georges (sous la dir.), Histoire de la vie privée*. Seuil, Paris, III : 113–161.
- Charpin, Dominique 2004. *Lire et écrire en Mesopotamie: une affaire de spécialistes?* Comptes-rendus des séances de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres, 1: 481–508.
- Dăncilă, Andreea 2017. *Les lettres privées publiques : un genre épistolaire ambigu des roumains de Transylvanie dans la Première Guerre Mondiale*. Revue des études slaves 4: 743–746.
- Fabre, Daniel (sous la dir.) 1997. *Par écrit. Ethnologie des écritures quotidiennes*. Éditions de la Maison des Sciences de l'Homme, Paris.
- Florian, Mirela 2022. *Letter in verse from the Great War*. Martor 27: 47–66.
- Furet, François – Ozouf, Jacques 1977. *Lire et écrire. L'alphabétisation des français de Calvin à Jules Ferry. I–II*. Minuit, Paris.
- Hedeşan, Otilia 2005. *Când ţăranii încep a scrie...Din caietele de consemnare a tradiţiilor. = Vâlcan, Ciprian – Ilian, Ilinca (coord.), Cultura memoriei în Europa Centrală*. Editura Universităţii de Vest, Timişoara. 97–122.
- Høgel, Christian, Bartoli, Elisabetta (eds.) 2015. *Medieval letters: between fiction and document*. Brepols, Turnhout.
- Jiga-Iliescu, Laura – Stere, Anca – Neamu, Cristina 2005. *Scrieri ţărăneşti. Documente olografe în Arhiva IEF. Antologie*. Editura Creiron, Bucureşti.
- Leroux, Muriel (ed.) 2014. *Post Offices of Europe 18th-21st Century. A Comparative History*. Peter Lang, Bruxelles.
- Leu, Valeriu 1997. *Studii istorice bănăţene*. Editura Banatica, Reşiţa.159–202.
- Lyons, Martyn 2012. *The Writing Culture of Ordinary People in Europe, c.1860–1920*. Cambridge University Press, Cambridge.

- Muir, John 2009. *Life and Letters in the Ancient Greek World*. Routledge, London.
- Newman, Barbara 2016. *Making Love in the Twelfth Century*. «*Letters of Two Lovers*» = *Context*. University of Pennsylvania Press, Philadelphia.
- Rüttermann, Markus 2006. «*So That We Can Study Letter-Writing*». *The Concept of Epistolary Etiquette in Premodern Japan*. *Japan Review*, 18: 57–128.
- Ofrim, Alexandru 2004. *Représentations et pratiques de l'écrit dans l'ancien village roumain*. *Études et documents balkaniques et méditerranéens*. Paris, 28 : 87–95.
- Vajda András 2009. *Rolul scrisului în ceremonialele vieții de familie*, *Caietele ASER*”, 5: 138–143.

REPERE PENTRU O ISTORIE CULTURALĂ A GENULUI EPISTOLAR

(Rezumat)

Scopul acestui articol este acela de a prezenta succint etapele evoluției istorice a scrisorii, din Antichitate până în zilele noastre. Genul epistolar este un tip de scriere care depinde de contextele istorice: gradul de alfabetizare, tipul relațiilor sociale, existența unor rețele de comunicare poștală, etc.

Cuvinte-cheie: scrieri domestice, practici ale scrisului, scrisori, alfabetizare, istorie culturală.

MILESTONES FOR A CULTURAL HISTORY OF EPISTOLARITY

(Abstract)

The purpose of this article is a briefly historical presentation of the letter evolution, from Antiquity to the present day. The epistolary genre is a type of writing that depends on historical contexts: the degree of literacy, the type of social relations, the existence of postal communication networks, etc.

Keywords: domestic writings, writing practices, letters, alphabetisation, cultural history.

Bukaresti Tudományegyetem/
Universitatea din București
București/Bukarest, str. Edgar Quinet 5
alexandru.ofrim@litere.unibuc.ro

SZIKSZAI MÁRIA

A HAGYOMÁNYOS LEVELEZÉS ÉS A DIGITÁLIS KOR
TALÁLKOZÁSA

Kulcsszók: levél, digitális kultúra, papíralapú levelezés, kommunikáció átalakulása, technológiai átmenet.

Ebben a tanulmányban a levelezés átmeneti korszakáról lesz szó, a papíralapú levelezés és az azt felváltó digitális levelezés közötti átmenetről, illetve arról, hogy hogyan oldódik fel, hogyan alakul át a papíralapú kultúrában jól ismert, ebben a tanulmányban klasszikus levélnek nevezett papíralapú levél műfaja a digitális kultúrában. A papíralapú levelezéssel kapcsolatos megállapítások kutatási háttére a 2013–2020 között elvégzett kutatásom, amely eredményeit 2020–2024 között publikáltam (Szikszai 2020, 2021a, 2021b, 2022, 2023, 2024). Az irategyüttes több mint 2400 iratot tartalmaz, amelyet egy katolikus pap, Tyukodi Mihály (1916–1997) gyűjtött össze az élete során és hagyott hátra. Ezenkívül hivatkozom egy 2024 nyarán végzett online kérdőíves felmérésre, amelynek a témája a digitális és papíralapú levelezés használata volt. Arra kérdeztem rá, hogy milyen szerepe van ma a levelezésnek, hogyan viszonyul egymáshoz a papíralapú és a digitális levelezés, milyen tapasztalatai vannak a kitöltőnek ezzel kapcsolatban. A kérdések a kitöltőknek a levelezéssel kapcsolatos emlékeire, történeteire is rákérdeztek: kértem, hogy osszanak meg velem a levelezéssel kapcsolatos történeteket, emlékeket, ha vannak.

1. Levelezés a papíralapú kultúra végén

A levelek kutatása a 20. század első felében lett témája az antropológiai kutatásoknak¹, és ezt követően számos kutatás született.² A levelezés a digitális kor előtti időszakban az egyik legfontosabb kapcsolattartási eszköz volt. Nyugodtan kijelenthetjük, hogy a virágkorát a 20. században, ennek is főleg a második felében élte, majd a 21. században a helyét fokozatosan átvette a digitális eszközökön való kapcsolattartás. A papíralapú levelezés célja lehetett a napi kommunikációs szükséglet, pl. egyeztetések, szervezési kérdések megtárgyalása az egyes levelezők között, de lehetett

¹ Az egyik első ilyen feldolgozás: Thomas–Znaniiecki 1996, első kiadása 1918–1920 között.

² Csak a magyar szakirodalomnál maradv Keszeg 1996, Kokó 1999, Balázs–Grétsy 2003, Oláh 2006, Keszeg 2008, Pozsony 2008, Beke 2010, Csergő 2012, Vajda 2013, Fónagy 2014, Bereczki–Bíró–Nagyné Batári 2015, Prikler 2021, Bakos 2023, Ilyefalvi 2024 és még sokan mások.

levelezni szórakozási szándékkal is, esetleg társkeresési szándékkal, vagy baráti kapcsolatok ápolása céljából.

A levelezés egyik feltétele az volt, hogy a levél küldőjének ismernie kellett a címzett postai címét. Az általam vizsgált anyagban³ csak egyszer fordul elő a post restante használata – ez azt jelentette, hogy a címzett a posta épületében létező, számára fenntartott postafiókba kapta a levelet, és nem a saját lakcímére. Számos esetben előfordul ebben az anyagban, hogy levélben kérték egymástól a közös ismerősük postai címét (itt csak egy példa, 1982. március 18., 1834 sz. irat, Szikszai 2021. II. 109.). A címzettek elérésének alapfeltétele volt a postai cím ismerete. Amikor új ismeretségeket kötött, Tyukodi Mihály igyekezett elkérni az új ismerőseitől a postai címüket, és érdekes módon erre az alkalmi ismeretségek esetén is odafigyelt. Egy releváns példa erre Mihálynak egy 1986. március 26-án írt levele. Egy olyan személynek írt ez alkalommal, akivel az előző napokban egy vonatos utazása során ismerkedett meg. Az illető és társa segítettek neki felszállni a vonatra, majd a jelek szerint együtt utazhattak, amely idő alatt Mihály elkérte a postai címüket. Hazaérkezése után Mihály levelet írt az új ismerőseinek. A levél szokatlanul rövid, megírja nekik, hogy eszébe jutott a segítőkészségük és megkérdezi azt, hogy elérték-e az úti céljukat. Zárásul megírja nekik a saját postacímét. A címzett valószínűleg válaszolt Mihálynak, ám ez a levél nem maradt meg. Megmaradt viszont Mihály újabb levele az új ismerőshöz, amelyben megnyugtatja őt azzal kapcsolatban, hogy megértette a levelét, és ezt követően hosszasan értekezik arról, hogy hogyan kell írni az egyes hangokat magyar nyelven. Úgy tűnik ebből a levélből, hogy az illető csak beszélt a magyar nyelvet, ám nem ismerte elég jól az írott változatát. Ezt követően megszakad a levelezés közöttük, ami talán érthető is volt: az illető kényelmetlennek érezhette a helyesírással kapcsolatos kioktatást, minden esetre több levelet nem váltottak. Ám már Mihály első leveléből lehetett érezni, hogy nincs közös témájuk, a kezdeményező már ekkor nem tudta, hogy mit írjon, pusztán a levelezés kedvéért akart írni, és ezért marad meg olyan banális témáknál, mint hogy eszébe jutott a segítőkészségük, vagy hogy megtalálták-e az utazásuk célpontját.

Arra is ismerünk példát, hogy a levelet szándékosan nem a végső címzettnek küldték, mert azt szerették volna, ha a köztes címzett is elolvashatná, mielőtt átadná a végső címzettnek. Az általam vizsgált anyagban többnyire a címzettek lakcímére küldték a levelet, de volt pár ritka kivétel, amikor egy köztes személynek juttatták el, és megkérték a köztes címzettet, hogy továbbítsa, vagy adott esetben adja a levelet a végső címzett kezébe. Így járt el Tyukodi Mihály az 1949. március 29-i levelével: ugyan az öccsének írta a levelet, mégis a nővérének küldte el, és őt kérte meg, hogy adja át az öccsüknek, ám arra is megkérte őt, hogy mielőtt átadná, olvassa el ő is

---

³ A 2400 irat között nem csak levelek, hanem feljegyzések, gazdasági naplók, hivatalos iratok, oklevelek, fényképek stb. is vannak. Az iratok nagyobb részét képező levélanyag azért különleges, mert tartalmazza nem csak a Tyukodi Mihály által kapott leveleket, hanem az általa küldött leveleket is: a szerzőjük ugyanis többnyire írógéppel, indigóval írta a leveleit, és egy példányukat megtartotta magának, és ezzel egy egészen egyedülálló anyagot hagyott hátra.

(0646 sz. irat, Szikszai 2021. I. 62). Ebben az esetben a levélnek kerülő úton való küldése egyfajta családi átláthatóságot akart biztosítani, illetve a családi nyomást akarta erősíteni: Mihály feltehetően úgy vélte, hogy ha többen tudják a családból azt, hogy ő mit kért az öccsétől, akkor nagyobb esélye lesz annak, hogy a végső címzett teljesíteni fogja a kérést. De ehhez a megoldáshoz igazán csak különleges esetekben folyamodtak, például a fent leírt családi helyzetben. Más volt a motivációja annak a levélírónak, aki 1941-ben szeretett volna egy levelet eljuttatni egy hölgy ismerősének. Ez a levélíró félt attól, hogy a címzettel közös lakhelyen valaki más bontja fel a levelét, mielőtt a címzethez érkezne. A levélíró történetesen a Tyukodi Mihály barátja volt, így hát Mihályt kérdezte 1941. október 24-én arról, hogy átadna-e egy közös hölgy ismerősüknek egy levelet, ugyanis azt szerette volna, ha valaki az illető hölgy kezébe adná a levelét (0308 sz irat, Szikszai 2021. I. 32–33). A Mihály válasza erre a levélre nem maradt fent a levelek között, így nem tudjuk, hogy megkapta-e, átadta-e a barátja levelét a hölgynek.

És itt jutunk el egy következő kérdésig: meddig tartott a levelezés két személy között. Ez elsősorban attól függött, hogy milyen viszonyban állt a két személy egymással. Ha rokonok, családtagok voltak, akkor hosszabb ideig lehettek napi ügyek, amelyeket meg akartak osztani egymással. Ugyanez volt érvényes a munkatársakra, szakmai körökre is. Ha barátok voltak a levelezőtársak, akkor lehettek közös témáik, amelyekről érdemes volt tájékoztatni egymást. Ám azt is látjuk, hogy hogyan maradnak abba egyes kapcsolati szálak a motiváció és közös téma hiányában. Tyukodi Mihály például ezt csak ritkán látta be, és nem egy esetben erőltette a kapcsolat fenntartását, ahogy az láttuk a fentiekben leírt esetben is. Máskor egy-egy konfliktus nyomán szűnik meg a levelezés. A nyolcvanas években Mihály számos alkalommal utal arra, hogy nem levelezik a feletteseivel, mivel azok egyszer nem válaszoltak egy levelére. És bár később olyan hivatali ügyek merültek fel, amelyek megkívánták a levélváltást, Mihály megkerülte ezt azzal, hogy megkért valaki mást, hogy juttassa a felettesei tudomására a mondanivalóját, de ő nem írt levelet. A levelező viszony tehát ebben a körben a társadalmi kapcsolatok meglétét és felvállalását is jelentette, a kapcsolatok felfüggesztése a levelezés felfüggesztésével járt.

A papíralapú levelezés leíró jellegű volt. Sokkal részletesebben leírta a világot, az adott helyzetet, mint a digitális levelezés időszakában szokás, és ennek elsősorban az lehet az oka, hogy a digitális világban arra számítunk, hogy a hiányzó információk pótolhatók más csatornákon, mint például telefonon, rövid üzenetek formájában, vagy a 21. században gyakori személyes kapcsolat felvétele során, ami a papíralapú levelezés idején nem állt rendelkezésre. Ebben az időszakban a címzett nagy eséllyel csak annyit tudott az ügyről, amit a feladó leírt neki, ezért érdemes volt részletesebb leírást készíteni. Ilyen értelemben a papíralapú levelek egyfajta kihelyezett emlékezhelyei a múltunknak. Amikor olvassuk ezeket a leveleket, jobban el tudjuk képzelni a világot, amelyről szólnak, mint a ma küldött elektronikus levelek alapján, amelyek esetében ha nem világosak a részletek, azonnal újabb rákérdező levelet küldhetünk, telefonálhatunk stb., és nem kell megvárnunk a postafordultát egy-egy pontosításért.

A klasszikus levél gyakran úgy is funkcionált, mint egy beszámoló a levélíró életéről, a vele történekről. Tyukodi Mihály szépen fogalmazza meg azt, hogy a levele írása közben egyszer csak rádöbbsent arra, hogy meg is feledkezett a levél műfajáról, és valójában naplószerű szöveget írt: „És éppen most döbbenek rá, hogy magamnak is írom a levelet. Így szoktam a naplót kiegészíteni, hogy másolatot készítek a küldött levélről.” (0696 sz. irat, 1989. szeptember 27., Szikszai 2021. II. 367.)

2. A levelezés átalakulása a digitális kultúra elterjedésének idején

A papíralapú kultúrát az elmúlt 30 évben fokozatosan váltotta fel a digitális kultúra. A digitális kultúra elterjedésének feltétele nyilván a számítógéphálózat kialakulása⁴, majd az internet elterjedése volt.⁵ Ma már Web 1.0-nak nevezzük a kezdeti időszakot, amelynek kezdetét 1989–1990-re teszik, és amikor az internetes oldalak főleg szöveget tartalmazó honlapok láncolatából állt, és amikor még meglehetősen elkülönült egymástól a tartalom gyártója és fogyasztója. Nagyjából 2004 körül ezt felváltotta a második korszak, a Web 2.0, amikor a tartalomgyártás és -fogyasztás határai elmosódtak. A digitalizálás eredményeképpen az addig nem digitális formában létező tartalmak lassan digitálissá váltak, és ezzel elérhetővé váltak a gyorsan bővülő hálózatra rácsatlakozók számára. Ily módon kialakult a világot behálózó elektronikus rendszer, amely digitális formában tartalmazza a tudást, és amelyben minden, ami ott történik, nyomot hagy (Csepeli 2020. 39). A 90-es években elterjedő internethasználattal párhuzamosan terjedt el az elektronikus levelezés is, amely biztosította egy levél azonnali eljutását a címzettig, és fokozatosan visszaszorította a postai levelezést.

A digitális kérdőívet, amelyre a következőkben hivatkozom, 24 személy töltötte ki 2024 nyarának elején. A kitöltők többsége nő volt (83,3%), és mind egyetemi vagy annál magasabb végzettségű személy. Életkorban a válaszadók között a 40 év fölötti generációk voltak túlsúlyban, 66,7% tartozik ide, 29,2% a 20–30-as generáció, míg 4,2% a 30–40-es generációhoz tartozik.

Az elektronikus levelezés olcsó és gyors, így fogalmazták meg a kérdőívemben a válaszadók azt, hogy az elektronikus levél praktikusabb, mint a postai levelezés. A válaszadóknak nagyjából fele használta a levelezést 1990 előtt magánjellegű célokkal, csak egy személy jelölte azt, hogy nem használta a postai levelezést 1990 előtt, néhányan pedig azt, hogy ehhez túl fiatalok voltak.

A levelezés a hatóságokkal való kapcsolattartásnak is eszköze volt. A válaszokból látni lehet azt, hogy a hatóságok csak lassan mondtak le erről a kommunikációs csatornáról, azaz a lakosságnál lassúbb ütemben állnak át a digitális technológiára: a válaszadók 29,1%-a jelzi, hogy még a 2010–2020-as években is használták a hatóságokkal való kapcsolattartásra a levelezést, miközben magáéletükben ekkor már csak 16,66% használta a postai levelezést.

---

⁴ Az egyes számítógépeket 1969-ben csatolták először egymáshoz az Egyesült Államokban. Csepeli 2020. 38.

⁵ Az internet történetéhez lásd Szüts 2012. 7–18.

Az előbbieken már érintettem a levelezés motivációit. A kapcsolattartás szükséglete mögött számos motiváció rejtőzhet. A hatóságokkal való kapcsolattartás többnyire a kötelező kategóriába tartozik, és meglehet, hogy a családdal, barátokkal való levelezésnek is voltak praktikus motivációi, amikor a hétköznapi élet bonyolításához szükséges ügyeket egyeztettek. De voltak a levelezésnek más motivációi is, mint amilyen a levelezés a levelezés kedvéért. Ezekben az esetekben az emberek a levelezést egyfajta szórakozásként, kellemes időtöltésként élték meg. A nyolcvanas évek első felében az *Ifjúmunkás* című lap külön rovatban közölte azoknak a postacímét, akik levelezni szerettek volna másokkal. Nem csak erdélyi, hanem néha magyarországi, sőt, szlovákiai magyar fiatalok postacíme is feltűnt a levelezni kívánók közül. Elég volt kiválasztani az adott címet, és lehetett írni neki. Ha az illető válaszolt, elkezdődött egy levelezés. Hasonló jelenségről számol be a felmérésben is egy válaszadó, aki úgy tudja, hogy székelyföldi gyerekek kaptak magyarországi levelezési címeket, bár azt nem pontosítja, hogy honnan: „A kapcsolattartás, a kapcsolatápolás és új kapcsolatok kialakításának, valamint az információ közvetítésének fontos eszköze. A levélírás és a válasz várásának szép érzései. A 70-es években székelyföldi iskolák tanulói kaptak magyarországi hasonló korú iskolásoktól postai címeket levelezés céljából...” (60–70 közötti, férfi)

A felmérésben arra is rákérdeztem, hogy az adatközlőknek voltak-e olyan levelezőtársai, akikkel a levelezés kedvéért tartották a kapcsolatot. Érdekes, hogy a felmérésben résztvevő válaszadók több mint felének (54,2%) volt olyan levelezőtársa, akivel kizárólag a levelezés kedvéért tartotta a kapcsolatot.

Kíváncsi voltam arra is, hogy hány levelezőtársa volt egyszerre a válaszadónak, akikkel hagyományos módon levelezett, és itt azt kértem, hogy idézzék fel a legnagyobb számot. A válaszadók 20,8%-ának volt egyszerre több mint 10 levelezőtársa, további 16,7%-nak volt 5–10 közötti levelezőtársa, 37,5%-nak 1–5 közötti levelezőtársa, és egy jelentős 20% azt válaszolta, hogy nem volt levelezőtársa.

Jelenleg a postai levelezés hanyatlóban van, ezt talán mindenki tapasztalja. A válaszadók is jelzik, hogy mostanában egyre ritkábban írnak vagy kapnak postai levelet: 25% évente párszor ír vagy kap, 41,7% ennél is ritkábban, míg 33,3% kijelenti, hogy soha nem ír vagy kap már postai levelet.

A levelezőlap még tartja magát, bár ebben a régióban a levelezőlap küldése az ünnepek és a nyaralás alkalmaira korlátozódik, illetve egyedi esetekre, például amikor valaki egyedi képeslapot gyárt és küld ismerőseinek. A válaszadók 33,3%-a mondja, hogy csak ünnepekkor ír vagy kap levelezőlapot, 16,7% évente párszor, 33,3% pedig soha nem ír vagy kap ilyen levelezőlapot. Van, akinek nyaraláskor küld lapot egy-egy rokon, és volt, aki megjegyezte, hogy egy rajzolni szerető baráttól kap levelezőlapot.

Tegyük hozzá itt azt is, hogy a postai levelezés/levelezőlap nem feltétlenül a digitális kultúra terjedésének hatására hanyatlik a régióinkban, bár ennek nyilván jelentős hatása van erre a kapcsolattartási formára. Van azonban olyan, a digitális kultúra éllovasának számító ország is, ahol a postai levelezőlap küldése jelentős

mértékben beépült a mai, hétköznapi kultúrába. Egy ilyen ország Japán, ahol egyáltalán nem hanyatlik a postai üzenetküldés – igaz, inkább a levelezőlap népszerűségéről szólnak a hírek, nem magáról a levelezésről. A levelezőlap küldése Japánban társadalmi elvárás, bizonyos naptári alkalmak, például az újév annyira megterhelik a postát, hogy az intézmény külön felkészül a lapok fogadására és mielőbbi kihordására. A postai szolgáltató ugyanis tudja, hogy a társadalmi elvárás vele szemben az, hogy január első napján minden személy megkapja a neki küldött újévi üdvözlőt – és ennek igyekszik is eleget tenni. Japánban mindenki izgatottan várja azt a pillanatot, amikor január elsején kinyitja a postaládáját. A postai szolgáltatás így része lett a Japánban nagyon erős társadalmi normarendszernek, amely szigorúan szabályozza azt, hogy ki kinek és milyen alkalmakkor kell lapot küldenie (Sató 2003). A japán képeslap-kultúra ily módon egy rituális kommunikáció részévé vált (Bjarne – Brown 2005). A japán képeslapok esete arra mutat rá, hogy a digitális eszközök nem feltétlenül szorítják ki a hagyományosnak mondható, digitális kor előtti kommunikációs eszközöket, bár ezek fennmaradásához a jelek szerint erős kulturális norma és ritualizálódás szükséges volt.

Visszatérve a levelezéssel kapcsolatos felmérésre: arra is rákérdeztem, hogy milyen gyakran kapnak a válaszadók elektronikus levelet – nem chatre és hasonló rövid üzenetekre utaltam, hanem az email-re. A válaszadók közül senki nem jelölte be azt, hogy soha nem kap elektronikus levelet. A válaszadók 70%-a naponta többször kap ilyen levelet, 20%-a heti rendszerességgel, egy személy mondotta, hogy havi rendszerességgel kap emailt, valamint ugyancsak egy személy azt, hogy ennél is ritkábban.⁶

Az email tehát – ahogy sejtettük – a levelezésnek egy elterjedt digitális formája lett manapság, bár fontos megjegyezni, hogy ez nem a legfiatalabb generációra vonatkozik. A legfiatalabb generációk, az úgynevezett digitális bennszülöttek (Prensky 2001) nem használják rendszeresen az emailt, például a fiatal egyetemi hallgatóknak külön fel kell hívni a figyelmét arra, hogy a hivatalos egyetemi kommunikáció ezen a csatornán zajlik, ahogy ezt egy válaszadó kifejtette:

„A régi, s elméletileg az elektronikus levelezésben is elvárt, iskolában még tanított levelezési etikett, a megszólítás, köszönés, búcsúzás formulái számomra tényleg fontosak. Ahogy azt sem tudom megtenni, hogy telefonbeszélgetésben bemutatkozzam akkor is, ha tudom, hogy a másik kijelzőjén ott a nevem. Diákjaim elektronikus levelein látom, hogy az »ügy« fontossága függvényében tartják be ezeket, vagy kezelik lazán. Azt is látom, hogy tanítani kell, hogy a kapott levélre illik válaszolni, bár egy annyival, hogy »megkaptam«. A fiatal egyetemistáknak külön fel kell hívni a figyelmét arra, hogy postafiókjukat,

---

⁶ A digitális levelek forgalmát nem is lehet összehasonlítani a postai levelezés forgalmával. Egyetlen személy postafiókjában több tízezer email is van, miközben egyetlen személy több postacímet is használhat, elválasztva a munkahelyi, magánéleti stb. levelezést.

emailjeiket naponta legalább egyszer nézzék meg, mert a tanáraikkal, az egyetemmel ez a közös kommunikáció helye.”

A megkérdezettek túlnyomó többsége úgy vélekedett, hogy az elektronikus levelezés praktikusabb, mint a hagyományos levelezés, bár érdekes módon a megkérdezettek fele azt is mondja, hogy ma is pontosan tudja, hogy mennyi idő alatt érnek célba a postai levelek, 25%-uk pedig azt válaszolta, hogy régen tudta ezt, de ma már nem.

A hagyományos levelezés iránti nosztalgia – talán így nevezhetjük azt, hogy a megkérdezettek 25%-a válaszolta azt, hogy ma is használná a levelezést, ha mások is használnák. Volt, aki így fogalmazott: „Nem problémamegoldásra, hanem pusztán kapcsolattartásra szívesen használnám. A konkrét kérések, problémák elvárt megoldási ideje annyira lecsökkent, hogy a hagyományos levelezés már nem tűnik alkalmasnak erre.”⁷ Egy másik válaszadó ezt írja: „Szeretnék a jövődöbéli diákjaimmal néhányszor levelezni, hogy megtanulják a módját.”

A kérdőívben nyitott kérdések is szerepeltek, amelyekre a válaszadó saját választ fogalmazhatott meg. A felmérésnek ezen részét különösen fontosnak tekintem. Egyik ilyen nyitott kérdés keretében arra kértem a válaszadókat, hogy kis történeteket osszanak meg, amelyek a levelezéssel kapcsolatosak. A történetek között van a kórházba került gyerek esete, aki levelet kap az osztályától és ettől meghatódik, előbukkan a családban őrzött régi levelek, képeslapok emléke, és előfordul a szerelmes levelek témája is – kisiskolás korból vagy fiatal felnőtt korból (lásd a válaszokat az 1. sz. mellékletben).

Arra is kíváncsi voltam, hogy vajon a válaszadók látják-e az elektronikus, illetve a hagyományos levelezés előnyeit. Senki nem vonta kétségbe azt, hogy az elektronikus levelezésnek előnyei vannak. Az elektronikus levelezés esetében kivétel nélkül mindenki a gyorsaságot említette, és volt, aki ehhez hozzátette, hogy kényelmes, praktikus, vagy azt, hogy hatékony, illetve egyvalaki kiemelte a csatolmányok küldésének lehetőségét is: „Gyors, csatolmányokat lehet küldeni anélkül, hogy felárat kelljen fizetni.” (30–40 év közötti, férfi)

A hagyományos levelezés előnyei kapcsán néhány olyan válasz is érkezett, amely arról szólt, hogy a válaszadó nem látja ennek a levélformának az előnyeit, ám a többség rámutatott ennek a levelezési formának is néhány előnyére. A válaszok igencsak érdekesek, itt csak az egyiket idézzük (a többi választ lásd a 2. sz. mellékletben):

„A hagyományos levelezésben jobban átgondoljuk a címzetthez fűződő viszonyunkat (ezt részben az email is őrzi, de sokkal képlékenyebb ebben a tekintetben). Ha kapcsolattartás a cél, akkor egy-egy periódussal kapcsolatban jobban átgondoljuk a megosztani kívánt eseményeket, érzéseket. A rövid és

---

⁷ A kérdőívben megjelent szöveges válaszokat javítás nélkül közlöm, az esetleges elírásokkal együtt. Az elírásokat, hibákat nem jelzem külön, ha a szöveg idézőjelben van.

gyakori chat-üzenetekkel szemben (amelyek jelentéktelen dolgokról is szólnak gyakran, hiszen naponta nem értelmezzük mélységeiben a tapasztalatainkat), a 2–3 hetente, esetleg ritkábban írt levél igényli a szelekciót, értelmezést, a dolgok koherens rendszerezését, hogy a megszólítástól az elköszönésig legyen egy íve a szövegnek. Jó esetben szövegszerűbbek a hagyományos levelek. Egyéb vizuális elemekkel is lehet üzenni (rajzok, színek reális tapasztalat egykori, de 2000 utáni levélváltásból). Nem utolsó sorban kevesebb a hiba bennük: ha tudsz helyesen írni, akkor nincs elírás, félreütés, amit jó esetben az elektronikus levél elküldése előtt észreveszel, de gyakran már a *send* gomb megnyomása után. (Ennél a kérdőívnel is számtalanszor töröltem a hibás betűket – ezt már nem törlöm :))”

Látjuk a válaszokból azt, hogy miközben vannak olyan személyek is, akik semmiféle előnyt nem látják a hagyományos leveleknek, a többség ebben a kommunikációs formában is talált értéket. Az egyik legfontosabb érték az, amit a válaszadók személyességnek neveznek, és ami itt azt jelenti, hogy a válaszadók többre értékelik a kézzel írott szöveget a géppel írt szövegnél, még akkor is, ha a géppel írt szöveget is egy személy írta. Ez akkor is érvényes, ha kézzel írt szöveget olvasnak („Öröm kézírást olvasni.”), és akkor is, ha ők maguk írnak kézzel. Többen úgy vélekedtek, hogy a kézzel történt írás alatt jobban el lehet mélyülni, át lehet gondolni a mondanivalót.

A kézírás eltűnése fölött is többen aggódnak, mert értéket láttak benne. Kiemelik azt is, hogy a kézzel levelezők között intimebb viszony alakul ki, ahogy a következő részletekben olvasható:

„A kézírás, azok változatainak szemlélése (máshogyan írtak Magyarországon, pl. a z-t, az r-t) hiányozni fog. Merre dőlnek a betűk, jobbra, balra... Az emberek karakterének, hangulatának, divatoknak, ezek változásának szemlélése az írásban... Önidentifikáció – mintha tükörbe néznék, elemzem a saját írásom, és annak a változásait. Az iskolázottság szintjeinek megmutatkozása az írásban. A kevesebb osztályt végzettek kínládása, ugyanakkor értéke annak, hogy írnak, még ha helytelenül is. Az írás, ezen keresztül az adott kapcsolat felértékelődése.” (40–50 év között, nő)

„A hagyományos levelezés intimebb kapcsolatot alakíthat ki két személy között. Az írás a személyiség egyik tükré. A levél szerzője saját írási stílusával magából is küld, nem csak a mondanivalóját.” (21–30 év között, nő)

„Átgondoltabb levelek születnek, hiszen súlya van annak, ha kézzel fogható. Továbbá, nem felejtjük el a szépírás művészetét, gyógyító erejét.” (21–30 év között, nő)

Úgy tűnik, hogy a postai levelezéssel és a kézírással kapcsolatos válaszokat belengi egyfajta nosztalgia a digitális korszak előtti korról kapcsolatban. Az előző

kérdésekre adott válaszokból jól látszik, hogy mindenki tisztában van az elektronikus levelezés előnyeivel, hatékonyságával, a többség mégis úgy véli, hogy a kézzel írott levelek egy olyan hozzáadott értéket jelentettek számukra, amely jó érzéssel töltötte el őket, örömet okozott nekik, és amely immár megszűnőben van. Tegyük hozzá, hogy ez a nosztalgia főleg azokra a generációkra jellemző, akik a klasszikus időszakában, a 20. században, esetleg a 21. század elején használták a postai levelezést – a jelenlegi legfiatalabb generációk nem ismerik ezt az élményt.⁸

A kézzel folytatott levelezés a válaszadók egy része számára kutatási témát is jelent, ahogy egy válaszadó írta. A válaszadó azt is elmondja, hogy a baráti körében utánozni próbálják a valamikori képeslapokon, levelekben látott szövegalkotási stílust – és minden bizonnyal ezt is a már említett nosztalgia-kategóriához sorolhatjuk. Érdeemes egy pillantást vetni a szövegre: „Kutatóként különös fontossággal bírnak számomra a levelező lapok. A hadtörténelem szerelmeseként több száz első és második világháborús levelezőlapot, fogságokból haza küldött levelet olvastam át és dolgoztam fel. Hiába kell objektíven viszonyulni a kutatás alanyához, olykor szem nem maradhat szárazon. Van két barátom, akikkel évente egy-két alkalommal a régi időket felidézve, a '30-as, '40-es évek nyelvezetében képeslapokat, leveleket küldünk egymásnak. Ma a hivatalos ügyeket elektronikus levélben, a közvetlen ismerősökkel, barátokkal pedig messengeren bonyolítom le.” (30–40 év közötti, férfi)

Talán érdemes azt is megjegyezni, hogy az általam klasszikusnak nevezett, papíralapú levelezés és az elektronikus levelezés között voltak még átmeneti formái a levelezésnek, amelyeket akár hibrid formának nevezhetünk. Bár Tyukodi Mihály a klasszikus levelezés idején élt, kevesebb levelét írta kézzel, ugyanis levélíráshoz többnyire írógépet és indigót használt. Az írógéppel írt leveleket is a klasszikus levelezéshez sorolom, mivel ezek is papíralapúak, és ugyanúgy a postai szolgáltatást vették igénybe az elküldésükhöz. Tyukodi Mihálynak több mechanikus írógépe volt az idők során. Próbálkozott elektromos írógéppel is, bár ez utóbbit egyáltalán nem szerette. Élete utolsó éveiben megjelentek körülötte is a számítógépek és a hozzájuk kapcsolt nyomtatók. Mihály nem használta ezt a technológiát, de Németországba költözött ismerősétől kapott számítógépen írt és nyomtatón kinyomtatott levelet. Válaszlevelében (1996. november 16., 0633 sz. irat, Szikszai 2021. II. 516) azt írja a levelezőtársának, hogy irigylő őt. Megcsodálta a levél minőségét, azt írta, hogy olyan az a levél, mintha nyomdából került volna elő, de hozzátette, hogy ő már lemondott erről. Nagyjából itt húzhatjuk meg a határvonalat a klasszikus és a digitális levelezés között: nem egy adott dátum ez, és nem is egy évszám, hanem egy szélesebb idősáv, hiszen az átmenet csak lassan történt meg, az viszont biztos, hogy Tyukodi Mihály és generációja a klasszikus levelezés korszakának végén írta a leveleit.

---

⁸ Ez a nosztalgia nem véletlenül ilyen erős: Ray Kurzweil szerint a technológiai fejlődés növekedése exponenciális (Kurzweil 2013.13–15.), és bár ő azt is állítja, hogy a technológiai fejlődésről a percepciónk ezzel szemben lineáris maradt, mégis arra kell gondolnunk, hogy a változás gyorsasága igencsak erősíti a nosztalgia érzését, és ez az exponenciális gyorsasággal változó technológiai fejlődés nagyban hozzájárul ahhoz, hogy a nosztalgiánk a fejlődés előtti korról kapcsolatban igen erős legyen..

A levelezés kulturális gyakorlatában különösen fontos az az átmeneti korszak, amikor a papíralapú kommunikáció fokozatosan átalakul digitális kommunikációvá. Ez az átalakulás azonban nem csak azt jelenti, hogy a kommunikáció során alkalmazott felület megváltozik, és a papírt felváltja a digitális eszköz, hanem egy mélyebb kulturális átalakulást is magával hozott. A következő részben ezt vizsgáljuk meg alaposabban.

2.1. Személyesség, személyes adatok

A levelek csak ritkán keletkeztek úgy, hogy két magánszemély közötti kommunikációt szolgálták, és a készítőik eleve nyilvánosság elé szánták azokat.⁹ Legtöbb esetben a levelet a levél írója nem szánta a nyilvánosság elé. Mégis, egy levél a levelezés fénykorában sem volt mindig csak két személy ügye. A levelet megmutathatták egymásnak, adott esetekben átmásolták a szöveget egy másik levélbe, vagy kivonatolták a fontosabb gondolatokat, ha az adott levél fontosnak bizonyult. Egy-egy fontos ügy esetében a címzett fenntartások nélkül megmutatta másoknak is az általa kapott levelet, és ugyanez történt, ha valaki egy fontos személytől kapott levelet, és erre büszke volt.

Az általam kutatott anyagban is előfordul, hogy a leveleket megosztották egymással, néha olyan esetekben is, amikor világos volt, hogy a levél írójának ez nem állt szándékában. Tyukodi Mihály egyik levelezőtársa írta 1979-ben, hogy Mihály neki címzett korábbi levelét megmutatta másoknak is, mivel, ahogy ő fogalmaz, a levél nekik is szólt. Itt egy olyan személy kapta a levelet, aki nem érezte magát teljes mértékben címzettnek, ugyanis Mihály levele másoknak is üzent, ezért megmutatta azoknak is, akiknek a levél üzeni kívánt. 1983-ban egy másik levelezőtársa panaszkolta Tyukodi Mihálynak azt, hogy akinek a levelezőtársa levelet írt, az megmutatta a levelét másoknak is – ráadásul éppen annak az illetőnek, akiről a levélben szó volt (Szikszai 2020. 46–49.). Miközben ma másolatban (Cc), rejtett másolatban (Bcc), vagy a továbbítás funkcióval (Forward) pillanatok alatt továbbíthatunk egy elektronikus levelet másnak is, mint az eredeti címzettnek, sőt, egyszerre nagyon sok címzettnek is küldhetjük ugyanazt a levelet, a klasszikus levelezés idején nem volt ilyen könnyű a másokkal való megosztás, mégis egyértelműen nem volt ritka az, hogy egyes leveleket megmutattak, megosztottak másokkal is. Egy kedves történet bontakozik ki 1967-ben a Tyukodi Mihály irataiból. Tudni kell a megértéséhez azt, hogy Mihály a megelőző időszakban, 1955–1965 között Gyulafehérváron tanított a teológián, és ez idő alatt Márton Áron püspök közeli munkatársa is volt. 1967 decemberében már Krasznabélteken szolgált, amikor karácsonyi üdvözetet kapott Márton Áron püspöktől. Mihály annyira boldog lett ettől, hogy egy paptársának épp akkor írt levelébe

---

⁹ Ennek egyik példáját képezik a Bonczidai Dezső református lelkész által írt levelek, a szerzőjük ugyanis ezeket a szövegeket eleve a közösségének szánta, és arra kérte azokat, akik elolvasták, hogy adják tovább. Ilyefalvi 2024.

bemásolta a püspök által neki küldött üdvözlét szövegét. Nem sokkal később Mihály a kántorként dolgozó öccsének is írt levelet. Neki is el akarta újságolni a püspök üdvözlését, ám már nem akarta még egyszer lemásolni a szöveget, hanem a korábbi, paptársának írt levél másolatát tette be az öccsének írt levele mellé, és el is mondja neki: csatol egy levelet, amelyet egy paptársának írt, és benne található egy másolat arról a levélről, amit ő „M. Á. püspöktől” kapott karácsonyra.¹⁰ Így zárja az öccséhez írt levelét: „Jól esik az embernek, hogy mások még méltányolják is a munkánkat.” (0230 sz. irat, dátátlan levél, 1967 karácsonya után. Szikszai 2021. 270.)

A levelezés kikerülhetett tehát egy másik körbe, mint az eredeti címzett, és elolvashatták azok is, akiknek a címzett megmutatta. Egy ennél tágabb körbe jutnak el azok a levelek, amelyek a kutatók kezébe kerülnek, és tudományos kutatási céllal dolgozzák fel őket. A kérdőívem keretében feltettem azt a kérdést is, hogy vajon a résztvevők szerint érdemes-e a korábbi időszakokban született, személyes hagyatékokban fellelhető leveleket a kutatás számára elérhetővé tenni, vagy inkább azt látják helyesnek, ha ezek családi körben maradnak. A válaszadók 45,8%-a válaszolt úgy, hogy a levélhagyatékokat elérhetővé kellene tenni a kutatás számára, miközben a többség családi körben szeretné tartani ezeket a leveleket. A történetekkel kapcsolatos válaszában egy válaszadó ezt írja: „Mások leveleit olvasni olyan érzés, mint valaki más telefonjába kutatni.” (21–30 év között, nő) Érdekes, hogy egy kérdéssel lennebb már ugyanaz a személy ezt válaszolja: „Igen, úgy gondolom, hogy érdemes odaadni a kutatóknak ezeket az anyagokat, hiszen ez a közös múltunknak, kultúránknak egy értékes része.” (21–30 év között, nő) A kutatók általi feldolgozást tehát az adatközlő nem látja problémásnak. A többség azonban, mint mondtam, úgy vélekedik, hogy a személyes levelezést meg kell tartani családi körben – és ez elgondolkodtató a kutató számára. Úgy tűnik, hogy többségben vannak azok, akik a levelezést személyes szférába sorolják, és ilyenkor a válaszok mögött ott sejtethjük a személyes adatok feldolgozásának és védelmének a bonyolult kérdéskörét.

Magam úgy vélem, hogy az írásos hagyatékok, és ezen belül a levelezések feldolgozása során elengedhetetlen az, hogy a kutató meghozzon egy sor olyan döntést, amely az adatközlői személyes szférájának, személyes adatainak védelmére irányul. A feldolgozott anyag típusának függvényében ezek a döntések változók lehetnek. Azok az anyagok, amelyek személyes adatokat is tartalmaznak, különös érzékenységet igényelnek a kutató részéről. Amennyiben él a hagyatékok tulajdonosa/létrehozója, vagy élnek a direkt leszármazottjai, szükséges az ő hozzájárulásuk is a feldolgozáshoz. A kutató velük egyeztetve tudja eldönteni azt, hogy milyen formában alkalmazza a magánéletük védelme érdekében a kutatói gyakorlatban már ismert anonimizálási eljárásokat.¹¹

¹⁰ Márton Áron püspök üdvözlése és a paptársnak írt levél nem maradt fent az iratok között, a Mihály öccsének írt levélből értesülünk ezek létezéséről.

¹¹ Az anonimizálásról ld. Bakos 2022, illetve a cikke kapcsán lefolytatott vita: Erdélyi Múzeum 2022. 84 (2).

A korábbi kutatásaim során magam is meghoztam ilyen döntéseket. A már említett, 2400 iratból álló személyes hagyaték feldolgozása során szembesültem a kérdéssel: saját nevükön szerepeljenek-e a szereplők vagy sem. A dilemma abból fakadt, hogy felismertem: ha anonimizálok a teljes anyagot, akkor jelentős egyháztörténeti adalékok elvesznek, hiszen egyházi vezetők, közszereplők is szerepelnek az anyagban. Ha nem anonimizálok egyáltalán, akkor a nem közszereplő magánszemélyek érdekei sérülhetnek. A feldolgozás évekig tartott, és közben konferenciát is kezdeményeztem és szerveztem a témáról.¹² Végül a részleges anonimizálás mellett döntöttem. Ez a kutatásomban alkalmazott eljárás megfelel az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2016/679 sz. rendeletének (GDPR)¹³, sőt, az általam alkalmazott adatvédelmi eljárás ennél szigorúbb. Ugyanis miközben a fent említett rendelet megengedi, hogy tudományos kutatás céljából a kutatók feldolgozzák a személyes adatokat, én mégis a részleges anonimizálás mellett döntöttem: azok a szereplők, akik egyben közszereplők is voltak (pl. papok, püspökök stb.), a saját nevükön szerepelnek az általam közzétett anyagokban. Azok a szereplők, akiknek nem volt ilyen tisztségük (pl. családtagok, barátok stb.), megváltoztatott névvel szerepelnek (ld. Szikszai 2020. 15–17). Úgy vélem, hogy ez a módszer a továbbiakban is megnyugtató megoldásokat kínál a levelezések feldolgozását illetően: az eljárás alkalmazása nyomán nem vesznek el az esetleges történelmi, egyháztörténeti adatok, és ugyanakkor biztosítja a nem közszereplő személyek adatainak védelmét is.

2.2. Az idő

Külön érdemes kiemelni az időt mint tényezőt a levelezés kapcsán. A klasszikus postai levelezés, mint már jeleztem, időigényes volt, és ezt nevezik ma sokan a válaszadók közül egyik hátrányának: azt írják, hogy nem akarnak sorban állni a postán, számukra a postai levelezés ma már nem tudja segíteni a problémák megoldását, hanem csak hátráltatná, és ezért lemondanak a használatáról.

Ám érdemes megemlíteni egy másik aspektusát is az időtényezőnek: a válaszra való várakozást. A klasszikus levelezés idején a válaszlevélre való várakozás természetes és mindennapos volt. Ez volt az az izgatott időszak, amikor valaki tudta, hogy érkeznie kell a válaszlevélnek, és számolta a napokat, nézte a postaládáját. Ezt az érzést idézi fel nagyon szépen a válaszok közül a következő:

„Az az izgatott érzés jutott az eszembe, ahogyan napokon keresztül vártam a válaszlevél megérkezését. Vajon odaért-e a címzetthez, mit szólna hozzá, mit fog válaszolni?” (40–50 év közötti nő)

---

¹² Az előadásom címe: Írásos hagyatékok, levelezések feldolgozásának etikai kérdései, a konferencia címe: Kutatásmódszertan és adatvédelem. A 21. század kihívásai a társadalomtudományi kutatásokban. A Magyar Néprajz és Antropológia Intézet konferenciája, Kolozsvár, 2014. 05. 09.

¹³ Ld.: Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2016/679 rendelete (2016. április 27.). <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:32016R0679&from=HU> (2024. 08. 20.)

Tyukodi Mihály is ismerte ezt a várakozást. Megtörtént, hogy azzal igyekezett lerövidíteni, hogy a számára fontos személyek esetében külön kérte a gyors választ, vagy a saját levelében felvázolta azt, hogy hány napot megy az ő levele a célpont fele, majd hány napot jön a válaszlevél, és próbálta beazonosítani azt, hogy mikorra várható, hogy kézbe kapja a címzett választ arra a levélre, amit éppen írt (pl. a 0527 sz. irat, datálatlan levél, valószínűleg 1989. március 13. előtt készült, Szikszai 2021. II. 348.).

A digitális kor az időhöz való viszonyunkat is megváltoztatta: az instant megoldások korszakába léptünk, amikor a várakozás nem elfogadott, nincs értéke, hanem értéke az azonnali elégtételnek (*instant gratification*) van.

2.3. A papíralapú levelezés kulturális értéke

Nem nehéz megállapítani azt, hogy a papíralapú levelezés ma, 2024-ben kihalófélben van. Ennek megállapításához nem kell egyéb, mint szétnéznünk a környezetünkben, és számba vennünk, hogy mikor és milyen céllal írtunk utoljára papíralapú levelet. Bizonyára mind kevesebben vannak a környezetünkben, akikről tudjuk, hogy papíralapú levelezést folytatnak, bár néhányan talán még igen, ahogy ez az adatközlők válaszából is kiderül.¹⁴ A papíralapú levelezés mint kulturális gesztus megszűnőben van. Ezzel együtt eltűnik a tárgykészlete és, ha volt, a rituális gyakorlat is, amely kísérte.

2.4. A levelezés mint szövegalkotási folyamat

A klasszikus levelezés mint szöveges műfaj is kihalófélben van. Értem ez alatt azt a típusú szöveggyártást, amely a papíralapú levelezés idején volt elterjedt: amikor a levél írója megszólította a címzettet, beszámolt neki az elmúlt időszakban történekről, megosztotta vele gondolatait, dilemmáit, leírta neki a legutóbb történeteket, egyeztetve vele a napi ügyeit, majd jókívánságok kíséretében búcsúzott. Ez a szövegtípus a papíralapú kultúrával együtt maradt el. Azaz nem pusztán az történik, hogy a levelezés hordozó közege megváltozik, papír helyett elektronikussá válik, és minden egyéb marad a régiben, hanem a változás ennél sokkal mélyebb. Bár az elektronikus levelezés a papíralapú levelezés formai jegyeit követi, például fent látható a feladó, a címzett, a dátum, a digitális levelezés során gyártott levelek és a klasszikus levelek tartalmi részei igencsak eltérőek. Legtöbbször nem írnak ma már olyan típusú szövegeket elektronikus levél formájában, mint amiket korábban a papírra írtak. A levél üzenetét hordozó közeg érdekes módon nagymértékben megváltoztatta a szövegek tartalmát, terjedelmét és stílusát is.¹⁵

---

¹⁴ A felmérésben, amelyet a levelezés kapcsán végeztem el és a továbbiakban részletesen tárgyalok, egyetlen válaszadó említi, hogy tudomása van olyan személyről, aki ma is használja a hagyományos postai levelezést.

¹⁵ A digitalizálás és a technikai eszközök elterjedése a rövid üzeneteknek kedvez, és ezt nem csak a levelezés esetében, hanem általában minden kommunikációs helyzetben észleljük.

2.5. A levelek által közvetített tartalom

A levelezéssel közvetített információk tartalma nagyban megváltozott aközben, ahogyan a kommunikációs csatorna egyre inkább digitálissá vált. Egy papíralapú levél legtöbb esetben részletes beszámolót tartalmazott arról, hogy mi történt a levélíró életében a múltban, és ezt kiegészítette az, hogy milyen tervei vannak, illetve praktikus információkat is tartalmazhatott a célszeméllyel tervezett közös tevékenységeket illetően, ám az ilyen típusú információkat ma legtöbbször más kommunikációs csatornákon osztjuk meg, illetve legtöbb esetben nem is írjuk le őket. Gondoljunk arra, hogy egy másik városban élő rokonnal legtöbbször nem egy szöveges levélben fogjuk megbeszélni azt, hogy például megkérjük, oldjon meg nekünk valamit, és ő sem levelet ír nekünk, ha meg akar kérni minket arra, hogy oldjunk meg egy adminisztratív helyzetet az ő érdekében. Míg régen erre a célra klasszikus levelet írtak és küldtek a rokonnak, és ezek a papíralapú levelek tele voltak hétköznapi banalitásokkal, például hogy milyen széles és milyen hosszú függönyre van szüksége valakinek, manapság erre a célra a felek már legtöbbször a telefont, esetleg a chat-szerű csevegőprogramokat használják.¹⁶

2.6. Mentális térkép

Egy következő megállapításunk az, hogy a papíralapú levelezés idején az egymástól távolabb élő személyek között a távolság nagyobbak tűnt, mint a 21. században tűnik. Nyilván maguk az utak ugyanazok maradtak. Hogy egy példával éljünk, Nagykároly és Zilah között akkor is, most is nagyjából 70 km volt, ám ennek a fizikai távolságnak a mentális percepciója más volt a Tyukodi Mihály idején. A 20. század ötvenes, hatvanas, hetvenes és nyolcvanas éveiben sokkal kevesebb magánautó volt a lakosság tulajdonában, számos kisebb település, falu volt, ahova nem járt vonat, autóbusz is csak ritkán, esetleg csak a szomszédos településig ment, nem beszélve az aszfaltozott utak hiányáról. Eljutni személyesen a kisebb településekre sokkal körülményesebb volt a 20. században, mint most, a 21. században. A mentális távolság ezen percepciójához hozzájárult az is, hogy a 20. században a telefon bevezetése lassú volt, és használata is csak lassan terjedt Romániában: az egyes háztartások kérését kellett leadjanak a hatóságoknak, és hónapokig, sőt, olykor évekig is várakozniuk kellett arra, hogy sorra kerüljenek, és a monopolhelyzetben levő állami vállalat beszerelje nekik a telefont. Ha voltak is gyűjtő postaládák a kis településeken, azok tartalmáért nem járt olyan gyakran a postás, mint a nagyobb városokban. A helyiek általában tudták, hogy melyik nap hány órakor veszi fel a postás a leveleket. Mindezeknek a körülményeknek a hatására a mentális távolság nagyobb volt a

---

¹⁶ És ehhez felzárkózik sok-sok intézmény is, amelyekkel a hétköznapijainkban kapcsolatban vagyunk: az állami adminisztráció, a személyi iratok, az adóhivatal, a bankszektor, a kereskedelem, a kutatás, a könyvtárak stb. mind-mind valamilyen szinten digitalizálódott, illetve folyamatosan digitalizálódik.

különböző településeken élő személyek között, mint manapság, amikor a közlekedés könnyebb, az utak is jobbak, és kiterjedt telefonhálózat működik, a kommunikáció terén pedig azonnali megoldásokat tudunk alkalmazni.

2.7. Generációs különbségek

Megfigyelhetjük azt is, hogy az egyes kommunikációs csatornák használatát illetően generációs különbségek mutatkoznak. Néhány éve tapasztaljuk a tanári munkánkban azt, hogy az egyetemre jelentkező legfiatalabb generációk kevésbé használják az elektronikus levelezést, mint a felettük járók. Az egyetemre érkező hallgatók szinte egyáltalán nem használják az elektronikus levelezést a hétköznapi kapcsolattartásra, legtöbbször csak azért kezdik el használni, mert a hivatalos egyetemi kommunikáció kizárólag ezen a csatornán zajlik. Nyilván látjuk azt, hogy a szakmai közösségek még mindig az elektronikus levelezést használják a szakmai programok szervezésére (publikálás, konferenciák stb.), a fiatal egyetemi hallgatóknak azonban az egyetemre jelentkezésük pillanatában többnyire még nincs szakmai tevékenysége, a magánéletük során pedig valóban a csevegőprogramok kommunikációs felületeihez szoktak. Mihelyt belépnek a szakmai közösségekbe, elkezdik használni az elektronikus levelezést is.

A jelenségnek azonban következményei vannak: a papíralapú levelezéshez nem szokott generációk nem szívesen írnak/olvasnak hosszabb szövegeket, a csevegőfelületeken való szocializálódás hatására a kommunikációjuk szaggatottá válik. Az ebben a formában lerövidült kommunikált tartalmak átalakítják az olvasási, majd gondolkodási mechanizmusait is: a fiatalok mind nehezebben fogalmazzák meg egy kompakt szöveget és nehezen visznek végig egy szövegben egy gondolatmenetet. Ezt a tendenciát látványosan alátámasztják az elmúlt években készített Pisa-felmérések: ott, ahol erre nem fordítanak külön figyelmet, ebbe az irányba alakul át a kommunikációs és szövegírási, szövegértési képesség. Mindennek azonban véleményem szerint nem közvetlenül a levelezés kikopása az oka, hanem a kommunikációs csatornák átalakulása természetesen hozta magával a szöveggyártás másféle módjait, és ezzel együtt a klasszikus levélírás kulturális gesztusának az eltűnését.

2.8. Az intimitás

A klasszikus levelezés kapcsán több válaszadó említette azt, hogy a kézzel írt levél nagyobb intimitást biztosított két személy számára, és azt is hozzátették, hogy az írás (és itt nyilván a kézírásra utalnak) a személyiség tükröje. A kézzel írt levél ezáltal nem csak a megfogalmazott tartalmat közvetíti, hanem a levélíró stílusát is, mondja az adatközlő. És a levélíró hangulatát, lelkiállapotát is tükrözi, teszem hozzá én a kutatott anyag alapján. Mint mondtam, Tyukodi Mihály érdekes átmenet volt, hiszen ő a kézírástól már kissé eltávolodott, aránylag kevés kézzel írt levele van,

inkább írógéppel, indigóval szerette írni a leveleit Azt gondolnánk, hogy az írógépes szöveg már nem olyan személyes, mint a kézírás, és nem közvetíti a levélíró hangulatát, lelkiállapotát. Nyilván nem olyan mértékben, mint a kézírás, hiszen nincsenek személyes stílusban jobbra vagy balra dőltött betűk, változó mértékű szabályosság a betűk megformálásának tekintetében, de valójában igen sokszor meg lehet állapítani az írógéppel írt szövegekből is azt, hogy az írójuk sietett, ideges volt, esetleg zaklatottan írt, vagy már idős és beteg, ezért számos betűt kihagy a leütések alkalmával. Tyukodi Mihály utolsó életéveiben írt olyan leveleket, amelyek érthetőségét már-már veszélyeztette a kihagyott betűk és a félreütések száma. Pár év múlva aztán már az is látszik, hogy a gépelés is nehezebbre eshet: mind rövidebbek a mondatai, mind kapkodóbb a fogalmazása, ami korábban nem volt jellemző rá, és mind több az elütése. Tehát bár írógéppel írja a szövegeit, az írógép még hordozott valamit a kézírás személyességéből.

2.9. A levélírás rituális és társadalmi szerepe

Tyukodi Mihály a névnapja alkalmából minden évben köszöntő leveleket, képeslapokat kapott. 1989. október 8-án egy régi hölgy ismerősének írt (0449 sz. irat, Szikszai 2021, II. 369), akivel már nagyon régen nem találkozott személyesen. Valamikor a hatvanas években találkoztak először, és utána az illető Magyarországra költözött. Egy idő után elkezdtek levelezni. Az ismerőse minden évben levelet vagy képeslapot küldött Mihály névnapja alkalmából. Az iratanyagból megállapítható az is, hogy a névnap megünneplése ebben a körben, ebben az időszakban fontosabb volt, mint a születésnapé. Tyukodi Mihály csak ritkán kapott születésnapra üdvözlőt, és ezt is kizárólag a családnak azon tagjaitól, akik hozzá közel álltak. De még ők is sokszor összekapcsolták a felkösöntését a születésnapja előtti időszakban írandó soron lévő levéllel. A névnapja azonban más volt: ez alkalommal nem csak a családja, hanem a barátai, ismerősei, kollégái, volt tanítványai is felkösöntötték. Akik elég közel laktak hozzá, személyesen is felkeresték, olykor többen mentek egy autóval, és Mihály megvendégelte őket, volt, amikor kakast vágott – de legtöbbször levelet, üdvözlő képeslapot küldtek. A magyarországi hölgy ismerőse is ebbe az utóbbi kategóriába tartozott, Mihály minden évben megkapta tőle a névnapja előtti napokban az üdvözlőt. Ám történt egyszer, hogy az üdvözlő nem érkezett a névnapja előtt, nem érkezett a névnapján sem, hanem késett néhány napot. Nem tudjuk, hogy pontosan hány napot, ám nem lehetett több, mint néhány nap, ugyanis a névnapja szeptember 29-én volt, és a megkéssett üdvözlő lapra írt válaszát Mihály október 8-án keltezte. Ebben a válaszlevélben elmeséli azt, hogy mennyire megijedt attól, hogy nem érkezett meg a névnapjára a szokásos üdvözlő. Arra is gondolt, hogy a számára kedves levelezőtársa esetleg elhunyt. És ezt a problémát orvoslandó ebben a válaszlevélben javaslatot tesz: azt kéri, hogy levelezőtársa kérjen meg valakit, aki az ő esetleges haláláról értesíteni fogja Mihályt, és azt ígéri, hogy ő is hasonlóan fog eljárni, felkér valakit, aki a Mihály esetleges halála esetén értesíteni fogja a

levelezőtársát. Látjuk tehát, hogy az üdvözlő képeslapok küldése ebben a környezetben olyannyira ritualizálódott, hogy elmaradása, pontosabban késése alkalmával a levelező partnerek a legrosszabbra gondolnak.

2.10. A levelezés tárgykészlete, a levelek mint egy korszak tárgyi emlékei

A fennmaradt levelezések, levélhagyatékok igen értékes elemei a kihelyezett emlékezetnek, legalább két vonatkozásban. Az egyik ezek közül a szöveg tartalmára vonatkozik, és erről esett szó a fentiekben. Bár az adatközlők hajlamosak a családi érdekeltségi körbe sorolni ezeket a hagyatékokat, ezeknek az iratoknak komoly kulturális jelentősége van, és az antropológiai, történelmi kutatások számára fontos forrást jelentenek még akkor is, ha a leveleket nem a közösségek kiemelkedő személyiségei írták, és azok a hétköznapiokról szólnak, hiszen ezek a szövegek rögzítik az adott korszakban élők értékrendjét, mentalitását, hétköznapi életmódját. A másik vonatkozásban a levelekre mint tárgyakra utalok: a levelek tárgyként is emlékei az adott korszaknak. sokat elmond az, hogy milyen papírra írták őket, milyen borítékot, bélyeget használtak, hogyan tárolták őket mint tárgyakat stb.

És a postai levelezésnek egy meghatározott tárgykészlete is volt. A levélírónak be kellett szereznie a levél írásához szükséges tárgyi kellékeket, a levelezőlapot, a borítékot, a bélyeget, a tollat, a tintát, amelyek nem minden falusi boltban voltak kaphatók. Ezeknek a tárgyaknak az idők során sok-sok változata létezett, de ebben az értelemben is egy ma már letűnő kulturális tárgykészletről beszélünk.

A levelek megtartása, gyűjtésüknek igénye változó volt. Ismerünk olyan eseteket, amikor a családok megőrizték a felmenőik levelezését.¹⁷ Minden olyan tudományos igényű kutatás, amely leveleket vizsgált, olyan anyaggal dolgozott, amely ebben a szerencsés helyzetben volt. A fent ismertetett kérdőíves kutatásban a megkérdezettek szinte fele úgy vélekedett, hogy a családi levelezést a családok kellene hogy megtartsák.

De ismerjük ennek a másik oldalát is: azokat az eseteket, amikor nem tartották értékesnek és megtartandónak a leveleket. A Tyukodi Mihály által félretett iratanyag 2400 darabot számlál, és mégis minden levél, pedig ő tudatosan és módszeresen gyűjtötte össze az iratait. Vannak olyan levelek, amelyekről csak azért tudunk, mert ő válaszolt rájuk, ám az a levél, amire válaszolt, hiányzik, elkallódhatott. Mihály maga mindvégig attól tartott, hogy az általa félretett leveleket a halála után kidobják. 1996-ban rezignáltan írta egy levelében a saját irataira, leveleire utalva: „Majd megsemmisül. Majd, amikor holmijaimat a szemétdombra hányják.”¹⁸ Az aggodalma nem volt teljesen alaptalan. 1995-ben a nővére irataival ez valóban megtörtént: Mihály betegsége miatt nem lehetett jelen a nővére temetésén, és amikor két hét múlva elment a szálláshelyére, már nem találta meg a testvére iratait.¹⁹

---

¹⁷ Ld. pl. Vajda 2013.

¹⁸ Szikszai 2021. II. 503.

¹⁹ Szikszai 2020. 61.

Az iratok egy adott helyzetben az utódok számára nem jelentenek értéket, jelentéktelen tárgykészletnek számítanak, amelytől meg szeretnének szabadulni. Mihály számára a levelek értékesek voltak, mert dokumentálták a megélt időt. Nem egyszer írta, hogy naplószerű funkciót is szánt a leveleinek, hiszen azok rendszeresen rögzítették a vele történeteket. Azt tervezte például, hogy a nővére halála után a neki küldött levelei külön összegyűjti, és így olvasgatja majd őket. Nem került erre sor, ezek a levelek nem voltak egymás mellett az anyagban, de ez valószínűleg a Mihály előrehaladott korának is betudható. Az általa összegyűjtött iratanyagról így is világos a vélekedése: azok dokumentálták az életeseményeit, a gondolatait, a kapcsolatait, ezért értékesnek tartotta őket, és aggódott a fennmaradásukat illetően.

3. Összegzés

A papíralapú levelezés jelenleg a mi kulturális régióinkban megszűnőfélben van. Aki még használja, vagy aki szeretné használni, nem azért teszi vagy tenné, mert a környezetében ez a szokás, hanem pont annak ellenére, hogy a környezetében más a szokás: hogy létezik a levelezésnek egy instant küldési lehetősége, az elektronikus levél. Jelenleg egy átmenet időszakban vagyunk tehát, és a vizsgálatunk azt mutatja, hogy a változás nem csak a technológiai eszköz megváltozását hozza magával, hanem együtt jár egy sor kulturális változással is: az új technológiai eszközök használata során megváltozik a levélírónak a szövegalkotási technikája, a szöveghez való viszonya, hiszen az elektronikus levél más tartalmat és másképp közvetít. Megváltozik a levélírás kulturális értéke, megváltozik a levelezéssel kapcsolatos időkezelés, eltűnik a kézírással kapcsolatos esztétikai élmény és az intimitás megtapasztalása. Amit ezek helyett kapnak azok, akik az elektronikus levelezést használják a hagyományos levelezés helyett, az a gyorsaság, a praktikusság, az idő megtakarítása.

IRODALOM

- Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2016/679 rendelete (2016. április 27.) <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:32016R0679&from=HU> (2024. 08. 20.)
- Bakos Áron 2023. *Aranyosszéki katonatörténetek*. Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület.
- Bakos Áron 2022. Név nélkül: az anonimizálás kérdései az etnográfiai kutatásban. *Erdélyi Múzeum* 84 (2): 167–174.
- Beke Sándor, kiadja 2010. *Kézírtatos hagyatékek I. Balogh Edgár, Benkő András, Imreh István kiadatlan leveleiből*. Székelyudvarhely, Erdélyi Gondolat Könyvkiadó.
- Bereczki Ibolya, Bíró Friderika, Nagyné Batári Zsuzsanna (szerk.) 2015. *Kedves feleségem, Kedves szeretett férjem. Levelek és naplójegyzetek az első világháborúból 1914–1916*. Szentendre, Szabadtéri Néprajzi Múzeum.
- Bjarne, Rogan – Brown, Stephen 2005. An entangled object: the picture postcard as souvenir and collectible, exchange and ritual communication. *Cultural Analysis* 4. 1–27.
- Csergő Melinda 2012. Írásbeli kommunikáció: 20. századi magánlevél-gyűjtemények értelmezése. PhD dolgozat, Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár. (Kiadás: Ferencz Melinda 2023. 20.

- századi erdélyi magánlevél-gyűjtemények*. Emberek és Kontextusok 24. Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület)
- Csepeli György (2020) *Ember 2.0 – A mesterséges intelligencia gazdasági és társadalmi hatásai*. Budapest, Kossuth Kiadó.
- Fónagy Zoltán 2014. Kedves drága úr! – Levélírás a 19. században.
https://mindennapoktortene.blog.hu/2014/05/15/levelezes_leveliras_19_szazad. (2024. 08. 14.)
- Balázs Géza, Grétsy László (szerk.) 2003. *A 20. századi magánlevelek nyelvi világa. Válogatás a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma anyanyelvi pályázataiból*. Budapest, Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma
- Ilyefalvi Emese 2024. „*Ha levelem elolvastad, add tovább*” *Bonczidai Dezső kéziratos gyűlekezeti levelei a két világháború közötti Kídén*. Emberek és Kontextusok 26. Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület.
- Keszeg Vilmos 1996. *Kelt levelem . . . Egy mezőségi parasztasszony levelezése*. A Néprajzi Látóhatár kiskönyvtára 6. Debrecen, Györffy István Néprajzi Egyesület.
- Keszeg Vilmos 2008. *Alfabetizáció, írásszokások, populáris írásbeliség*. Kolozsvár, KJNT–BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék.
- Kokó Juliánna 1999. Egy vargyasi család levelezése az első világháborúban. = Keszeg Vilmos (szerk.), *Írás, írott kultúra, folklór*, 240–65. Kolozsvár, Kriza János Néprajzi Társaság.
- Kurzweil, Ray 2013. *A szingularitás küszöbén*. Budapest, Ad Astra.
- Oláh Sándor 2006. Nyelvi sztereotípiák egy házaspár első világháborús levelezésében. *Nyelviünk és Kultúránk* 36 (143–144.) (2006/1–2): 152–66.
- Pozsony Ferenc 2008. Gazdasági élet Zabolán az első világháború idején egy zabolai tűzér leveleinek tükrében. = Ilyés Sándor, Keszeg Vilmos (szerk.): *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 16. Az eltűnt katona*, 189–99. Kolozsvár, Kriza János Néprajzi Társaság.
- Prensky, Marc 2001. Digital Natives, Digital Immigrants. *On the Horizon* 9, no. 5: 1–6. MCB University Press.
- Prikler Szilvia Beatrix 2021. *Egy halászi San Franciscóban*. Halászi, Halászi Hagyományörző Egyesület.
- Satō, Kenji. Postcards in Japan: A Historical Sociology of a Forgotten Culture. *International Journal of Japanese Sociology* 11(1): 35–55.
- Szikszai Mária 2020. *Letűnt világok antropológiája és a megismerhetetlen különös szépsége. Szociális kapcsolatháló és kulturális gyakorlat az írógép korszakában*. Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület.
- Szikszai Mária 2021a. *Levelek egy letűnt világból. A mindennapok dokumentálása a 20. század papíralapú kultúrájában I-II*. Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület.
- Szikszai Mária 2021b. Az írás mint a kulturális időutazás eszköze. *Korunk* 2021/7: 31–42.
- Szikszai Mária 2022. *Életek és történetek egy letűnt világból. Egy 20. századi papi életút mikrotörténeti rekonstrukciója*. Kolozsvár, Scientia.
- Szikszai Mária 2023. *Community Networks and Cultural Practices in Twentieth-Century Romania. Paper-Based Cultures in the Writings of a Catholic Priest*. Lanham – Boulder – New York – London, Lexington Books.
- Szikszai Mária 2024. The legacy of a 20th-century cleric: a Catholic priest’s economic chronicles. Anthropological insights from written documents. *Swedish Journal of Romanian Studies* 7(1): 95–113.
- Szűts Zoltán 2012. Az internetes kommunikáció története és elmélete. Az ARPANET-től a Web 2.0-ig. *Médiakutató* 13. (1.) (2012/ tavasz): 7–18.
- Thomas, William – Znaniecki, Florian 1996. *The Polish peasant in Europe and America: a classic work in immigration history*. Urbana, University of Illinois Press.
- Vajda András 2013. *Az írás és az írott szó hatalma. Az írás a mindennapokban egy Maros menti településen*. (Sorozatszerk.: Keszeg Vilmos, Szikszai Mária.) Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület.

CORESPONDENȚA TRADIȚIONALĂ ÎN ERA DIGITALĂ

(Rezumat)

Studiul analizează perioada de tranziție dintre corespondența pe hârtie și corespondența digitală, subliniind transformarea genului epistolar odată cu răspândirea culturii digitale. Cercetarea se bazează pe un studiu realizat între 2013 și 2020 asupra unui set de documente pe suport de hârtie, o parte semnificativă dintre acestea fiind scrisori, precum și pe un sondaj online realizat în vara anului 2024, care a investigat utilizarea actuală a corespondenței atât digitale, cât și pe hârtie. În secolul al XX-lea, corespondența pe hârtie a fost unul dintre cele mai importante mijloace de comunicare personală și socială, fiind treptat înlocuită în secolul al XXI-lea de comunicarea digitală. Studiul evidențiază că scrisul de mână tradițional nu era doar un mijloc de schimb de informații, ci avea și o importantă semnificație socială, rituală și personală. Autorii scrisorilor adesea redactau relatări detaliate ale evenimentelor din viața lor, care serveau nu doar la menținerea relațiilor interpersonale, ci deveneau și amprente culturale ale epocii respective. Se subliniază, de asemenea, că ne aflăm într-o perioadă de tranziție, iar schimbarea nu aduce doar o transformare a mijloacelor tehnologice, ci implică și o serie de schimbări culturale: utilizarea noilor instrumente tehnologice modifică tehnicile de redactare a textului, relația cu textul, deoarece scrisoarea electronică transmite deja un alt conținut și într-un mod diferit. Se schimbă valoarea culturală a scrierii scrisorilor, se modifică gestionarea timpului legată de corespondență, dispăre experiența estetică a scrisului de mână și intimitatea trăirii. În locul acestora, cei care utilizează corespondența electronică în locul celei tradiționale obțin rapiditate, practică și economisire de timp.

Cuvinte-cheie: scrisori, cultură digitală, corespondență pe hârtie, transformarea comunicării, tranziție tehnologică.

TRADITIONAL CORRESPONDENCE IN THE DIGITAL ERA

(Abstract)

The study examines the transitional period between paper-based correspondence and digital communication, highlighting the transformation of the letter as a genre with the rise of digital culture. The research is based on a study conducted between 2013–2020 on traditional paper-based archives, which largely consist of letters, and on an online survey conducted in the summer of 2024, focusing on the current use of digital and paper-based correspondence. In the 20th century, paper-based correspondence was one of the most important means of personal and social communication, gradually being overtaken by digital communication in the 21st century. The study highlights that traditional letter writing was not only a means of information exchange but also had significant social, ritualistic, and personal importance. Letter writers often provided detailed accounts of life events, which not only served to maintain interpersonal relationships but also became cultural imprints of their respective eras. The study also points out that we are currently in a transitional period, and this change involves not only the transformation of technological tools but also a series of cultural shifts: the use of new technological tools changes the techniques of text composition, the relationship with the text, as electronic letters convey different content and in a different manner. The cultural value of letter writing is altered, time management related to correspondence changes, and the aesthetic experience of handwriting and the sense of intimacy disappear. In their place, those who use electronic correspondence instead of traditional letters gain speed, practicality, and time-saving advantages.

Keywords: letter, digital culture, paper-based correspondence, transformation of communication, technological transition.

MELLÉKLETEK

A kérdőív nyílt kérdéseire adott válaszok

1. sz. melléklet

Kérdés: Meg tudna osztani egy vagy több olyan történetet, amely a levelezéssel kapcsolatos? Egy emlékezetes esetet, egy mulatságos történetet, vagy csak valamit a levelezés kapcsán, amiről úgy véli, hogy sosem felejtí el.

Válaszok:

„Első osztályos koromban, amikor be voltam utalva a kórházba, osztálytársaim és a tanító nénivel levelet küldtek jókívánságokkal, elérzékenyültem, jól esett. Egy másik eset: édesapámmal sokat leveleztünk amikor túrnékon volt..., képeslapokat, üdvözeteket küldött, részletes beszámolókat és én is válaszoltam. ♥” (50–60 év közötti nő)

„Régebb időigényes volt a levélküldés és az izgatott válaszvárás, megvolt a varázsa, számomra különleges volt. UI. Érdekes tanulmány, kíváncsi vagyok a következtetésekre. Sok sikert kívánok!” (50–60 év közötti nő)

„A nagymamám leveleit féltve őrzöm. Szép kézírása páratlan.” (50–60 év közötti nő)

„A téves vagy pontatlan, de jószándékú címzések ellenére a tapasztalt postások célba juttatták a leveleket.” (60–70 közötti férfi)²⁰

„A 2000-es években a középiskolai tanulmányaimat egy magyarországi idős hölgy tette lehetővé, aki anyagilag támogatta a bentlakásom költségeit. Vele közel havi rendszerességgel leveleztünk éveken keresztül. Csodálatos képeslapokat kaptam tőle, amelyeket ma is őrzök. (Ma facebook messengeren és telefonon tartjuk a kapcsolatot.) 2009 karácsonyára egy olyan képeslapot vásároltam az idős hölgynek, hogy ha azt kinyitja, a Jingle Bells szólalt meg belőle. Amikor a hölgy kinyitotta annyira megijedt és úgy megharagudott, hogy hosszú hónapokig nem írt levelet. Hosszú évek után négy éve találkoztunk ismét és akkor is szememre vetette a ma már 88 éves csodálatos idős asszony.” (30–40 év közötti férfi)

„Érettségi után több, a kötelező sorkatonai szolgálatot töltő fiú osztálytársammal leveleztem 1988-89-ben.” (50–60 év közötti nő)

„Egyszer kaptam szerelmes levelet egy másik országból, azóta is őrizem egy könyvben. Drága, nagy bélyeg van rajta, a kézírás sajnos szinte olvashatatlan. Sokat jelent, mint tárgy, emléktárgy. Amikor levelet kaptam a szüleim meglepődtek, gondolták, hogyha valaki levélírással szánja magát egy lányért akkor »komoly ember« lehet. Mivel ritka dolog levelet írni, aki levelet ír az egyfajta egyéniséget is nyer.” (21–30 év közötti nő)

„Nagymamámnál voltam gyerekként a nyári vakációkban, falun. És írtam néha levelet, haza, városra, arról tudósítottam, mi történik ott velem és a húgommal. Később emlegették, nevetve, a szüleim, hogy beleírtam, egy fiúval a találka mikorra volt megbeszélve. Amikor a csorda jön haza, akkor, a kapuban.” (40–50 év közötti nő)

„Egyszer egy olyan borítékban érkezett meg egy levél, amin volt egy cipőnyom.” (40–50 év közötti nő)

„Óvodás és egy-négy osztályos koromban titkos szerelmes leveleket írtunk egymásnak. Több ilyen kaptam a kapu alatt. A levél írója órákat üldögélt a kapu előtt, de szóban soha nem fedte volna fel érzéseit.” (21–30 év közötti nő)

---

²⁰ Az információt magam is megerősíthetem: 2012 nyarán kaptam egy levelet, amelyet egy magyarországi intézmény küldött, és a címzésnél csak a következő három információ szerepelt: a nevem, a város neve magyarul és az irányító szám, amely akkor már pár éve elavult volt. A levelet a munkahelyemre kaptam meg: valaki a postán kikereshette, hogy hol dolgozom. Egy 250 ezer lakost meghaladó méretű városban ez váratlan volt.

2. sz. melléklet

Kérdés: Milyen előnyeit látja a hagyományos levelezésnek az elektronikus levelezéssel szemben? Kérjük, fejtsse ki.

Válaszok:

- „Alaposabb, kidolgozottabb, fejleszti a gondolkodást és az íráskészséget, szépírást.”
- „Akkor is tarthatom valakivel a kapcsolatot, ha nem akarok képernyőt látni.”
- „Helyesírás.”
- „Sokkal személyesebb és számomra értékesebb, mivel kézzel írott.”
- „El lehet mélyülni. Végig lehet gondolni. Ki lehet fejteni.”
- „Személyesebb, 'öncélúbb' a szó jó értelmében, maradandó”
- „Semmilyen.”
- „Csak annyiban, hogy ha van ismert emberektől, hírességektől levele az egyénnek, az értékesebb, mint az e-mail. Egyébként elavult mind a levélírás, és hamarosan a kézírás is megy a süllyesztőbe.”
- „Kézzel van írva! A kézzel írt levélben látni vélem az író érzelmi állapotát. Pl. szépen írva kezd, aztán már lazább az írás, megint szép lesz és így tovább. Ha a vége össze van csapva, akkor talán nem is olyan fontos neki, hogy írjon.”
- „Öröm kézírást olvasni.”
- „A meglepetés erejével hat, a nagyobb odafigyelés érzését kelti, szépérzést vált ki.”
- „Szebben gondolja a kapcsolatot.”
- „Évtizedek múlva majd nagyobb eséllyel kutathatják néprajzkutatók. :D”
- „Személyesebb.”
- „Marad tárgyi emléke a beszélgetésnek.”
- „Egy ünneppé válik a levélvárás élménye.”
- „Több időt szánunk a megírására és az elolvasására, elmélyülősebb.”
- „Kézzel fogható, később emlékként is tárolható.”
- „A levélíró kézírása személyessé teszi.”
- „A kézírás gyakorlására teret ad.”
- „Emberibb.”
- „Átgondoltabb levelek születnek, hiszen súlya van annak, ha kézzel fogható. Továbbá, nem felejtjenék el a szépírás művészetét, gyógyító erejét.”
- „Nem látom az előnyeit.”
- „A hagyományos levelezés intimebb kapcsolatot alakíthat ki két személy között. Az írás a személyiség egyik tükré. A levél szerzője saját írási stílusával magából is küld, nem csak a mondanivalóját.”
- „Nem látok előnyt.”

Babeş-Bolyai Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar
Kolozsvár/Cluj-Napoca, str. Horea 31
szikszaimaria@yahoo.com

MŰHELY

BOLDOG-BERNÁD ISTVÁN

„HOGY MI MINDEN PUSZTULHATOTT EL?
AZT CSAK A JÓ ISTEN TUDJA.” FÜLÖP FERENC LEVELE
GUNDA BÉLÁHOZ. ERDŐSZENTGYÖRGY, 1947. FEBRUÁR 17.

Kulcsszók: Gunda Béla, levelezés, altorjai László Mátyás, tatár fogság, krími magyarok, Turkoly Sámuel.

Gunda Bélának a HUN-REN BTK Néprajztudományi Intézet Adattárában őrzött levelezése egyik figyelemre méltó darabja Fülöp Ferenc református esperes 1947. február 17-én, Erdőszentgyörgyön keltezett levele, mely egy elveszett vagy mindmáig lappangó Gunda-levélre küldött válaszként született.

Gunda Béla, a fiatal néprajztudós ekkor már évek óta a kolozsvári egyetem oktatójaként dolgozott. 1943-as kinevezésétől kezdve nagy szorgalommal vetette magát a munkába, amit a háború sem akadályozhatott meg, noha nehezített (Fragó 2001: 42–43). A mézvadászat témakörében végzett kutatásai kapcsán fennmaradt egy neki címzett levél, amelyben az akkor Naszódon tanító Inczeffi Géza szabadkozott amiatt, hogy alig tud adatokat küldeni Gundának: „A tanítványaimat behívták katonának és így nagyon nehezen tájékoztam a falvakban” (Inczeffi 1944). A háborút követően szerencsére újra szabadon kutathatott, már 1945 májusában terepmunkára indult tanítványaival (Gunda 1945a), levelezésekbe fogott az „erdélyi magyar néprajzi kutatások, mozgalmak” megírása kapcsán (Gunda 1945b), illetve levelezőpartnerein keresztül újra adatokat kért különféle kutatásaihoz, mint a vadászat¹ vagy a teherhordás.² Ezek közé a kutatásaival kapcsolatos levelek közé tartozhat az az 1947. január 26-i üzenet, amelyben egy kézirat eredeti példánya után érdeklődött Fülöp Ferencnél, feltehetőleg az esperes a *Kiáltó Szó* 1940. június–júliusi számában megjelent levélközlése nyomán, amelyben az esperes az olvasók elé tárta altorjai László Mátyás Szigeti Istvánhoz írt 1715-ös levelét (Fülöp 1940). E lapszám a levél mellett található a hagyatékban, a nyomtatvány első lapján ceruzás feljegyzés szerepel: „A tatár levél” (Fülöp 1947).

A levelezőpartner, Fülöp Ferenc 8 évvel volt idősebb Gundánál, 1903-ban született Parajdon. Fiatalkorát végigkísérték a világháború és az impériumváltás

¹ „Mellékelten tisztelettel küldöm Paizs Domokos maroskeresztúri illetőségű tanuló leírását a kérdezett madárfogóval kapcsolatban” (Nagy 1946).

² „Mellékelem a növendékek gyűjtését. Nem tudom, felhasználhatók-e?” (Balázs 1947).

viszontagságai, melyekről igen szemléletesen tudósít önéletrajza, amit az 1942-es esperesi kinevezését követő évben vetett papírra (Moldvai 2012). Hetedik gimnazista korában súlyosan megbetegedett, ekkor határozta el, ha meggyógyul, papnak áll, így került előbb a kolozsvári teológiára, majd egy hollandiai tanulmányutat és néhány rövidebb állomáshelyet követően 1929. október 20-án Erdősztgyörgyre (Moldvai 2012: 19–22). A következő hónapban, 1929. november 29-én szentelték pappá Kolozsvárott, a Farkas utcai templomban (Névtelen 1929). Energikusan vetette magát a munkába, tevékeny szervezőjévé vált a helyi közösségi és kulturális életnek, amit megörökített egy 1934-es újságcikk is:

„Erdősztgyörgyön egy fiatal, külföldön végzett református lelkész, Fülöp Ferenc áll az összes kulturális mozgalmak élén. Ez a fiatal pap a Magyar Párt elnöke, ő és felesége irányítják a református Nőszövetséget, amely a betegek és aggodalmas feljegyzését végzi rendezvényeinek bevételeiből, felekezetre való tekintet nélkül.” (Névtelen 1934: 6)

A település lakosainak taníttatását elősegítendő a falusi gyermekek és felnőttek között magyar ábécés könyveket osztott ki, azonban ezt nem nézték jó szemmel a román hatóságok, és elkobozták a köteteket (Névtelen 1935), Fülöp Ferenc ellen pedig eljárás indult államellenes izgatás címén (Moldvai 2012: 24). Az egyik legjelentősebb és legnagyobb visszhangot kiváltó tette az erdősztgyörgyi református templom felújíttatása volt, amelyhez Mária – a településhez nagyanyja, Rhédey Klaudia által kötődő – brit királyné támogatását szerezte meg, aki mintegy 200 fonttal járult hozzá a munkálatokhoz (Névtelen 1936). Mindemellert készített egy 30.000 szóból álló holland–magyar szótárt, melynek azonban nem talált kiadót (Nagy 1934), továbbá 1939-ben megjelent *Krisztus királyságáért. Kuiper Ábrahám élete és munkássága* című könyve az Ifjú Erdély kiadásában, melyre a Református Szemlében elismerő kritikát kapott (I. G. 1939). A Gunda Bélával való kapcsolata szempontjából azonban a már említett, 1940-es publikációja a legfontosabb.

A levélközlés mellett közölt leírás a megtalálás körülményeiről több kisebb eltérést is tartalmaz a hét évvel később Gunda Bélával megosztott információkhoz képest, így érdemes idézni:

„Vallásórán vagyok s az egyik cseléd, jobban mondva „bejáró” asszony fiacskája énekeskönyvét látom egy régi írásba befogva. Kihámozom az énekeskönyvet az Altorjai László Mátyás krimi rabságából 1715-ben írt leveléből. Honnan szerezted? kérdelem. Didi nagyságáéknál a padláson. Van-e még ott? Van, de egész télen „aval” gyujtottunk tüzet. Rohanok nevezett helyre (ez a család különben női ágon leszármazottja Z. N. Makkai László erdősztgyörgyi lelkész és marosi esperesnek) s a padláson megtalálom régi papjaink könyvtárának roncsait 1560-tól kezdve. Csipkeminták, szerelmi levelezők stb. stb. tömege mind érintetlen, csupán az a láda üres már, amely a valóban értékes okmányokat tartalmazhatta[.]” (Fülöp 1940: 85–86)

A Gunda Bélának írt változat egyetlen komolyabb eltérése, hogy ott altorjai László Gergely leszármazottainak házáat keresi fel ez ügyben. A két változat azonban nem mond ellent egymásnak, mindössze máshová helyezik a hangsúlyt, ugyanis Makai László leányát, Krisztinát 1826-ban vette feleségül László Gergely, aki később apósa hivatalát is átvette (Tóth 2019: 230). László Gergely 1798-ban született Bögzőben, Székelyudvarhelyen tanult, majd Bikafalván lett lelkész, mígnem néhány év elteltével átkerült Erdőszentgyörgyre (Tóth 2019: 230–231). Minden bizonnyal vele együtt került a településre altorjai László Mátyás levele is.

Ezt Gundának szándéka volt kiadni, legalábbis erre enged következtetni Fülöp Ferenc levelének második fele, amelyben tiszteletpéldányt kért „*a közlő tudományos folyóirat vonatkozó számából.*” A forrás érdekessége abban áll, hogy több népcsoport szokásait is leírja, s mindemellett tudósít magyar emlékekről a Volga partján, illetve a Krímben található hét magyar faluról is említést tesz. Minden bizonnyal ezen magyarokra vonatkozó részletekre célzott Fülöp Ferenc, mikor azt írta: „*Abban a reményben küldöm el Professor úrnak, hogy közlése esetén az értetlenség nem fog esetleges ócska politikumot űzni egyes kitételei miatt.*” A levél azonban végül nem került közlésre. Ebben egyrészt közrejátszhatott az, hogy 1947–1948 fordulóján Gunda Stockholmban vendégtanárkodott a neves etnográfus, Sigurd Erixon mellett, nem sokkal visszatértét követően pedig váratlanul felbontották a szerződését, és kiutasították Romániából (Paládi-Kovács 2018: 165–166). Másrészt pedig feltűnhetnek neki bizonyos problémák a levéllel kapcsolatban, ami szintén befolyásolhatta, hogy végül elállt a megjelentetésétől.

A Fülöp Ferenc által megmentett krími levél nem eredeti, csak másolat. Ráadásul nem ő volt az első, aki közölte azt. Először 1842-ben jelent meg a Szilágyi Ferenc szerkesztette *Hon és Külföld* hasábjain, egyetlen lábjegyzet kíséretében: „*Hiteles párból közöltetik. Szerk.*” (Szilágyi 1842: 41). Tehát már Szilágyi Ferenc is másolatból közölte, ám nem az Erdőszentgyörgyön megtalált másolatból, ugyanis a két szöveg között több eltérés is megfigyelhető. 1909-ben az *Alkotmány* karácsonyi mellékletében szintén megjelent a levél Gyárfás Tihamér közlésében, aki a brassói római katolikus főgimnázium gyűjteményéből közölte, ahová a Cserey család levelestárából került (Gyárfás 1909). Ebben a levél szövegének egy harmadik változata olvasható, s noha erre Gyárfás nem utal, a szöveg sajátosságai miatt egyértelműnek tűnik, hogy ez is másolat, például csak az szerepel benne: „*mentünk Tenger mellett 300 mérföldnyire*”, azaz nem a „*Fekete-tenger mellett*” mentek, mint az 1842-ben megjelent változatban, ami az erdőszentgyörgyi másolatban sincs benne, viszont ott a kéziratból egyértelműen látszik, hogy „*a' Tenger*” előtt hiányzik valami, a másoló itt egy szónyi helyet kihagyott a szövegben, ami arra utal: nem tudta kiolvasni az ide illő szót. A levél szövege emellett még kísértetiesen megegyezik egy másik (szintén többféle változatban) fennmaradt levél szövegével, amelyet az orosz katonai szolgálatban álló Turkoly (másutt Turkuli vagy Turkolyi vagy Turkai) Sámuel (esetleg Mihály) írt Asztrahánból 1725. (vagy 1757.) április 2-án (vagy 10-én, esetleg 18-án) a Szikszóban élő rokonaihoz (vagy Orosz Zsigmondhoz). Ez a levél legelőször Torkos József munkájában jelent

meg Győrött 1747-ben (Torkos 1747: [90–95]),³ azaz tíz évvel azelőtt, hogy az Orosz Zsigmondnak címzett levélváltózat (névleg) keletkezett, ez utóbbi nyomtatásban 1783-ban jelent meg a pozsonyi *Magyar Könyv-Házban* (Molnár 1783), majd 1801-ben egy harmadik változat is napvilágot látott gazdag jegyzetekkel kiegészítve, ebből az is kiderül, hogy a közlő birtokában lévő kéziraton egy „Sz. J.” monogramú személy Turkoly Sámuel rövid életrajzát is feljegyezte (Sándor 1801). E levél különféle változatai a későbbiekben is számos közlést mértek, a teljesség igénye nélkül még megemlítendőnek tartom a *Tudományos Gyűjteményt*, amelyben 1821-ben először egy *A' mai kis Tatár Országi Magyar* című írásban tünt fel „Turkuli Mihály” és néhány részlet az ő leveléből (Obornyik 1821: 125), majd pár hónappal később a kunszentmártoni főbíró, Virágh Pál közölte „Turkolyi Sámuel” levelének teljes szövegét (Virágh 1821).⁴

Altorjai László Mátyás és Turkoly Sámuel leveleinek keretezése eltér, előbbi tatár fogságba esett, sokféle elhurcolták, és a rabsága idején született gyermekének, Gergelynek a hazaküldése alkalmából írt máramarosi rokonának, az utóbbi orosz katonai szolgálatba állva járta be a világot, majd pedig egy tatár fogságban lévő magyart, Farkas Mátét kiváltott, és vele küldött levelet Magyarországra. Közös pont viszont, hogy László Mátyás levelében is fontos szereplő Farkas Máté, tudósít a szerencséről, amelyet egy magyar nemzetiségű, Szikszórol származó muszka tisztnek köszönhet, s miután Farkas Máté megszabadult a fogságból, Bálint Mátyás kapva az alkalmon vele küldte haza a fiát és a levelet. Egyébiránt a levelek számos része szóról szóra megegyezik. Mindebből arra következtethetünk, hogy az altorjai László Mátyás neve alatt található levélmásolatok közös eredője egy (a Szikszóban élő rokonoknak küldött) Turkoly-leveléből készített átdolgozás lehetett.

A két levél későbbi hatása sem teljesen szétválasztható, noha egyértelműen Turkolyé terjedt el jobban. Olyannyira, hogy Szilágyi Ferenc szerint hatással volt Kőrösi Csoma Sándorra (Szilágyi 1981: 323–330). Vörösmarty 1828-ban megjelent *Magyarvárának* ihletői között is megtaláljuk Horváth Károly és Martinkó András szerint (Vörösmarty 1967: 383–384). Végh Ferenc Jókai Mór *A Damokosok* című regényének kritikai kiadásában pedig arra hívta fel a figyelmet, hogy Jókaira mind Turkoly 1821-ben a *Tudományos Gyűjteményben*, mind pedig altorjai László Mátyás *Hon és Külföldben* megjelent levele hathatott (Jókai 1966: 224). Még a 20. században is feltűnik e hatás az irodalmunkban, Czegő Zoltán *Erdővidéki sírjelek* című versében ezt olvashatjuk: „Csak kétszázötven esztendeje annak / hogy a Krím-félszigeten / Turkai Sámuel hét magyar falut talált” (Czegő 1982: 49).

³ Érdekes adalék, hogy Torkos közlésében nem szerepelt időpont-, mindössze helymegjelölés: „Iram Asztrakánban a' Caspiumi tenger mellett” (Torkos 1747: [95]), noha a megfogalmazás alapján következtethetünk arra, hogy itt 1720 lenne a keltezés éve: „Ezen Ezer hét-száz huszadik Esztendőben teleltem egy Moszkova nevű Városban” (Torkos 1747: [94]).

⁴ A levél kézirat másolataiból számos ma is elérhető; a nagyobb gyűjtemények, mint az Országos Széchényi Könyvtár, a Magyar Nemzeti Levéltár vagy a Magyar Tudományos Akadémia Kézirattára többet is őriznek belőlük, eredeti azonban nincs, ahogy Seres István megjegyzi: „A szöveg helyreállítását első sorban a fennmaradt, s lehetőleg eredetiben is rendelkezésünkre álló másolati példányok tüzetes vizsgálata és összevetése alapján tudjuk elvégezni” (Seres 2009: 74).

Deák Farkas már a 19. század végén kétségbe vonta mind altorjai László Mátyás, mind Turkoly Sámuel többféle másolatban fellelhető levelének hitelességét (Deák 1885: 589), mire válaszul Thaly Kálmán kiállt Turkoly személyének hitelessége mellett (Thaly 1885), azóta rendre vita tárgya a Turkoly-level, ám hitelességét a szakirodalom továbbra is többnyire kétségesnek tartja (Paládi-Kovács 2001: 158). Azonban Turkoly levelének hitelességétől függetlenül is az megállapítható, hogy altorjai László Mátyás misszilise nem valódi.

Nem kizárt, hogy Gunda Bélában is felmerültek 1947-ben a kétségek a levéllel kapcsolatban, s végül ezért tett le a publikálásáról. Bárhogy is, végül a levél nem került vissza Fülöp Ferenchez, a parókia levéltárába, és nem jutott el a Református Teológiai levéltárába sem, ahogy azt az esperes leginkább szeretne volna. Az ezt követő évek megpróbáltatásokkal teliek voltak Fülöp Ferenc számára, 1952-ben megfosztották hivatalától és letartóztatták, 1954-ben – mivel agyvérzést kapott – kiengedték, ám ezt követően már nem élt sokáig, 56 éves korában 1959-ben elhunyt (Hermán 2016: 46). Gunda Bélával való kapcsolatára mindössze ez az egyetlen levele utal. Az általa elküldött kézirat pedig évtizedeken át hevert elfeledve Gunda Béla kutatási anyagai között, mígnem az ő 1994-es halálát követően a Néprajztudományi Intézet Adattárába került.

IRODALOM

- Czegő Zoltán 1982. *Erdővidéki sírjelek*. *Alföld* 1982/4: 47–53.
- Deák Farkas 1885. *Adatok a török-tatár rabok történetéhez*. *Századok* 1885: 579–589.
- Faragó József 2001. *A Kolozsvári Magyar Tudományegyetem néprajzi professzora*. = Keszeg Vilmos (szerk.): *Krizsa János Néprajzi Társaság Évkönyve* 9. *Krizsa János Néprajzi Társaság, Kolozsvár*. 42–48.
- Fülöp Ferenc 1940. „*Elfújta a szél...*” *Kiáltó Szó* 1940/6–7: 85–86.
- Gyárfás Tihámér 1909. *De Profundis... Levél a tatárfogságból 1715-ből*. *Alkotmány* 1909. december 25: 39.
- Hermán M. János 2016. *Kuyper Ábrahám egykori látogatása Bukarestben, Budapesten és magyarra fordított műveinek 1962-es elégetése Kolozsváron*. *Teológiai Fórum* 2016/2: 24–97.
- I. G. 1939. Fülöp Ferenc: *Krisztus királyságáért. Kuyper Ábrahám élete és munkássága*. *Református Szemle* 1939/8: 120–121.
- Jókai Mór 1966. *A Damokosok (Jókai Mór Összes Művei. Regények 44.)* Végh Ferenc (s.a.r.). *Akadémiai Kiadó, Budapest*.
- Moldvai Péter Attila 2012. *Fülöp Ferenc lelkipásztor életrajza (forrásközlés)*. *Sóvidék* 2012/2: 17–24.
- Molnár János 1783. *Turkulinak Arkabat Városábólírt levele*. *Magyar Könyv-Ház* 1783/117: 284–291.
- Nagy Géza 1934. *Erdélyi tehetségek az Isten háta mögött. II. közlemény*. *Ellenzék*. 1934. október 4: 4.
- Névtelen 1929. *Lelkészszentelés*. *Református Szemle* 1929/32: 511.
- Névtelen 1934. *Néhány vidéki magyar egyesület és magyar név, amelyeket érdemes volt feljegyezni*. *Brassói Lapok* 1934. június 18: 6.
- Névtelen 1935. *A román csendőrök elkoboztak 195 magyar ABC-s könyvet*. *Budapesti Hírlap* 1935. július 28: 4.
- Névtelen 1936. *Az angol királyi család képviselőjének jelenlétében felszentelték az erdőszentgyörgyi református templomot*. *Brassói Lapok* 1936. július 30: 4.
- Obernyik László 1821. *A' mai kis Tatár Országi Magyar*. *Tudományos Gyűjtemény* 1821/5: 117–126.
- Paládi-Kovács Attila 2001. *Magyarok és tatárok (16–19. század)* = Szilágyi Miklós (szerk.) *Népi kultúra – népi társadalom* 20. *Etnológiai tanulmányok*. *Akadémiai Kiadó, Budapest*. 149–208.

- Paládi-Kovács Attila 2018. *Emlékbeszéd Gunda Béla (1911–1994) rendes tag fölött.* = Uő: *Magyar népkutatás a 20. században.* L'Harmattan, Budapest. 160–177.
- Sándor István 1801. *Turkolyi levele.* Sokféle 1801: 146–165.
- Seres István 2009. A magyar őstörténet-kutatás egy különös forrása – Gondolatok Turkoly Sámuel asztraháni leveléről. = Dobrovits Mihály (szerk.): *A kívánt világosság.* Lilium Aurum, Dunaszerdahely. 62–83.
- Szilágyi Ferenc 1842. *Magyar levél.* Hon és Külföld 1842/11: 41–43.
- Szilágyi Ferenc 1981. *Kőrösi Csoma Sándor célja.* A MTA Nyelv- és Irodalomtudományok Osztályának Közleményei 1981/3–4: 319–350.
- Thaly Kálmán 1885. *Nyílt levél Deák Farkashoz.* Századok 1885: 683.
- Torkos József 1747. *Schediasma geographico-historicum Hungaros intra, et inprimis extra Hungariam per universum, qua terra nostra patet, orbem habitabilem degentes VIII. segmentis succinte repraesentans.* Streibig, Győr.
- Tóth Levente 2019. *László Gergely (1798–1882). Vázlat egy 19. századi székelyföldi lelkész hétköznapijairól.* = Kolumbán Vilmos József (szerk.): *A „recepta religiók” évszázadai Erdélyben.* Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet, Kolozsvár. 229–246.
- Virágh Pál 1821. *Turkolyi Sámuelnek Astrakánból írt Tudósítása.* Tudományos Gyűjtemény 1821/10: 126–129.
- Vörösmarty Mihály 1967. *Nagyobb epikai művek II.* (Vörösmarty Mihály összes művei). Horváth Károly, Martinkó András (s.a.r.). Akadémiai Kiadó, Budapest.

KÉZIRATOS FORRÁSOK

- Balázs 1947: Balázs László Gunda Bélának, Székelykeresztúr, 1947. április 16. MTA NTI VII.6.b.1.
- Fülöp 1947: Fülöp Ferenc Gunda Bélának, Erdőszentgyörgy, 1947. február 17. MTA NTI VII.6.b.1. (A levél melléklete Altorjai László Mátyás Szigeti Istvánnak, Krím, 1715. április 2., illetve a Kíáltó Szó 1940/6–7. száma is mellette található.)
- Gunda 1945a: [Gunda Béla gyűjtőnaplója I.], 1945. május 14.–1946. szeptember 8. MTA NTI VII.6.d.5.
- Gunda 1945b: Gunda Béla P. Szentmártoni Kálmánnak, Kolozsvár, 1945. szeptember 28. MTA NTI VII.6.b.1.
- Inczefi 1944: Inczefi Géza Gunda Bélának, Naszód, 1944. július 21. MTA NTI VII.6.b.1.
- Nagy 1946: Nagy Győző Gunda Bélának, Maroskeresztúr, 1946. június 14. MTA NTI VII.6.b.1.

„CE S-A PUTUT PIERDE? DUMNEZEU ȘTIE” – SCRISOAREA LUI FERENC FÜLÖP
CĂTRE BÉLA GUNDA. SÂNGEORGIU DE PĂDURE, 17.02.1947

(Rezumat)

În calitate de profesor universitar la Cluj, Béla Gunda și-a construit în a doua jumătate a anilor 1940 o vastă rețea transilvăneană de relații, din care corespondența sa păstrată constituie o sursă excelentă. Una dintre piesele unice este o scrisoare a lui Ferenc Fülöp, prototop reformat din Sângeorgiu de Pădure, din 1947, la care a atașat un manuscris întemeiat, datat 1715 în Crimeea. În acest eseu, voi schița mai întâi contextul scrisorilor, apoi voi face un bilanț al scrisorilor însele, arătând că acestea sunt legate de un discurs care a fost o sursă de controversă în cercetarea maghiară timp de mai multe secole. În cele din urmă, voi publica atât scrisoarea, cât și anexa acesteia.

Cuvinte-cheie: Béla Gunda, corespondență, Mátyás László de Altorja, captivitate tătară, maghiarii din Crimeea, Sámuel Turkoly.

„WHAT COULD HAVE BEEN LOST? GOD KNOWS” – THE LETTER OF FERENC FÜLÖP
TO BÉLA GUNDA. SÂNGEORGIU DE PĂDURE, 17.02.1947

(Abstract)

As an university professor in Kolozsvár, Béla Gunda built up an extensive Transylvanian network of relationships in the second half of the 1940s, of which his preserved correspondence is an excellent source. One of the unique pieces is a letter of Ferenc Fülöp, dean from Erdőszentgyörgy, from 1947, to which he enclosed a founded manuscript, dated 1715 in Crimea. In this paper, I will first outline the context of the letters, and then I will take a closer look at the letters themselves, showing that they are linked to a discourse that has been making waves in Hungarian scholarship for several centuries. Finally, I will publish both the letter and its annex.

Keywords: Béla Gunda, correspondence, Mátyás László de Altorja, Tartar captivity, Hungarians in Crimea, Sámuel Turkoly.

MELLÉKLET

Fülöp Ferenc gépiratos levelének terjedelme egy folio, amelynek csak a rectóján található szöveg. Egyedül a szignója autográf kézírás, kék töltőtollal. A papíron vízjel olvasható: „DICSŐSZENTMÁRTONI ÁLTALÁNOS HITELBANK / DICSŐSZENTMÁRTON // BANCA GENERALĂ DE CREDIT / DIN DICIOSÂNMĂRTIN”. A levél gépírásból adódó helyesírási sajátosságait és néhol a központozását jelölés nélkül emendáltam a mai helyesírás szerint.

Altorjai László Mátyás Szigeti Istvánhoz írt levelének másolatát barna tintával írták, terjedelme két folio, melynek rectóin és versóin is olvasható írás. A szöveget betűhíven közlöm.

MTA NTI VII.6.b.1.**Fülöp Ferenc Gunda Bélának, Erdőszentgyörgy, 1947. február 17.**

Méltóságos
Dr. Gunda Béla
egy. ny. rendes tanár úrnak
Kolozsvár.

Kedves Professor Úr,

follyó évi január 26-án kelt levelét a téves címzés miatt (Sângerul de Pădure volt írva Sângeorgiul de Pădure helyett, az előbbi Mezőszengyel román neve) csak február 12-én kaptam meg, amikor éppen egy pár percre haza szaladtam az esperesi vizitációs körutamról. Így csak késve tudok válaszolni reá, de érdemileg s ez a fontos. Csatolom a kért levelet abban az állapotában, amint én kaptam meg a tűzgyújtó papírok közt az egyik családnál 1929. november havában, amikor mint fiatal pap az itteni parochiális levéltár maradványait rendezve elmentem harmadik elődöm: altorjai László Gergely itteni leszármazottjaihoz. Csak úgy sejtés után. Illetve nem is sejtés után mentem, mert az más levél, amiről az előbb írtam. Ugyan is pont ez a levél volt az, amelybe az egyik gyereknek a valláskönyve be volt fogva. Amikor kérdeztem, hogy hol szerezte meg, azt válaszolta, hogy édesanyja adta a tűzgyújtó papírokból, amivel Hans úréknál tüzet gyújt. Erre fel mentem el a Schuller János házához, akinek felesége leszármazottja volt nevezett papnak, s szedtem össze mindent, ami még található volt. Vagy 70 drb. teológiai könyv a 16-ik századtól elkezdve s egy csomó irat, de ehhez hasonló több nem volt. Akkor tudtam meg, hogy „a padlás tele volt régi papírokkal, lim-lommal, de elégettük.” Ez a

historikuma a dolognak. Hogy mi minden pusztulhatott el? Azt csak a jó Isten tudja. Én a Rhédey család levéltára után futottam, de abból sem találtam meg semmit, csak a Rhédey Claudia menyasszonyi kelengyés ládáját Sándor Zoltán gyógyszerész úrnál. –

Altorjai László Gergely különben 1827–1883-ig volt erdőszentgyörgyi pap. Született 1798-ban, hogy hol nem tudom. Az ő őse volt ez a bizonyos Gergely, akit az apja haza küldött. Valószínű, hogy több levél is lehetett Krímből, de én csak ezt az egyet kaptam már meg. – Abban a reményben küldöm el Professor úrnak, hogy közlése esetén az értetlenség nem fog esetleges ócska politikumot úzni egyes kitételei miatt. Egy kérésem van: ha nem ütközik nehézségbe, amikor Professor Úr feldolgozta, kapjak egy példányt a közlő tudományos folyóirat vonatkozó számából, esetleg még egyet a parochiális levéltárunk számára. – A levél tulajdonjogát, azt hiszem, senki sem vitatja el tőlem, én a parochiális könyvtárunk részére szántam, de ha Professor Úr jobb m a g y a r helyet tud a számára, akkor szívesen átengedem. Esetleg a kolozsvári Református Theológia levéltárában is el lehetne helyezni. Szívesen adnám az egyetem részére, de annak helyzete még provizórikus jellegű. Hosszadalmasságomért szíves elnézését kérve kívánok jó munkát

Erdőszentgyörgy, 1947. február. 17.
kiváló tisztelettel
Fülöp Ferenc
esperes

Fülöp Ferenc.
Sângeorgiul de Pădure.
jud. Mureș

Altorjai László Mátyás Szigeti Istvánnak, Krím, 1715. április 2.

Copia⁵ Erdély Országi Al-Torjai László Mátyásnak Máramarosba Szigetre, Szigeti Istvánnak Tatár Országból Krímből Rabságból küldött Levele, mely így következik:

Szerelmes édes Atyámfia, édes Szigeti István Uram! Istentől joegésséget, hosszu életet kívánok kegyelmednek, meszsze⁶ lévő esmeretlen Sogor Uramnak.

A' Tatárok minket kemény rabság alatt elhozának Moldován által Kozák országba, és a' mint a' régi Magyar Historiák tartják a' Scythiai Birodalomba Mirhorád nevű városba, ott nyugtattunk egy igen nagy gazdagságu Kozák urnál, Kinek 600 fejös tehene, 14,000 juhái voltanak, és bővön elég tejet adott ennünk. Kantzája volt 1700, paripája 140, és kimondhatatlan nagy gazdagsága. Innen mentünk a'⁷ Tenger mellett 300 mértföldnyire a' Volga vizéig, melyis Scythiába a' Tanais folyovizétől 100 mértföldnyire esik, ezen a' folyo vizen lementünk a Caspium tengerére, ott Gállýára költünk, és mentünk Persiába Szulák nevű helybe, az honnan az Ararad hegye, hol a Née bárkája meg akadott, láttzik, melyis a' mint beszéllek Magyar országtól hét vagy nyoltsszáz mértföldnyire vagyon, Innen fordítának és bévivének minket Tartáriába a' Kutabuni Tatárok, általadának a' Kutyafejü s Kálmuki⁸ Tatárok⁹ kezibe, a' holott mi haton magyarokul u.m: én Al-Torjai László Mátyás, Hiripröl Farkas Máté, a' Hiripi Pap Pap István ö kegyelme Máramarosbol Szigetröl a' KeGYelmed testvérhuga Szigeti Anna, Szarka István, Csuta György adatánk a' Kutyafejü Tatárok Kámjához, kinek neve Juha. Ezen leány¹⁰ rab társunk Szigeti

⁵ [Föülről beszúrva.]

⁶ messze<rül>.

⁷ [A „mentünk” és az „a” szó között egy hosszabb szónyi helyet hagyott ki a lejegyző.]

⁸ [Föülről beszúrva.]

⁹ Kutyafejü s <Kálmnoki> Tatárok.

¹⁰ [Föülről beszúrva.]

Annának (: ki sok panaszkodásit¹¹ számlállya, ki kitsinen maradt Attya 's Anyja nélkül árvává:) különös hűségít tapasztalván hozzám én¹² László Mátyás¹³ elvettem Feleségül, öis hogy a' Tatároktól megoltalmazhassa magát örömet hozzám ragaszkodott, kitől kis fiatskám született, és ezen Pap István rabtársunkal megkereszteltettem, a' mi keresztyéni vallásunk szerént Gergelynek, most pedig ezen Farkas Máté nevü¹⁴ rab társunk szerentsére veti fejét, és egy Muszka Hadi Tiszt segítségéből, ki azis magyarfi Szikszó várossából való, éppen haza indult magyar országra Szatmár Vármegyébe Hiripre, oda adjuk szegént, ha szerentséltetik,¹⁵ desok biztatásaiából rá vettem magamot, és Gergely kis fiamot siralommal tapasztalt hűségire kezi adok, hogy vigye el ezen Levéllel együtt Máramarosba Szigetre kegyelmedhez. Kérem édes atyámfia és Sogorom Kegyelmedet, tanitassa szerelmes gyermekemet a' keresztyén vallásban, és a' mikor annyira nevededik külgye el oktatra Teleki Josef urfihoz Szebenbe, vagy a' hol megtalállya. Betlen Gábor Fejedelemtől a' Nagy Apámnak N.¹⁶ László Lörintznek adatott Armalist és több Leveleket az Apám László Josef a' Revolutioba Teleki Josef Urfinak adott által, nem maradván pedig az Apámnak több gyermeke tsak én, tudom elvész ha szerelmes gyermekem fel nem keresheti, táplál a reménység engemetis, hogy még valaha énis meglátom elhagyott¹⁷ édes hazámot és nemzetemet Al Torján és a' kik hová széledtek, Kegeyelledetis édes Sogor Uram. Itt régibb magyarrabokis vagynak, egy régi Rabtársunkal irattam ezen Levelemetis, mely csudálkozásra méltó hogy sem írását sem¹⁸ nyelvét elnemfelejtette, jobb birja magát mint sok ifju rabok. Az itt való országok¹⁹dolgairol és szokásairol irhatom, mivel az Historiák írják, hogy a' Magyarok Hunnosok Scithiából jötenek Európába, mi azon országban tudakozván hol laktak azon Magyarok, azon helyekre rá akadtunk ott jártunkban, volt pedig a' Magyarok lakások a' Volga vize mellett igen fővenyes erdőten helyen, mint nézhettük, szép házakba laktak, mivel máigis Kájha darabok a' földön olyak találtak, a' mitsodásokból nálunk az ujj Keresztyének a' Kantsot tsinállyák, Téglák pedig igen szélesek, melyből megismerhetni, hogy derék Házakban laktanak. A' Magyarok Királlya lakott Kama nevü folyoviz mellett, melynek Palotái jollehet rongyosok, de máigis fenállanak, és ezen helyet máigis birják az ott való pogany, magyar nyelvü Magyarok. A' mint pedig a' Magyar Calendarium írja, hogy A. 445. a' Magyarok vissza tértenek Scithiába, azon Magyarok közül felesen telepedtek a' Krimi Tatároknál, és mostis Krimban a' Tatár Khám protectioja alatt hét magyar faluk vagynak, mellyekben magyarul beszélnek. Ebben az országban sok bálvány imádo nemzetiségek vagynak, a' nemzeteknek nevek ezek: Tsuvász, Mordva, mely nemzetek imádság helyibe Kantzalovakot és Juhokot ölnék az Istennek a' husát magok megesszik, a' börit az Istennek adják, a' Füzfára tekerik némelylek a nyulbört, megtöltik szalmával, attól mint Istentől jo időt kérnek, ha pedig esső talál lenni megkorbatsollyák, és a' tüzre teszik, nemelylek holt reszket felakasztatták²⁰, némelylek vízbe vettetik, némelylek megégettetik, Ki mitsoda Plánéta alatt született. Az itt való Indusok a' Templomba az ördög képének imádkoznak, és azt mondják: az ördögnek kell imátkozni, mert ellenségünk, az Istennek pedig nem, mert irlalmas, ezek holt testeket megégettetik, és a' hamvát egy szoro lapáttal széllyelszorják, a' mely aszszony pedig özvegységre marad, a' többet férjhez nem mehet, hanem nagy rakás fát rakat, azon fát megöntözik olajjal és 'sirrál, melynek a' tetejibe felül, és magát elevenen megégettetik, ezek a' Tehennekis²¹

¹¹ panaszkodási<>

¹² [A bal margón beszúrva.]

¹³ Máty<>s

¹⁴ [A bal margón beszúrva.]

¹⁵ szegént <tsak> szerentséltetik.

¹⁶ N<agy>.

¹⁷ [Föülről beszúrva.]

¹⁸ [A „csudálkozásra méltó hogy sem írását sem” föülről beszúrva.]

¹⁹ országk [Az „o” [?] a „k” fölött utólag beszúrva.]

²⁰ felakasz<tyák>tatták.

²¹ [Az „is” alulról beszúrva.]

imátkoznak mivel tejet, vaját ad, a' huygát nagy betsületben tartják, némellyek a' döglött hust inkább eszik mint a' fris hust, mivel jobb a' melyet az Isten ölt meg, mint²² a' melyet az emberek ölnek meg. Némellyeknek sem Templomjok, sem Papjok, sem irások nintsen.

A' Scithiai Birodalomban sokféle Tatárok vagynak, a' kik másféle nemzeteknek nagy ellenségi u.m: Tstremeszi, Csuraszi, Karakalpági, Mordvai, Teskeszi, Benutratzi, Kálmuki, Kubutzki, Trukamuntzki, Krimtzi, Krigyofriszi, Karamutzi, Ardrovitzki, Bukhárotzi, Bilántzki Monitzki Tatárok. A' Krimi Butsaki Notsáki Tatárokon kívül a' Bukhartzi Tatárok miképpen imátkoznak láttuk. Mindeniknek a' Kezibe éles Kés vagyon, ugrosnak és ilyen szókot szólnak: Tsakszai, Bakszai, valamikor ugrik mindenkor homlakba vágja magát, rajtok tsudálkoztunk, azt gondoltuk mind meg halnak, de megkenvén magokat, azután harmad napra semmi bajok sem volt. A' Tatár Khám öreg apja elvitt engemet egy Moskhova nevű városba, a' melybe sok ritkaságokat láttunk. Ezen városnak Kerületi 15 mértföld, Templom vagyon benne 1600, harang 9600 mind ugy beszélnek. Egy nagy kiváltképpen valo Harangnak a' Kerületit megmértette velem az öreg Khám, melyis 89 arasz. Ebben láttunk szörnyen ordito orozzlányokat, és tsudálkozásra méltó nagy Elefántokat, egynek a' hátán ült 30 fegyverfoghato ember egész éleségével, készületével együtt a' Tengerenis ugy meg tanultunk járn rabokul, mint a' Szultski Tatár a' Kantza lo hátán nyargodozni a' Magyarországi völgyeken. A Háromszéki Atyámfiainak nem irhatok, eztis alig végezhetökkel. Kegyelmedet pedig szerelmes Atyámfia szivem édes Sogorom a' Feleségem Szigeti Anna sok jaj szavaival emlegetve, sűrűn omlo Könnyeivel siratva egyetlen egy testvér Bátyját e' meszsze földről köszönti, Isten oltalmába ajánlván mi mind a' ketten Kegyelmedet, és László Gergely kedves kis fiatskámot²³ atyafiságaba ajánlván maradtam²⁴.

Szivem édes Sogor uram Kegyelmednek

rabszegeny Szolgája Sogora,
Altortjai László Mátyás.

Irtuk Krimban 1715^{ben} Pap István
rab társunk Kalendariuma szerent

2^a Aprilis.

[Címzés:]

Krimbol.

Ezen Levelem adassék Nemes és Nemzetes Szigeti István Uramnak, Máramarosban. Szigeten lako szerelmes atyámfiának, Sogoromnak ő Kegyelmének

Máramarosban

Szigetre

HUN-REN BTK
Néprajztudományi Intézet Adattára
Budapest, Tóth Kálmán u. 4
boldogbernad.istvan@gmail.com

²² <.>int.

²³ fia<mot>.

²⁴ maradt<unk>.

TÖTŐS DOROTTYA

„MEGSZERETTETNI A SZÉPET.” VÁLOGATÁS MALONYAY DEZSŐ
JUSTH ZSIGMONDNAK ÍRT LEVELEIBŐL**Kulcsszók:** levelezés, Párizs, századvég, dekadencia, Malonyay Dezső, Justh Zsigmond.

Az Országos Széchényi Könyvtár Levéltára huszonkilencet őriz Malonyay Dezső Justh Zsigmondnak írt leveleiből. A dokumentumok sorszámozása, vélhetően amiatt, mert Malonyay 3 kivételtől eltekintve évszám nélkül datálja leveleit, nem tükrözi megírásuk sorrendjét. Egyik ilyen kivétel az első, 1889. október 24-én Kolozsváron kelt levél, mely elkülönül attól az egységes korpusztól, melynek darabjait Malonyay Párizsból küldi barátjának és íróársának 1893. november 3. és 1894. augusztus 19. között. A tartalmi elemzés során rekonstruált sorrend egy rendszeres, folytonos és valószínűleg egészében fennmaradt levelezést mutat, melynek azonban párja egyelőre lappang.

A Malonyay és Justh közötti barátság 1893 őszén alakul ki, mélyül el Párizsban, és a levélváltásban folytatódik szinte Justh haláláig. A levelezést Justh két párizsi útja keretezi. Egyre súlyosbodó tüdőbetegsége miatt a téli hónapokat melegebb éghajlatú helyeken tölti, és 1893 októberében szinte egy hónapig, 1894 szeptemberében pedig néhány napig időz Párizsban, mielőtt továbbutazna Cannes-ba, ahol 1894. október 6-án hal meg. Malonyay Dezső 1893 és 1897 között tartózkodik Franciaországban feleségével – az első két évben miniszteri támogatással, mely lehetővé teszi, hogy fenntartsák számára kolozsvári tanári állását (Pausinger 1896: 28), de 1896-ban már komoly anyagi nehézségekről számol be Pekár Gyulának írott levelében (Malonyay 1896c). Ezt követően Malonyay Budapestre költözik családjával (Gellér 2024: 48–49).

A közlésre szánt levelek kiválasztásának egyik szempontja, hogy azokból jól látszik, milyen szemléletformáló erővel bír Malonyay szépirodalmi és szakmai pályáján a Párizs-élmény, melynek egyik „kurátora” az ajánlólevelet író, határozott véleményeket megfogalmazó Justh Zsigmond. Doktori disszertációjában Dede Franciska már elemezte a levelezés Justhra vonatkozó aspektusait (Dede 2005: 195–197), az alábbi válogatás közlésével Malonyay művészetszemléletének alakulására, befolyásoló tényezőire kívánok rámutatni. A levelezés továbbá számos olyan feltáratlan sajtós forrásra irányítja a figyelmet, melyben Malonyay kevésbé ismert, de a magyar dekadencia szempontjából alapvető regényéről nyilatkozik (l. Tötös [é. n.]), illetve műkritikusi, szépirodalmi munkásságának korai dilemmáit, kérdéseit fogalmazza meg.

Az 1893. december 9-én és december 21-én, valamint az 1894. január 16-án és február 12-én kelt leveleket az eredeti írásmóddal közlöm, semmilyen helyesírási, központosítási hibát, elírást nem javítottam. Malonyay kézírása az ö, ü, ő, ú betűk esetében bizonytalan, gyakran fordul elő, hogy egy vízszintes vonalat húz az ékezetek helyére, vagy hogy megcsúszik a tolla a pontok írásakor. Ilyen esetekben megpróbáltam egyértelmű előzményekhez és tendenciákhoz igazítani az egyes szavak írásmódját. A nehezen olvasható szavak esetében szögletes zárójelbe tett kérdőjellel jelzem a bizonytalan átíratot.

XII/9. Paris

Édes Jó Zsigám,

még egyszer köszönöm az arcképet. Halványzöld rámába tettem s folyton előttünk vagy. Így voltál kép nélkül is. De tudod, hogy ez nagyon bús fotográfia ám! Olyan öreg, ráncos a homlokod, hogy szinte szomorít.

Picard ma küldött 3 Marbeau¹ füzetet, holnap postára teszem. Az én példányomat Pekárral² is elolvastatom.

Gányó Julcsáról³ már írtam egy fejezetet, a mint hozzájutok bevégezem. Otthon úgy látszik keménynek találják a falatot, sorra ígérik, hogy majd bele harapnak.

Vendégem volt 5 napig. Egy tudós magyar férfiú, egy egyetemi professzor, Ferenczy,⁴ Hubay Jenő sógora. Otthon nagyon akadémikusnak tartottam, de itt megszerettem. Talán a levegőben is van itt valami, a mi megváltoztatja, kinyitja az embereket. Mikor elment, úgy éreztem, hogy szeretettel gondolok utána.

Nézd, Gyula is egészen másmilyen most, mint a mikor érkezett. Az asszony mániáját, ezt a nála furcsa genezisű satyrizist⁵ leszámítva, egészen bevált, s közel

¹ Eugène Marbeau (1825–1909) francia író, publicista, filantróp és állami tanácsos. Az említett füzetek valószínűleg Justh Zsigmond franciául is megjelent elbeszéléskötetének (*Le Livre de la Poustá*, 1892, magyarul *A puszta könyve*, 1892) kritikáját tartalmazzák. Justh egy Czóbel Minkának írt levele alapján feltételezhető, hogy mielőtt Marbeau megjelentette volna a szöveget a *Revue de la Société des Études historiques* 1893-as számában, az külön kiadásban is terjedhetett: „Comtesse Diane azt újságolja, hogy Majteau [Marbeau] felolvasást tart nála Párizsban, s aztán a conférence-t füzet alakjában kiadja.” (Justh 1977: 641)

² Pekár Gyula (1866–1937) író, publicista, a századfordulótól különböző politikai tisztségek betöltője. Malonyayval 1893-ban ismerkednek meg Párizsban közös barátjuk, Justh Zsigmond közvetítésével.

³ A *Gányó Julcsa* Justh Zsigmond regénye, melyet először az *Egyetértés* közölt folytatásokban 1893. augusztus 5. és 18. között, majd 1894-ben a Singer és Wolfner kiadónál jelent meg könyv formájában. Malonyay többször is említi, hogy szeretne írni róla, vagy már el is küldte a kész szöveget Vikár Bélának, az *Élet* szerkesztőjének, de úgy tűnik, a kézirat elveszett.

⁴ Ferenczi Zoltán (1857–1927) irodalomtörténész, műfordító, könyvtáros, Hubay Jenő zeneszerző testvérének, Hubay Aranka színésznőnek a férje. Malonyay valószínűleg Kolozsváron ismerkedett meg vele.

⁵ A helyes írásforma satyriasis, szatiriázis. A *Pallas nagy lexikona* nagyjából ezidejű magyarázata szerint a görög eredetű szó jelentése: ideges alkatú egyéneknél mutakozó kórosan fokozott nemi vágy.

van hozzánk. De – – nem analizálom, megpróbálom összefoglalni egy mondatba: ő nem tud teljesen átolvadni másba, nem tudja soha teljesen elfelejteni magát.

Egyszer, disputa közben, kissé össze is koccantunk Bunnynél⁶ – de másnap megkerestem, elsimítottam. Csak hangulat differentia volt. Kár lett volna miatta elszakadnunk.

Lásd, ez jellemző ám. A mi ilyen könnyen szakad, az nem erős. Azt hiszem sokszor, sokszor kell így újra kötözni a barátságunkat. Így is jó. Sok értékes van ő benne. Nem fogom lehetőleg soha feszíteni. Tehát okoskodva lehet csak.

Bunny boldog. Londonban ünneplik. Egy képét metszetben, kemény papíron, mellékletül adja valamelyik híres angol lap. Ugy örvendek, mert különben sok a nyomoruság náluk. Mostanában azt hiszem koplaltak is. Az asszonykát vettem vattatőrre Blanka⁷ révén. Hayemet⁸ oda vittem, 3 képét tán megveszi, mert elvitette.

Utólag gondolva rá, én is azt hiszem, hogy Fesztyné boldog állapota igazolás. Mi az ördögért is akart volna engem ilyen csúnyán megbántani?...⁹

Négy iskolába járok: Collège,¹⁰ Sorbon,¹¹ Ec. d. Louvre,¹² Ec. des Beaux-Arts.¹³ A Beaux-Artsban kivált szeretem Tain¹⁴ utódját: Fourcaud-t.¹⁵ Nem ismered? 14 órában van hetenkint, kissé sok is.

A napokban folyamodom a magaskormányhoz, hogy hagyjanak itt 2 évig s egy 1/2 évig Italiában. A műtörténelemre s esztetikára adom magam.

Szeretném tanítani otthon s megszerettetni a szépet. Nem száraz historiai adatokat, azzal utáltatják meg. Így lehetne közönséget nevelni. Ma nincs s ezért fél

⁶ Rupert Bunny (1864–1947) a századvégen Párizsban tevékenykedő ausztrál festő, közeli barátja Justh Zsigmondnak és Malonyay Dezsőnek is. Malonyay 1917-ben árverezett hagyatéka több Bunny-festményt is tartalmazott (n. n. 1917).

⁷ Hutflesz Blanka (1872–?), Malonyay Dezső felesége. 1891. november 21-én házasodtak össze (n. n. 1891: [2.]).

⁸ Charles Hayem (1839–1902) francia műgyűjtő.

⁹ Malonyay Munkácsy Mihály nevében írt Feszty Árpádné Jókai Rózának, Jókai Mór fogadott lányának, hogy az akkor készülő *Honfoglalás* című festményhez kérjen fényképet Jókai Mórról. (A festményen Jókai a fekete lovon ülő alak.) Malonyayt a kép minősége és küldésének módja bántotta, és erről be is számolt Justhnak: „Édes Barátom, / most kapom a Jókai arcképét. Ugy elpirultam belé. Képzeld – egy ócska, piszkos, arckép, melyet a legyek is megtiszteltek s mellette a Munkácsy kis tollrajza. Frankirozva se volt jól. És egy névjegyet se tett mellé a ki küldte. / Gondolkozom, hogy talán tapintatlanságot csináltam, ismeretlenül kérve Fesztynéétől? De hisz a legtisztességesebb hangon tettem. / Nagyon rosszul esik. A legényemmel udvariasabban bánnék. Csak épen a borralaló hiányzott mellőle.” (Malonyay 1893e)

¹⁰ Collège de France

¹¹ Sorbonne Université

¹² École du Louvre

¹³ 1893-ban az intézmény neve: École nationale et spéciale des Beaux-Arts

¹⁴ Hippolyte Taine (1828–1893) francia filozófus és történész, milió-elmélete nemcsak a francia naturalizmust, de számos magyar író, így Justh Zsigmond és Malonyay Dezső művészetfelfogását is befolyásolta.

¹⁵ Louis de Fourcaud (1851–1914) francia kritikus és művészettörténész, 1892-től esztétikát tanított az École nationale et spéciale des Beaux-Arts-ban.

csak a művészet is. Az író az írónak, a szobrász a szobrásznak dolgozik, mert közönségről, erős, művészet nevelő közönségről nem is álmodhatik. Tanulmányaimban mint ördög a tömjént úgy kerülök minden német methodistát. Aesthetikát Verontól fogok tanulni.¹⁶

Egy érzék, hogy úgy mondjam – a mű- vagy szépérzék hiányzik a magyar lélekből. El van fojtva vagy el van módszeresítve. Nem maga érez, egy bizonyos módon érez s ez a mód német. Most a zsidók ráadásul agyon racionalizálják a minden olvasási éhséget kielégítő ujságok révén.¹⁷ Nem a magyar parasztról beszélek, de az úgynevezett uri osztályról.

Beöthynek¹⁸ egy tanítványát elvittem a miloi Venus elé s elmondattam vele mit tanított róla neki. Venus csak azért nem ütötte pofon mikor elmondta, mert nincs keze. Azt tudta, hogy körülbelül milyen a fajsúlya és színe s aránya [?] annak a márványnak, melyből faragva van.

A viszontlátásra Édes Zsiga. Ölelünk mind a ketten.

Dezső

XII/21. Paris, 37 r. d. Vaugirard

Kedves Barátom,

elképzelem, mennyire megrázott az a história.¹⁹ Borzasztó! De lásd, a lelkem mélyén ott pimaszkodik a szívtelen artista s arra gondolok, milyen pompás téma! Meglásd, néhány hét múlva te is gondolsz erre. Néha neheztelek ezért magamra, de így van! És csak magunk keserüljük meg ezt, az öröm, a bánat, minden *sensatio*, még a saját fizikai szenvedéseink is csak *bagaria*, melyből csizmát lehet szabni. Nem így van?

Tegnap a Maupassant²⁰ ingóságait árverezték a Hôtel Drouotban. Ott izzadtam egész délután. Megírtam,²¹ majd ha megjelenik, elküldöm neked. Beniczkyéket is

¹⁶ Eugène Véron (1825–1889) francia filozófus, műkritikus és lapszerkesztő. Malonyay félrevezető fogalmazásmódja valószínűleg azt jelenti, hogy Véron 1878-as esztétikáját (*L'esthétique*) tervezi tanulmányozni.

¹⁷ Az általam ismert szakirodalmi munkák nem említik Malonyay antiszemitizmusát, melynek egyébként szépirodalmi és publicisztikai írásaiban sincs nyoma, de Justhtal folytatott levelezésében többször is előfordulnak hasonló megjegyzések.

¹⁸ Beöthy Zsolt (1848–1922) irodalomtörténész, egyetemi tanár és akadémikus.

¹⁹ Justh leveleinek hiányában nem sikerült kideríteni, mi lehetett ez a megrázó esemény.

²⁰ Guy de Maupassant (1850–1893) francia író és publicista. Halála után hagyatékának egy részét az Hôtel Drouot-ban árverezték 1893. december 21-én és 22-én. A *Gazette de l'Hôtel Drouot* beszámolója szerint a nagy érdeklődés mellett zajló árverés annak ellenére nem hozott kiemelkedő bevételt, hogy a licitre bocsátott tárgyak valós értékük többszöröséért keltek el annak köszönhetően, hogy megelőzőleg Maupassant tulajdonát képezték (X... 1893).

²¹ A szöveg *Maupassant ingóságai* címmel jelent meg a *Pesti Napló* karácsonyi lapszámában (Malonyay 1893h).

megcsiklandoztam benne, – ha ugyan ki nem törlik a szabadelvű redakcióban.²² Sikerült megvennem egy ötágú, sárgaréz hollandi mécses. Ne nevessem ki érte, de érzem rajta Maupassant-t Az ereklyém lesz.

Gyula kedden hazament 3 hétre. Köszönöm a Br. Toussainthez²³ küldött ajánlólevelet (olyan jóságos vagy te Zsiga s annyira önzetlen!), a mint ő megjön, fölkeressük s majd beszélgetünk rólad is. Lambrechtnéhez²⁴ se tudtam eljutni még, úgy el vagyok ezerfélével foglalva. Az iskolák s ezek az óriási distantiák! Alig alszom 6 órát 24-ből.

Ne nyugtalankodj miattunk, nem hiszem, hogy valami lehessen a mi látogatásunkból, bármennyire szeretném. G. A.²⁵ csak 3–4 napig maradhat, az iskolája nem ereszti több időre s az kevés arra, hogy Nizzát proponáljam. De megkérem, hogy hazamenet, lehetőleg ejtsen útba téged.

A lapot akkor fogjuk megcsinálni, mikor otthon leszünk mindannyian, csak a megindítás bajos.²⁶ Ha már megindult, egyikünk-másikunk el is mehet néhány hónapra. Vajon Czóbel²⁷ mit szól majd hozzá? Ő adná belé az államférfiúi és filozofia komolyságot. Oh de jó lenne.

Barátom, így a sorok közé dugok egy nagy familiáris újságot. Még soká, soká, de mire hazamegyünk innen, többen megyünk valószínűleg, mint jöttünk. Ugye te is velem örülsz? A bizony! Hej ha hallanád micsoda nagy családi tanácskozásokat tartunk mostanság Blankával, főként nevelésügyi kérdésekben nem tudunk egyezsre jutni.

²² Beniczky Ferenc (1833–1905) politikus. Malonyay többször is panaszkodik arra, hogy a *Pesti Napló* szerkesztősége cenzurálja: „A Maupassant cikkemnek több mint felét kihúzták az opportunus férfiak. Ez furcsa! Meg is irtam nekik a véleményemet.” (Malonyay 1893g) Körvonalazható azonban, mit is értett Malonyay Beniczkyék „megcsiklandozásán” egy későbbi, szintén Justhnak írt leveléből: „a Champs. Elyséi cikkből csinosan kihuzta azt a passzust, hol a kormányt támadom a vétkes művészi közoktatás miatt. Cifra!” (Malonyay 1894d) A levélben hivatkozott kiállításstudósítás *A Champs-Elyséi Szalon* címmel jelent meg a *Pesti Napló* 1894. május 8-i lapszámában (Malonyay 1894a).

²³ Báró René-Jean Toussaint (1856–1918) francia író, aki René Maizeroy álnéven publikált.

²⁴ Született Nemeskéri Kiss Margit (1861–1944). 1888-as *Párizsi naplója* tanúsága szerint Justh gyakran találkozik a Lambrecht családdal (Justh 1977).

²⁵ De Gerando Antonina (1845–1914) író, műfordító, a kolozsvári felsőbb leányiskola igazgatója. Véleményét közös ismerőseikről (például Pekár Gyuláról) és olvasmányaikról (a *Gányó Julcsáról*) Justhnak is megírja Malonyay.

²⁶ Malonyay 1893. december 16-i levelében veti fel a lapalapítás ötletét: „Négyen: te, Czóbel, Pekár s én megcsinálnók a programot (szépirod. társ. hetilap) s talán lenne belőle valami. Izlést lehetne csinálni vele otthon. Esetleg Kiss eladná a »Hét«-et s azon az alapon. / Pekár mondja, hogy már gondolatok egyszer ilyesmire. Mit szólsz hozzá?” (Malonyay 1893f) Justh korábbi lapalapítási terveiről részletesen ír Dede Franciska *Justh Zsigmond, az irodalmi dendi* című doktori disszertációjában (Dede 2005: 47).

²⁷ Czóbel István (1847–1932) vallástörténész, esztéta.

Rónairól²⁸ kell két dolgot közölnöm veled. Az egyik az, hogy légy szíves, szólj, be ott a rendezendő képműállítás titkárságához és hívasd meg őt a kiállításra. Címét, nevét ismerik, de lehet, hogy kifelejtik (Majd látsz tőle egy érdekes leányfejet melyet örömmel megvennék tőle, ha volna arra való pénzem.)

A másik pedig az, hogy meg akar téged fösteni Krisztusnak. Belebolondult a fejedbe. Én, a nálam levő képedet (őt ez inspirálja) nem adom ki a kezem közül, legkevésbé piktornak. Ismerem már a tempóikat, s képzelem, hogy kerülne vissza hozzám. Kérlek tehát, küldj neki egy ilyet, ha van.

Én sokat tartok róla, bár nem keveset filosofál.

A Marbeaukat nem említed. Megkaptad?

G. J.-ről²⁹ megírtam a cikket, de még nem feleltek, kelle? Nem adom ki, csak biztos helyre.

Még Gyula mondta, hogy Bródy³⁰ írt rólad, de én még nem láttam.

Bunnyék köszöntenek. Sokat dolgozik. Hayem úgy látszik bevált nekik, már reggelire is hívja a kedves angolunkat. Karácsonyra ide hívom őket. Egy pillanatra se volt okom megbánni se nekem, se Blankának, hogy azt a kis verebet olyan közel eresztettük magunkhoz.³¹

Az amerikaiaknál régen jártam, de most majd elmegyek, Wecksről³² írom a legközelebbi tárcát. ~~Annyit már előre tudok, hogy~~³³

²⁸ Rippl-Rónai József (1861–1927) festő- és grafikusművész. A kezdeti barátság, pártfogó támogatás és közvetítés után Malonyay egyoldalú elhidegülésről számol be Justhnak: „Ez kényes, a mit most mondanom kell, de kell: (Bocsásd meg ezt a távirati stylust!) Ne hivjad nagyon Tornyára Rónayt. Nem lehet, de még is külön kell néha választani a művészt s az embert. Az embert már egészen ismerem, nem hozzád való. Már most abból az következik, hogy a művészt is jobban kell csak vizsgálni, hogy megtaláljuk, bármilyen ügyesen legyen fedezve, művészetében a bűnöket. Szomoru munka, huzódozom tőle. Aztán kétszeresen rosszul esik, mert látszólag úgy vagyunk, mint voltunk, – de már nem becsülöm s ezt nem vagyok képes megmondani neki, sőt félek, hogy észreveszi. Ugye nevetséges vagyok és bűnös, ha csak magammal szemben is? Nem tehetek róla. Szeretnék erősebb lenni, de csak öntudatos vagyok s ebben egyszersmind benne van a bűnhődésem. A ki termékenyítő kritikát akar gyakorolni, annak erősebbnek kell lenni.” (Malonyay 1894d)

²⁹ *Gányó Julcsáról.*

³⁰ Bródy Sándor (1863–1924) író, drámaíró és publicista. *Levél Nizzába* címmel ír elismerő kritikát Justh *Gányó Julcsa* című regényéről (Bródy 1894).

³¹ Ruppert Bunny még nem volt összeházasodva későbbi feleségével, de már együtt éltek, mikor a Malonyay házaspár megismerkedett velük. *A boldogságnak igaza van* című elbeszélésében Malonyay meg is írta annak az első látogatásnak a körülményeit, amikor felesége is elkísérte őt a festőhöz és modelljéhez (Malonyay 1895).

³² Edwin Lord Weeks (1849–1903) amerikai festő, aki megfordul Justh Zsigmond pusztaszenttornyai birtokán is (n. n. 1893: 503). Weeks ajánlóleveleket ír Malonyaynak, és személyesen is bemutatja több művésztársának: „Weeks elvitt [Charles William] Mitchell-hez. Nem vagyok túlságosan elragadtatva. Ő maga előkelő, kellemes angol. / [George] Bridgman-hez is el vitt. Keleti tárgyakat föst, hidegben mint Weeks.” (Malonyay 1893b)

³³ Áthúzva az eredetiben.

Petelei³⁴ meleg, de igazad van, a hangja csinált. Ő ezt az életben is természetévé trainírozta ugyan, mégis csinált marad az s ez nagy kár. A forma legyen mindig első rangú, de csak akkor az, ha nem tolakodik első helyre s nem előlget. A forma, mely nem olvad az egészbe, zavar és árt. Peteleinél mindig látom a stylus vázát és első sorban ezt. Nem találod, hogy ezért nem közvetlen és egész a hatása az olvasóra?

Kívánok Édes Barátom, asszonykámmal együtt, nyugodalmas karácsonyt. Ne legyen nagyon hangulatos, mert az fene szomorú úgy egyesben. Ölelünk

Dezső

Readéknél³⁵ superlativusokban emlegetnek.

Irtam egy párisi karácsonyt, szegény rossz lányok karácsonyát az Hôtel Garniban.³⁶ Sohase bizonyos, kiadjáke? Ha ki, elküldöm.

I/16. Paris

Édes Zsigám,

Brody levele a „Hét”ben³⁷ igazán szép, színes, nagyon szerettem. De jó volna néhány évre elcsalni őt Pestről ide, vagy méginkább keletre. Majd ha megválaszoltam, elküldöm a Czóbel István vasárnap érkezett levelét neked, – mindenben igaza van.

³⁴ Petelei István (1852–1910) író és publicista, Malonyay neki ajánlja 1891-ben megjelent *Tanulmányfejek* című elbeszéléskötetét (Malonyay 1891). Úgy tűnik, a korábbi mester–tanítvány viszonyt Malonyay Justh és a párizsi kulturális környezet hatására értékeli át. Vö. „Mit szól az új könyvhöz [Az utolsó, 1895] az öreg Petelei, kinek keze alatt erősödött meg a *Pipacsok* s a *Tanulmányfejek* ügyes tollú írójának szárnya?” (ifj. T. G. 1895: 670)

³⁵ Louise Marguerite Read (1845–1928) és édesanyja, akinek keresztnévét sem Malonyay nem említi leveleiben, sem Justh naplójában. Justh közeli kapcsolatban áll Louise Readdel, gyakori vendége a család irodalmi szalonjának, és Louise-zal együtt látogatja meg például Joris-Karl Huysmans (1848–1907) dekadens íróit is. Naplójában a következőképpen jellemzi barátját: „*Louise*, a megtestesült idealizmus. Csak illúzió, csak szív. Barbey d’Aurevilly (ki különben úgy szereti, mintha leánya lenne) locomotive de bienfaisance-nak [jótékonyági gyorsszolgálatnak] nevezte el.” (Justh 1977: 55) A *Párizsi napló* keletkezésekor Louise Read az idősödő francia regényíró, Barbey d’Aurevilly (1808–1889) bizalmasa, ápolója, halála után hagyatékának kezelője. Párizsi kintléte során Malonyay is valószínűleg Justh biztatására és ajánlásával ismerkedik meg Louise Readdel.

³⁶ A *Hotel Voltaire* először a *Pesti Napló* 1893. december 24-i lapszámában jelent meg (Malonyay 1893a), majd további öt elbeszéléssel együtt Malonyay *Az utolsó* című háromkötetes regényének utolsó kötetében, már *Hôtel Voltaire* írásmóddal (Malonyay 1896b).

³⁷ A *Hét* 1890 és 1924 között hetente megjelenő társadalmi, irodalmi és művészeti közlöny, melyet 1921-es haláláig alapítója, Kiss József szerkesztett. Justh és Malonyay is közölnek benne, annak ellenére, hogy olykor kritizálják a lap szemléletét, működését: „A Hetet megeszi a geseft [Geschäft ’üzlet’] s nem magyar, nem előkelő, csak annak látszik.” (Malonyay 1893f)

Brody is kénytelen ott routinnal dolgozni, a hol objektív tudás, egészen tiszta ízlés volna kívánatos. Egészen tiszta?... No ez sok, van ilyen? ... De hát tisztultabb mint a mennyit a redakciók, s még az olyan pazar intuitiók is mint az övé, adhatnak. Aztán meg nem őszinte, nem, nem, a világért se. Ha akarom kedves, – de a mint szigoruan veszem, mégis csak hazug az, ha még olyan kedves is.

Az „Élet”³⁸ kezdi nagy dobbal Szomory³⁹ regényét.⁴⁰ Borzasztó! Okádék! A földhöz vágtam. Comb, hasvonalak, ágyék, ülep – egyre-másra 5 oldalon. Így kezdődik. Par force naturalis és keresetlen akar lenni, pedig csak mosdatlan és disznó. Ezeket a külsőségeket lehet utánozni, de nem ez tette nagygyá a naturalistákat, sőt ezek dacára nagyok ők. Szólnak a combról, hasról és ágyékról, de akkor mezítelen az asszony s a nevéen nevezik a tárgyukat, – Szomory az akadémia lépcsőin leendő dámákat jellemzi úgy, hogy combjaik erősek,⁴¹ lágyéjaik hatalmasak,⁴² a has konturjai jólesők.⁴³ Az „ülep”pel igazságot dokumentál.⁴⁴ Tudod Zsiga ezt tanulják a mi zsidóink a nagyoktól, mert ezt meg lehet tanulni s ez imponál. Ezt bátorságnak kívánják tekinteni s ez originális! Nem adják ki azt hiszem, de leköpködöm egy cikkben ezt a disznóságot, mert jelentékenyebb semmint hinnők ott, a hol az újságok az egyetlen olvasmány.

---

³⁸ Az *Élet* irodalmi, művészeti, társadalmi és közgazdasági folyóirat. Malonyay a Franciaországban éppen kibontakozó művészeti irányzatokról publikál benne tárcát *Anarchista festők* címmel (Malonyay 1894b). Mikor még csak tervezi, hogy elküldi az *Élet*nek a *Gányó Julcsáról* készült szövegét, a következőképpen jellemzi a lapot: „Valószínűleg az »Élet«-nek küldöm, a mit én írok. Azok nem korlátozzák a szót s nem félnek a »4« krajcár érdekében. Mít gondolsz? Elég előkelő hely s egyebütt vannak kritikusaidd.” (Malonyay 1893d)

³⁹ Szomory Dezső (1869–1944) író és publicista, aki 1890-ben Franciaországba szökök a katonai szolgálat elől.

⁴⁰ A *tudósok* című Szomory-regény közzétételét 1894. január 1-én kezdte meg az *Élet*, de a nyolcadik fejezet után abbamaradt. A regény nem jelent meg kötetben Szomory életében, a hosszan lappangó, hiányos kéziratot 2016-ban a Múlt és Jelen Kiadó adta közre Zsoldos Sándor és Arany Zsuzsanna kutatómunkája nyomán (Szomory 2016).

⁴¹ „Ezek is roppant furcsák valának, amint jöttek le a széles, székesegyházszerű lépcsőn, alig hallható, óvatos lépteikkel. Szépek, persze szépek valának, a kalapjuk alól kiterjeszkedő fényes hajzatukkal, gyöngéd vállakkal, erős combjaikkal.” (Szomory 1894: 6)

⁴² „Fekete, lágyszövetű ruhája szorosan a testéhez volt szabva, erős mellét, hatalmas lágyéjkjait csak úgy futva által, mint vászonlepel női szoborra feszítve.” (Szomory 1894: 7)

Zsoldos Sándor egy nyomtatásra előkészített, későbbi szövegváltozattal dolgozott, melyben a Malonyay által nehezményezett részekben Szomory finomított: „Fekete, lágyszövetű ruhája szorosan a testéhez volt szabva, erős mellét, formás csípőit csak úgy futva által, mint vászonlepel női szoborra feszítve.” (Szomory 2016: 10)

⁴³ „Csak nézte az asszonyt, előbb a barna haját, a kalapját és a fehér fátyola hímzéseit, aztán a szűk ruháján keresztül kereste a combjai, a hasa kontúrjait, s jól esett neki, amikor igen finom aprógombos lakkcipőket pillantott meg a lábán.” (Szomory 1894: 7)

⁴⁴ A hivatkozott szövegrész valószínűleg a következő: „minél magasabbra kúszik a majom, annál jobban mutatja az ülepét.” (Szomory 2016: 19)

Félek, hogy izgatni fog s rosztat tesz majd az az ügy neked, melybe behúztak. Vigyázz jól Zsiga!⁴⁵

W. Gay⁴⁶ és Harrisontól⁴⁷ két pompás képet akasztottak a Luxembourgba,⁴⁸ ma csudáltam őket. Harrison még nincs itt. Az aranyerem miatt csak épen a szomszédba mehetek ki, a mint lehet, fölkeresem Antocolszkyt⁴⁹ s a többi érdekes urat is.

Regényíráshoz, fájdalom, nem foghatok. Absolute lehetetlen most. A nyáron elbújok valamerre s megpróbálkozom a Krisztusommal. Persze francia földön, Bretagneban akarom, a tenger parton, honnan a férfi nép mind a tengeren jár. Ott kezdem a fousnanti búcsun. Egy művész Krisztus lesz, ha lesz...⁵⁰

Most olvastam Maupassant remekét a „regény”ről. A Pierre et Jean bevezetése,⁵¹ emlékszel reá. Ittam minden szavát. Ugy, egészen úgy gondoltam eddig is, de jó, hogy tőle is hallom!

A Magyar Egylet⁵² képzeld alelnökké választott. Nem fogadhatom el. Tegnap sokáig itt kukorékoltak miatta a küldöttek, csak gondolkozási idő kifogással rázhattam le őket. Majd megírom nekik, sajnálom, el vagyok foglalva. Bár lehetne ám csinálni a magyar ipar érdekében valamit ezen az úton. Nem bírnám el. Mindent, mindent szeretnék csinálni. De jó volna függetlennek lenni!

Ölelünk Édes Zsiga, komaasszonyod ezer szépet üzen neked, de mind olyan fontos dolgok, hogy nem érdemes megírni. A tieid

Dezső – Blanka.

⁴⁵ A levelezés másik felének hiányában nem sikerült kideríteni, itt mire figyelmezteti barátját Malonyay.

⁴⁶ Walter Gay (1856–1937) amerikai festő és műgyűjtő.

⁴⁷ T. Alexander Harrison (1853–1930) amerikai festő. Malonyay valószínűleg Harrison 1893-as, *La Solitude* című festményére utal, mely a Musée d’Orsay nyilvántartása szerint 1894 és 1922 között a Musée de Luxembourgban volt kiállítva. <https://www.musee-orsay.fr/en/artworks/la-solitude-941> (2024.10.01.)

⁴⁸ Szépművészeti múzeum Párizsban a Vaugirard utcán, közel Malonyay egykori lakhelyéhez.

⁴⁹ Mark Matvejevics Antokolszkij (1843–1902) orosz szobrász, egyike azoknak a századvégen Párizsban alkotó művészeknek, akiket Justh különösen nagyra értékelt. Malonyay először Antokolszky formában jegyzi a nevet, utólag írja át erre: Antocolszky.

⁵⁰ Malonyay regénye végül egészen más irányban bontakozott ki. Az 1894–1895 telén írt *Az utolsó* (Malonyay 1896a) központi helyszíne valóban Bretagne és Fouesnant, de főszereplője egy francia arisztokrata család utolsó leszármazottja, aki művészi kudarcok sorozataként beszél el életét. Malonyay dekadens minták szerint alakítja regénye én-elbeszélőjének alakját, regényében megidézi, értelmezi és fikcionalizálja a dekadens művészet előzményeit és korabeli kritikáját: lényegében a dekadens irodalom önkifejezési és önreprezentációs lehetőségeivel kísérletezik. „*Itt vagyok minden dolgok végén.*” – *Művészkép egy magyar dekadens regényben* (Malonyay Dezső: Az utolsó) című kézirat tanulmányomban amellet érvelek, hogy a *Pesti Napló*ban folytatásokban, majd az Athenaeum kiadónál három kötetben megjelent mű a magyar dekadencia nagyregénye (Tótós [é. n.]).

⁵¹ A *Pierre et Jean* [Péter és János], Guy de Maupassant 1888-ban megjelent regényének *Le Roman* című előszava.

⁵² Az 1846-ban alapított Párizsi Kölcsönösen Segélyző Magyar Egylet elnöke ekkor Munkácsy Mihály, az alelnöki tisztséget pedig Kádár Gábor (1859–?) festőművész és grafikus tölti be Malonyay elutasító válasza után (n. n. 1894).

Édes Zsigánk,

köszönöm ezt a kedves levelet. Ne vedd rossz néven, hogy nem siettem a panaszkodással, nincs arra szükséged most, mikor neked is annyi volt a bajod. Hál Istennek, csakhogy jobban vagy. Miért nem maradtál Rómában, ha ott olyan aranyos pár ember dédelgetett? De hajt ugye valami s menni kell.

Az én dolgom áll, a hogy volt, csak újabban megtudtam, miért tagadták meg egy olyan kérésemet, melyet minden kis zsidókölyöknek teljesítenek.⁵³ Bizalmasan közlöm veled. Nevetséges!

Az a vád, hogy a Magyar Egyletben töltöm az időt s nem azért küldtek ki. Barátom, kétszer voltam ott összesen.

Nem szeretik, hogy írok. Hát mi a menykőből éljek?... Persze az ellen nem lenne kifogás, ha a Nemzetbe⁵⁴ írnék. Nyomoruság! Azok, a kikre a fiatal nemzedék sorsa van bízva, úgy beszélnek az irodalom s művészetről, mint egy csizmadia. W. Janka⁵⁵ kedves, kötötte G. A. nak⁵⁶ a macskát a karóhoz, hogy Berzeviczy⁵⁷ neki mindent megígért s most sül ki, hogy B. szerint „elég egy év, hogy franciául megtanuljak s nem regény írásra küldtek ki.”

Persze már annyi a kitűnő regény Pannoniában, hogy a kormány kell gátat vessen eléje.

Egy szent van előttük – a philologia! Ez az! A betüherelés tudománya. Azt, hogy művészetet, ízlést, szépérzéklet lehet innen haza vinni, az nem veszik tekintetbe.

Azt nem hiszik, hogy dolgozom mint egy kapás – azt látják, hogy hetenkint írok egy cikket,⁵⁸ azt pedig lenézik. Persze ha molyette ocska kalendáriumokat piszkálnék elő s azt „közölném” – az helyes volna.

---

⁵³ A minisztérium először elutasítja Malonyay kérelmét a párizsi ösztöndíj újbóli odaítélésére: „A minister »nem találja teljesíthetőnek« ama kérésemet, hogy hadjon [!] még egy évig ide künt. Szeptemberben vissza kell mennem. Mindent megpróbálok, hogy ezt kireperáljam [?], mert sokat, sokat jelent ám ez nekem. Megkezdett tanulmányaim félbeszakítását, visszatérést egy középiskola igájába. Adieu műtörténelem!... Aztán meg franciául se tudok megtanulni tökéletesen. Istenem! de el vagyok keseredve! Maradnék én stipendium nélkül is, megkeresném írással azt a pénzt, de kolozsvári állásomat mint családos ember nem hagyhatom, ez lelkiismeretlenség volna, nem csupán magamról van szó, – azok pedig ministeri megbízatás nélkül szabadságomat nem hosszabbítanák meg.” (Malonyay 1894c)

⁵⁴ A *Nemzet* 1882-ben induló, kormánypárti politikai napilap.

⁵⁵ Wohl Janka (1846–1901) író és lapszerkesztő, irodalmi szalont is működtet.

⁵⁶ De Gerando Antonina.

⁵⁷ Berzeviczy Albert (1853–1936) politikus, a levél keltekor a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium államtitkára.

⁵⁸ Malonyay ekkor a *Pesti Napló* munkatársa, tárcákat, tudósításokat publikál a lapban.

Mindegy, megfolyamodom még egyszer. Itt kell maradnom mindenáron. Munkácsyt⁵⁹ kértem meg, hogy szóljon értem most, ha hazamegy – Csákyn⁶⁰ és Berzeviczyn fordul meg a dolog. Kérlek, ha helyesnek gondolod s nincs alkalmatlanságodra, szólj te is. Főként azt magyarázd meg, hogy nem mulatni akarok itt maradni és hogy ha valaki nem philológiával foglalkozik, azért még veheti annak valamelyes hasznát a hazai közoktatás ügye a mit egyébként itt megtanul. Jelentésemben különben hangsúlyoztam, hogy főként műtörténelemmel foglalkozom s erre kértem még egy esztendő. Tudod, ha hivatalosan nem marasztanak, nem maradhatok kolozsvári állásom miatt, mely bármily szerény, de el nem ejthetem.

Igy állok. Most még lázasabban dolgozom, tanulom a nyelvet, s bújom a muzeumokat. Véron esthétiqueje elragadott, úgy olvasom néhol, mint valami hívó a szentírást. Elég különben a bevezetés arra, hogy meghódítsa a modernül gondolkozó embert. Le fogom fordítani a mint otthon leszek s talán csípek rá kiadót. Hisz ezt ismerni kell minden intelligens magyarnak.

Marbeauhoz a héten okvetlenül elmegyek.

Igaz, Rónay adott egy gyűjtő ívet Szalay verseire⁶¹ (neki rokona) de biz én nem akartalak vele zaklatni. Jó régen egy rézkarcát a Munkácsy Lisztjének⁶² (tudod, ott van az első emeleti salon kandallója fölött) is rám bízta, hogy ajánljam figyelmedbe. Van belőle neki 20 példány eladó – 100 frtjával. Talán írtam erről neked? Nem emlékszem. Ha nem írtam, azért történt, mert tudom, hogy most nincs ilyesmire pénzed. De ha majd otthon gondolod, hogy van valakiben ilyesmire hajlandóság, jusson eszedbe kérlek. Rónay, szép munka, igazán. Én is vennék egyet, de nekem drága.

Irtam a „pontozók”ról egy tárcát.⁶³ Tudod milyen csodabogár ez? Piktörök barátom. Ha minden pont helyett egy szöveget vernének egy csizmatalpba, igen helyesen cselekednének.

Pailleron „Cabotins”je⁶⁴ valószínűleg bukik ma este. Nekem ő mint ember, nagyon ellenszenves. Munkácsynál találkoztam vele s éremlyegtem tőle.

---

⁵⁹ Párizsi tartózkodása idején Malonyay Munkácsy Mihály (1844–1900) titkára, később egy életrajzot (*Munkácsy Mihály*, 1898) és egy monográfiát (*Munkácsy Mihály élete és munkái I–II.*, 1907) is ír a festőről, melyeket azonban a szakirodalom – az elfogult, inkább népszerűsítő, mint tudományos előadásmód és az olykor téves adatok szerepeltetése okán – fenntartással kezel (Gellér 2024). Ettől függetlenül a Justhnak írt levelekből az tűnik ki, hogy Malonyay és pártfogója között bizalmas viszony alakul ki.

⁶⁰ Csáky Albin (1841–1912) politikus, a levél keltekor vallás- és közoktatásügyi miniszter.

⁶¹ Szalay Fruzina (1864–1926) költő, műfordító. *Verseik* című kötete 1893 decemberében jelent meg Singer és Wolfner kiadásában.

⁶² Munkácsy Mihály, *Liszt Ferenc I.*, Magyar Nemzeti Galéria, Budapest.

⁶³ Malonyay a pointilizmus képviselőit nevezi pontozóknak. A cikk a *Pesti Napló*-ban (Md. [Malonyay Dezső] 1894) és az *Életem*-ben is megjelent (Malonyay 1894b).

⁶⁴ Édouard Pailleron (1834–1899) francia drámaíró és akadémikus. A *Cabotins!* Pailleron négyfelvonásos komédiája, melyet február 12-én mutattak be a Théâtre-Français színpadán.

Bunny iszonyuan dolgozik.

Blanka egész szívével üdvözl, velem együtt. Isten veled Édes Zsigánk

Dezső

Mme Néthy⁶⁵ kérdi Read Louise által, mit fordítson Hercegtől⁶⁶ Pardon, de ezt én nem fogom ajánlani, sőt.

IRODALOM

- Bródy Sándor 1894. *Levél Nizzába*. A Hét 5/1: 10.
- Dede Franciska 2005. *Justh Zsigmond, az irodalmi dendi*. Doktori disszertáció. ELTE BTK, Budapest.
- Gellér Katalin 2024. *Malonyay Dezső (1866–1916) Egy sikeres társasági ember, szervező és művészeti író a századfordulón*. = Enigma 114: 32–50. <https://enigma-online.hu/enigma-no-114/> (2024.10.01.)
- Justh Zsigmond 1977. *Justh Zsigmond naplója és levelei*. S. a. r. Kozocsa Sándor, a naplóban előforduló idegen szövegeket ford. Zsámboky Zoltán, Szépirodalmi Kiadó, Budapest.
- Malonyay Dezső 1895. *A boldogságnak igaza van*. = Uő: *Vergődés*. Athenaeum R. Társulat Kiadása, Budapest. 37–51.
- Malonyay Dezső 1894a. *A Champs-Eliséei Szalon*. Pesti Napló 45/127: 7.
- Malonyay Dezső 1894b. *Anarchista festők*. Élet, 4/6: 204–207.
- Malonyay Dezső 1896a. *Az utolsó I–III*. Az Athenaeum R. Társulat Kiadása, Budapest.
- Malonyay Dezső 1893a. *Hotel Voltaire*. Pesti Napló 44/360: 30–31.
- Malonyay Dezső 1896b. *Hôtel Voltaire*. = Uő: *Az utolsó III*. Az Athenaeum R. Társulat Kiadása, Budapest. 125–133.
- Malonyay Dezső 1893b. Malonyay Dezső levele Justh Zsigmondnak, Párizs, [1893] nov. 3. OSzK Kézirattár, Levelestár.
- Malonyay Dezső 1893c. Malonyay Dezső levele Justh Zsigmondnak, Párizs, [1893] nov. 20. OSzK Kézirattár, Levelestár.
- Malonyay Dezső 1893d. Malonyay Dezső levele Justh Zsigmondnak, Párizs, [1893] nov. 26. OSzK Kézirattár, Levelestár.
- Malonyay Dezső 1893e. Malonyay Dezső levele Justh Zsigmondnak, Párizs, [1893] dec. 1. OSzK Kézirattár, Levelestár.
- Malonyay Dezső 1893f. Malonyay Dezső levele Justh Zsigmondnak, Párizs, [1893] dec. 16. OSzK Kézirattár, Levelestár.

---

⁶⁵ Némethy Emy / Emmi Párizsban élő, magyar származású író, műfordító, írói álneve: Jean de Néthy. Némethy közeli barátja Justhnak, kapcsolatukat a kortársak közül többen is szerelmi viszonyként értelmezik, de Malonyay egy korábbi leveléből arra következtethetünk, hogy Justhot zavarta ez a pletyka: „Most már arról is meg vagyok győződve, hogy a Némethy k. a. dolog – a miről beszéltünk, – nem Readéktól, onnan indult ki. Hisz Gyula is azt hiszi, hogy m. Némethy az egyetlen olyan nőtény, a kit te szeretted. Ő pedig Vohléknál [!] van nevelve s kellőképpen elrontva.” (Malonyay 1893c)

⁶⁶ Herczeg Ferenc (1863–1954) író, publicista, drámaíró. Elutasításában valószínűleg ebben az esetben is Justh véleménye az irányadó. Justh és Herczeg elhidegülő viszonyáról részletesen ír Dede Franciska (Dede 2005: 197–198).

- Malonyay Dezső 1893g. Malonyay Dezső levele Justh Zsigmondnak, Párizs, [1893] dec. 28. OSzK Kézirattár, Levelestár.
- Malonyay Dezső 1894c. Malonyay Dezső levele Justh Zsigmondnak, Párizs, [1894] febr. 4. OSzK Kézirattár, Levelestár.
- Malonyay Dezső 1894d. Malonyay Dezső levele Justh Zsigmondnak, Párizs, [1894] máj. 15. OSzK Kézirattár, Levelestár.
- Malonyay Dezső 1896c. Malonyay Dezső levele Pekár Gyulának, Párizs, 1896. nov. 24. [borítékon, a levélen nincs keltezés] OSzK, Levelestár
- Malonyay Dezső 1893h. *Maupassant ingóságai*. Pesti Napló 44/360: 6–7.
- Malonyay Dezső 1891. *Tanulmányfejek*. Révai, Budapest.
- Md. [Malonyay Dezső] 1894. *Anarkista festők*. Pesti Napló 45/48: 2–3.
- [Pausinger Sándor] 1896. *A kolozsvári nyilvános községi polgári fiú-iskola történelme 1853–1895.* = Pausinger Sándor (szerk.): *A Kolozsvár városi nyilvános községi polgári fiúiskola tizenhatodik értesítője főnállásának 26. évéről az 1895–96-ik tanév végén*. Gombos Ferencz, Kolozsvár. 5–30.
- Szabolcsi Miklós (főszerk.) 1979. *A magyar sajtó története II/2. 1867–1892*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Szinnyei József 1891–1914. *Magyar írók élete és munkái I–XIV*. Hornyánszky, Budapest.
- Szomory Dezső 1894. *A tudósok. Regény a modern magyar társadalom életéből*. Élet 4/1: 6–11.
- Szomory Dezső 2016. *A tudósok. Regény a modern magyar társadalom életéből I–II*. S. a. r. Zsoldos Sándor, Múlt és Jövő Kiadó, Budapest.
- ifj. T. G. 1895. *Az utolsó*. Ország-Világ, 16/42: 670.
- Tótság Dorottya [é. n.]. „*Itt vagyok minden dolgok végén.*” – *Művészkép egy magyar dekadens regényben (Malonyay Dezső: Az utolsó)*. Kézirat.
- X 1894. *La Vente Guy de Maupassant*. 3/354–355–356: 3.
- n. n. 1891. *Esküvő*. Kolozsvár 5/266: [2.]
- n. n. 1893. *Külföldi művészek nálunk*. Ország-Világ 14/31: 503.
- n. n. 1917. *Katalogus néhai Malonyai Dezső képgyűjteményéről s más gyűjteményekből származó színes metszetek-, butorok-, selyem-, csipke-, ezüst- és egyéb műtárgyakról*. [közread. a] Magy. Kir. Zálogházak Árverési Csarnoka, Budapest.

„SĂ IUBEASCĂ FRUMUSEȚEA.” O SELECȚIE A SCRISORILOR LUI DEZSŐ MALONYAY
CĂTRE ZSIGMOND JUSTH

(Rezumat)

În perioada petrecută la Paris, scriitorul Zsigmond Justh – unul dintre mentorii lui Dezső Malonyay – a fost prietenul și colegul său. Selecția din corespondența lor, dintre 1893 și 1894 dezvăluie importanța acestei experiențe socioculturale, ghidate atât în realizarea romanului decadent al lui Malonyay intitulat *Az utolsó* (Ultimul), cât și, dezvoltarea carierei literare și profesionale a autorului.

Cuvinte-cheie: corespondență, Paris, sfârșitul secolului 19., decadentă, Dezső Malonyay, Zsigmond Justh.

“TO MAKE PEOPLE LOVE BEAUTY.” A SELECTION OF LETTERS FROM
DEZSŐ MALONYAY TO ZSIGMOND JUSTH

(Abstract)

At the time of his Paris stay, one of the “curators” of the social-cultural sensibility of Dezső Malonyay was his friend and fellow writer Zsigmond Justh. The selection from their 1893–1894 correspondence reveals the significance of this guided Paris experience both in shaping the literary and professional career of Malonyay and in his writing his monumental decadent novel, *Az utolsó* (The Last).

Keywords: correspondance, Paris, fin de siècle, decadence, Dezső Malonyay, Zsigmond Justh.

Babeş-Bolyai Tudományegyetem
Hungarológia Doktori Iskola
Kolozsvár
dorottya.totos@gmail.com

SZEMLE

FERENCZ MELINDA, **20. századi erdélyi magánlevél-gyűjtemények.** (Emberk és Kontextusok 24.) Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 2023.

A 2023-ban az Erdélyi Múzeum-Egyesület által kiadott kötet alapja az *Írásbeli kommunikáció. 20 századi magánlevél-gyűjtemények értelmezése* című, 2012-ben megvédett doktori értekezés. A szerző (korábbi nevén Csergő Melinda) a kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetem Hungarológiai Doktori Iskolájának hallgatójaként 2005-től közel egy évtizeden keresztül folytatta alapkutatásait, a kötet forrásanyagának, a terjedelmes levélkorpuszoknak a feldolgozását és szakszerű értelmezését. A kolozsvári néprajzi doktori iskola oktatói és hallgatói által 2008-ban elindított *Emberk és Kontextusok* forrásközlő sorozat ezúttal a 24. kötettel gazdagodott, amelyet a témavezető és sorozatszerkesztő Keszeg Vilmos a levelezés további kutatásához „*megkerülhetetlen módszertani kézikönyvként*” is ajánlja társadalomkutatók és a mindenkori olvasó figyelmébe.

A közel háromszáz oldal terjedelmű kötet kétharmadát teszi ki a 20. századi levélgyűjtemények, főként a század második feléből származó magánlevelek mikroszintű elemzése, amely hat fejezeten keresztül következetesen felépített elméleti, módszertani és történeti megalapozással vezet végig, fókuszpontba állítva a levélírás motivációit, szokásait, másodlagos kontextusát és funkcióját, a tartalmi és kontextuális elemzés során mindvégig szem előtt tartva a levelet író egyént és annak mikrovilágát, az egyéni levélírási habitusokat, a levél és az életpálya összefüggéseit.

Az *Elméletek, módszerek, források* című fejezet felvonultatja a beszélés néprajzának, a kontextusvizsgálatnak, az egyéniségvizsgálatnak, a műfajelméletnek, az írás mindennapi használatát vizsgáló francia írásantropológiai kutatásoknak a terminológiai és módszertani arzenálját, és ennek köszönhetően a kutatás elméleti keretének alappillérei olyan megközelítési lehetőségeket biztosítanak a szerző számára, amelyek a levelek műfaji, biografikus és reprezentációs jellege mellett a levélírást a mindennapokba beágyazódó írásgyakorlatként, íráshabitusként teszik vizsgálhatóvá, egy adott periódus levelezési kultúráját láttatva egy jól strukturált analitikus folyamat eredményeként. A *Források és módszerek* alfejezet szerint a kötet gerincét képező három alapforrást Sigmond Júlia 1942 és 2008 között keletkezett, 296 levélből álló gyűjteménye, Becze Balázs 1939 és 1978 között keletkezett, 98 darabból álló levélhagyatéka, valamint Lukas Liane 1886 és 1976 között keletkezett 86 darabból álló levélgyűjteménye alkotja. Az elemzés egyes részeihez kiegészítő és kontrollforrásként járulnak hozzá egyéb levelek és kisebb terjedelmű levélhagyatékok.

A levelezés történeti vizsgálatának és a levelek kutatástörténetének áttekintése képezi a harmadik fejezet bevezető részét, amelyben a levelek kutatásával foglalkozó tudományterületek (irodalomtudomány, nyelvtörténet, szociológia, történettudomány) említését követően hangsúlyos

szerepet kap a néprajztudomány-történeti kutatások részletes ismertetése. Itt kiindulópontként van jelen az alábbi premissza: „*a néprajztudomány a levelezést egyéni és közösségi szokásként, az életpályával való összefüggésben vizsgálta*”. Kutatástörténeti szintézisében a szerző kronologikus sorrendben vázolja fel azokat a tanulmányokat és kiadványokat, amelyek a népi leveleket forrásként használták. A történeti részhez szorosan hozzátartoznak a magánlevélírás popularizálódásának folyamatát, valamint a levelek formakészletének, szerkezetének alakulását taglaló alfejezetek. Külön érdemes kiemelniünk *A levelezés intézményes kerete: postatörténeti vonatkozások* című alfejezetet, amely a kutatástörténeti részt keretezi, és gazdag információkészlettel, postatörténeti adalékokkal egészíti ki.

A *Levelek és levélíró emberek* című negyedik fejezet a kolozsvári Sigmond Júlia levélgyűjteményének bemutatását és komplex értelmezését valósítja meg. Sigmond Júlia terjedelmes gyűjteményét az általa és a hozzá írt levelek alkotják, és a szerző forrásként használja a felkérésre megírt két önéletrajzot is. Sigmond Júlia életpályájának rekonstruálása és a komparatív megközelítés során a biografikus beszédmód kontextusfüggő jellege tárul fel, és a biográfia bemutatásán keresztül a szerző az esemény- és énreprezentációs lehetőségek értelmezése, a biografikus epizódok megjelenítése mellett kitér a levelezési habitusokra, a levelezési normákra és szokáselemekre, valamint az egyén levélírási gyakorlatát meghatározó családi tradícióra is. A levelezés kollektív és nyilvános vonatkozásai kerülnek szóba a Czibalmos Júlia és Nagy Balázné leveleinek kontextusában. Az ide kapcsolódó alfejezet a levélírást reprezentációs lehetőségként taglalja, kitérve a levél egodokumentum-jellegére és a levélíró egyén önreprezentációjára.

A következő nagyobb lélegzetű fejezetben (*Levelek és kontextusok*) a szerző Keszeg Vilmos elemzési szempontjainak felvezetése mellett komplex összefüggésrendszerben tárja fel Becze Balázs levélhagyatékának kontextusait és szerkezetét, betekintést nyújtva a családi levélírási gyakorlatba, a levélhagyaték másodlagos kontextusának a kutató-szerző által is befolyásolt létrejöttébe, amelynek során körvonalazódnak a levélírókra, a levelek tartalmára, a levélőrzésre vonatkozó reflexiók. A gyergyószárhegyi Becze család házának padlásán őrzött levelek „*kulturális biográfiája*” (Keszeg Vilmos) tárul fel, és a szerző kérdésfelvetései fokozatosan rávezetnek a feltárt levélhagyaték emlékezési és narrációs mechanizmusokat elindító jellegére. A Becze család előző generációja által megőrzött és átörökített családi irattár a szociális térbe visszakerülve emlékezési eseménysort indított el, eltérő tudást aktivizált a családban. Ferencz Melinda a kutatás empirikus adatait – a leveleket és ezek tárgyi kontextusát – beszélgetésekkel és interjúkkal bővíti ki, kiegészítő forrásanyagként fényképeket használ, és a képek alapján készített interjúkkal árnyalja az értelmezést. Az elemzés adatbázisát alkotó levelek (re)kontextualizálása során a Becze család három generációjának tagjaival készített interjúkat kontrollforrásként használja. A főszövegbe illesztett idézetek, levél- és interjúrészletek gördülékenyen domborítják ki a fejezet felvázolt koncepcióját, az emlékezési mechanizmusokat, az írott szövegekhez, a levélhagyatékhoz való genealógiai viszonyulásmódokat.

A fejezetet lezáró rövidebb részben (*Különböző levélhagyatékok – egyetlen kontextus*) Lukas Liane, Ajtay Jolán és Rózsa Anna irathagyatékának kvantitatív elemzése, tartalmi és kontextuális összefüggéseinek feltárása során a szerző néhány példán keresztül világít rá a különböző személyek szelektált levelezéseinek és dokumentumainak hagyományozódására,

a levélhagyatékok pragmatikus és reprezentációs funkciójára, valamint az ezáltal körvonalazódó újabb kontextusokra.

A tanulmányban következetesen végigvezetett gondolatmenet jelenti Ferencz Melinda forrásfeltáró és értelmezői munkájának egyik érdemi aspektusát: a levélírás személyes motivációi mellett párhuzamosan világít rá a levélírási gyakorlat történeti és szociokulturális összefüggéseire is, és a 20. századi populáris levélírás termékéről önreprezentációs gesztusként, önreflexív, térben és időben közvetítő műfajként értekeznek, amely mikroközösségekre nyithat ablakot.

A nyomtatásban megjelent *Melléklet* nagyfejezet összesítő táblázatokat, a levélkorpuszokra vonatkozó statisztikákat, szemelvényeket, a *Képmelléklet* pedig 12 színes levelet tartalmaz. Szintén ehhez a nagyfejezethez tartoznak a Sigmond Júliával, a Becze család tagjaival és más személyekkel készült interjúk átiratai, valamint *Helynévmutató*, terjedelmes bibliográfia, román és angol nyelvű összefoglalás zárja a kötetet.

Az *Emberek és Kontextusok* sorozat korábbi, népi írásbeliséghez kapcsolódó kötetéhez hasonlóan jelen kiadványnak is elengedhetetlen tartozéka a DVD-mellékleten közzétett forrásanyag, amely a kolozsvári néprajzi iskola szemléleti és módszertani megfontolásait tükrözi, a levélkorpuszok eredeti írásképeinek digitális-tárgyi felmutatására törekedve. A hátsó borítóhoz rögzített DVD-lemezen találhatóak a levelek betűhív átirásában (174 oldal), Sigmond Júlia leveleinek összesítő táblázata (6 külön munkalapon lévő adatbázissal), Becze Balázs leveleinek összesítő táblázata (2 külön munkalapon lévő adatbázissal), Sigmond Júlia levelei szkennelve (5 alkönyvtárban összesen 300 levél), valamint Becze Balázs levelei szkennelve (69 levél, külön mappákba rendezve).

BAJKÓ ÁRPÁD

Babeş-Bolyai Tudományegyetem
Magyar Matematika és Informatika Intézet
Kolozsvár/Cluj-Napoca, Ploieşti, 23–25
bajkoarpad@gmail.com

SZIKSZAI MÁRIA, *Community Networks and Cultural Practices in Twentieth-Century Romania: Paper-Based Cultures in the Writings of a Catholic Priest*. Lanham–Boulder–New York–London, Lexington Books, 2023. 309.

Szikszi Mária könyve különleges utazásra invitálja az olvasót, egy olyan férfi életébe, aki rendkívüli erőfeszítéseket tett, hogy utódai számára egy letűnt világ mozaikdarabjait illessze össze. Egy olyan antropológiai elemzést foghatunk kezünkben, amelyik egy katolikus pap hátrahagyott dokumentumait vizsgálja. A feldolgozott forrásanyag a digitális korszak előtti, papíralapú kultúra jegyeit hordozza, mindezt a túlnyomórészt ortodox Románia diktatúrájának időszakából.

A 2023-ban megjelent könyv három magyar nyelvű előzményt takar. A jelenlegi kötet a 2020-as könyv fordítása (amelyet Czintos Emese, Pieldner Judit és Rigán Lóránd készítettek), kiegészülve néhány új fejezettel, friss szakirodalommal és elsődleges forrásokkal. Az első

kötet (*Letűnt világok antropológiája és a megismerhetetlen különös szépsége*, EME Kiadó, Kolozsvár, 2020) egy antropológiai elemzés, amely a 20. században élő és ott megszólaló szereplők mikrovilágait mutatja be, ritka és különleges romániai magyar perspektívát tárva az olvasó elé. Szikszai Mária második könyve, a *Levelek egy letűnt világból* (I–II. EME Kiadó, Kolozsvár, 2021) az összegyűjtött iratanyagot antropológiai terepnapló formájában dolgozza fel, lineáris idővonalra helyezve a talált szövegeket. A harmadik kötet, az *Életek és történetek egy letűnt világból. Egy 20. századi papi életút mikrotörténeti rekonstrukciója* (Scientia Kiadó, Kolozsvár, 2022), egy családtörténet, amely az előző kötetben rejlő eseményeket tárja fel a 21. századi olvasó számára. Mindhárom könyv betekintést nyújt a letűnt világba, valamint az azt megörökítő szövegekbe, a bennük elmondott eseményekbe, társadalmi környezetbe, és abba az időszakba, amelybe Tyukodi (Kind) Mihály 2400 forrásszövege illeszkedik. Ezek az 1937 és 1997 közötti időszakra datálható dokumentumok Tyukodi Mihály és levelezőtársai világnézetét, történelmi áttekintését, munkatelepeken folytatott hétköznapi tevékenységeit örökíti meg.

A szerző antropológiai megközelítésből teszi fel a kérdéseket a 20. századi Tyukodi Mihály levelezéseiben olvasott események kapcsán. Mennyire láthatunk bele egy olyan ember életébe, akivel soha nem találkoztunk? – kérdezi a szerző. Az online világ és a közösségi média révén ma egy gombnyomással betekintheünk olyan emberek életébe, akikkel talán soha nem találkozunk. Szikszai Mária azonban nem gombokat nyomogat, hanem egy padláson talált adatbázist vesz alapul. A talált dobozok jegyzeteket, gazdasági naplókat, bizonyítványokat, leveleket, képeslapokat, villanyszámlákat, anyakönyvi kivonatokat, fényképeket, vázlatokat, halálozási értesítőket, diplomakártyákat tartalmaznak, egyszóval mindent, ami hasznosnak bizonyulhat egy letűnt világ újonnan felfedezéséhez. A forrásokat, különösen a levelezéseket, időrendbe helyezi és mikrotörténelmi eszközökkel elemzi. Az adatok számszerűsítése az egyes évtizedek eseménydúságát tükrözi, segítve az olvasót, hogy új perspektívából lássa a 20. századot. A szerző a levelezésekből konkrét eseményekre, személyekre és társadalmi körülményekre összpontosít, így egészen más kép bontakozik ki az egykori romániai diktatúraélményekről, mintha mindezt makrotörténelmi nézőpontból vizsgálná. Szikszai Mária azokról az eseményekről beszél, amelyekre a padláson rejlő dobozok rámutatnak.

Szikszai nagy horderejű „kidobozolást” végez, amikor főhősének gondosan összeillesztett történetdarabjai mikrotörténeti szinten háttérbe szorítják a szélesebb összefüggéseket kereső, olykor pontatlan makrotörténeti áttekintéseket. A könyv negyedik fejezetében például felhívja a figyelmet arra, hogy az 1996-os romániai magyar sajtóban számos cikk jelent meg a kommunista időszakról, ám ezek olykor torzított, hamis információkat tartalmaztak. Szikszai a „kortárs szemtanúk” levelezéseit elemezve rekonstruálja a múlt ködös, emlékezetbe vésett tapasztalatait – tudatában annak, hogy a jegyzetekben bemutatott világ személyes és olykor elfogult, éppúgy, mint az 1996-os cikksorozat. Ennek ellenére a levelezések fontos lenyomatait annak a közösségi hálózatnak, amelyet Tyukodi Mihály és sok más civil megélt. Szikszai kidobozolása éppen ezt a célt szolgálja: bemutatni a 20. század világháborúit, a szocializmus időszakát, a rendszerváltást és a magyar perspektívát a román diktatúra idején, mindezt egy olyan korszakban, amikor a papíralapú dokumentálás megkövetelte a gyorsabb adatfeldolgozást, az írógép használatát.

A recenzálni kívánt negyedik kötet (és annak magyar megfelelője, azaz az első kötet is) a 20. századot az írógépek korszakának nevezi. Szikszai Mária egy pap életén keresztül mutatja be az írógép és a levelezés jelentőségét, kiemelve a levelek karbonpapírral (indigó papírral) történő másolását, így jutva el végső soron a szerzőhöz. A vizsgált szövegek különböző gyakorisággal íródtak, különböző címzettekhez (bár legtöbbször családtagokhoz és más papokhoz), különböző témakörökben. Ez az antropológiai terepkutatás betekintést nyújt Tyukodi Mihály szűk papi környezetének, családi és baráti társaságának életstílusába és mentalitásába. A levélmásolatok az akkori élet legfontosabb pillanatait és világi nehézségeit egyaránt kiemelik.

Szó esik a gazdasági helyzetről, hiszen Mihály, aki ugyan a papi hivatást választotta, gazdálkodó családban nőtt fel, és magával vitte a hozzájuk tartozó földművelés iránti szeretetét. Nővérétől, Angélától kapott üzenetében arról olvashatunk, hogy 1982-ben milyen áron lehetett tojást vásárolni. Mihály papi hivatásának köszönhetően szőlőtermesztéssel is foglalkozott. Egyéb növények meghonosításával is kísérletezett (például leveleiben megemlíti, hogy méznádat és dinnyét akart termesztetni), ám nem járt sikerrel. A sörre tett megjegyzése rendkívül érdekes, bevallja, hogy ő sosem fogyasztott sört. Aztán azt is hozzáteszi, hogy „olyat, amit ő vett meg magának.” Viszont ehhez is hozzá kell tenni azt, hogy akkoriban borhoz jutni valamivel könnyebb volt, hiszen azt az emberek otthon saját maguk is készíthették, és büszkéek is voltak erre. A sörfőzés ezzel szemben már nem volt ennyire elterjedt, és a sör maga „személyes árucikk” volt, hiszen ismeretlen személyek készítették és kereskedők árulták, a termelő tehát nem büszkélkedhetett ilyen téren termékével. Már csak ebből a két példából is jól látszik, hogy igazán hétköznapi leveleket is olvashatunk, amelyek ismertetik a 20. századi emberek szokásait és tevékenységeit.

Nehézségeket, panaszokat is többször közvetít a szerző, amelyek a levelezőtársak őszinte véleményét tükrözik. Egyik levelében arról ír Mihály egyik paptársa, hogy korábban segédlelkészként tevékenykedett, de a paphiány miatt egy plébániát bízta rá. Ám hívei hit iránti közönye olykor megrendítette papi pályájának gördülékenységét. Nem mindenki járt szívesen templomba, és beismerte, hogy emiatt néha még ő maga is nehezen döntött úgy, hogy elmenjen. A negatív élmények közé tartozik a két világháború és az azt követő határmódosulás, amely nagy hatást gyakorolt Mihályra és a kaplonyi (Mihály szülőfaluja, 1918-tól Romániához tartozik) lakosságra. A mélyen vallásos svábok rendszeresen részt vettek a máriapócsi (46 km-re található Kaplonytól) zarándoklaton, amelyet gyalog 9–10 óra alatt lehetett megtenni. Az első világháború okozta következmények miatt Kaplony Romániához került, míg Máriapócs Magyarországon maradt, meggátolva a zarándoklatot. Ezt felháborodás, majd pedig petíció követte, kérve, hogy engedjék meg a határátkelést.

Tyukodi Mihály egyik kézzel írt dokumentumában azt olvashatjuk, hogy mennyire bánja, hogy nem képes megörökíteni az események forgatagát: „A napok szállnak, mennek. A tavaszt a nyár, a nyarat már nemsokára az ősz váltja. Események egymást kergetik. Egyiken át sem estünk és máris jön a másik. Ki tudná azokat rögzíteni, vagy leírni?” Erre a (modern) problémára válaszul sikerült kidolgoznia egy alkalmas rögzítési technikát, amelyet következetesen alkalmazott: vásárolt egy írógépet, és karbonmásolatokat készített. Ezzel sikerült megoldani önnön problémáját, és 1949-től megsokszorozódtak a lejegyzett ismeretei, és mindezekről (leginkább az elküldött levelekről) gondosan másolatot készítve hagyta hátra

utódainak saját élettapasztalatait a 20. századból. Szikszai Mária megjegyzi, hogy egyes dokumentumoknál érezhetőnek vélte, hogy Mihály szeretné, ha valaki elolvasná mindazt, amit hátrahagy. Ezt még jónéhány alkalommal ki is fejezte levélváltásaiban, és miután a könyvet elolvastuk, biztosan állíthatjuk, hogy Tyukodi Mihály hagyatéka nem maradt kidobozolatlan.

Szikszai Mária kutatása képes bevezetni a mai század olvasóját egy letűnt, ám feledésbe mégsem merült világ rejtelseibe. Bemutatja, hogy az írásgyakorlat hogyan válhat valaki számára mindennapi, nélkülözhetetlen foglalatossággá. Tyukodi Mihály levelezésén keresztül rádöbbenhetünk, hogy az elmúlt idő dokumentációja igazán értékes forrásként, kollektív élményhálózatként realizálódhat. Szikszai Mária jól tette, hogy felment arra a padlásra, ahonnan egykor Tyukodi Mihály emlékiratait hozta le.

MITRULY ÁRPÁD

Babeş-Bolyai Tudományegyetem
Hungarológiai Doktori Iskola
Kolozsvár/Cluj-Napoca, Horea 31
arpadmitruly@gmail.com

MAKKAI-ILKEI ILDIKÓ – POZSONY FERENC (szerk.) **Ilkei Ferenc és családja levelezése 1915–1918**. Kriza János Néprajzi Társaság–Tortoma Könyvkiadó, Kolozsvár–Barót. 2023.

Az Ilkei család féltve őrzött kincse az a két virág- és életfa motívumokkal díszített láda, amely 470 darab családi levelet tartalmaz. Ezek az első világháború során íródtak és 2023 óta bárki számára elérhetőek, egy 445 oldalas kötetben megjelenítve. A leveleskönyv három szerző munkája, az Ilkei Ferenc, a Makkai-Ilkei Ildikó és a Pozsony Ferenc írásait tartalmazza, amelyek 8 fejezetre tagolva jelennek meg. Ezeket kiegészíti és színesíti az a gazdag melléklet, amely egy térképet, családi fotókat és az eredeti levelezőlapok fotóit is magába foglalja. A családtörténeti mű nyomdai kivitelezésének és szerkesztésének színvonala növeli az olvasói élményt.

A levelek olvasása által egyaránt betekintést nyerhetünk az első világháború nehézségeibe és megpróbáltatásaiba, valamint egy székely család és faluközösség életébe. A kötet így nemcsak hadtörténeti szempontból tekinthető izgalmas forrásanyagnak, hanem néprajzi-antropológiai aspektusból is. A háborús tudósítások mellett a vargyasi gazdasági munkálatokról, a helyi szokásokról és mulatságokról, valamint az aktuális időjárásról és ünnepekről olvashatunk. A család ládái nem egyedül a kapott, hanem az elküldött leveleket is megőrizték az utókor számára. Így szinte a teljes falu társadalmának életét lekövethetjük az 1915 és az 1918 közötti időszakban. A legtöbb levél írója ifjabb Ilkei Ferenc, egy erdővidéki katonarendi család leszármazottja, aki a családtagjain kívül levelezést folytat a különböző fronton szolgálatot teljesítő katonatársaival, a szülőföldjéről származó ismerőseivel, az otthon maradt barátaival és két idősebb asszonnal, az ángyával és a keresztanyjával is.

A 19 évesen hadba vonuló fiú rendszeres levélíró, szinte napi rendszerességgel ír és ugyanezt várja el a levelező partnereitől, akiknek szóvá teszi azt, hogyha hosszabb időn át nem méltatják őt válaszra. Az általa írt levelek mély érzelmekről tanúskodnak, amelyekben beszámol az egészségügyi állapotáról, a hadi felszereléséről, a háborús menü hiányosságairól, a harcokról, az aktuális időjárásról, valamint a háborúban meghalt falubeli katonákról és sebesültekről. Több alkalommal hangsúlyozza a szülőföldje iránt érzett szeretetét és arról is vall, hogy hiányzik számára az erdei és mezei munkavégzés. Az állandó hazavágyódás érzése fokozódik az ünnepek környékén, a jókívánságai mellett ezekről az érzeimeiről is őszintén vall a szeretteinek.

A kéréseit szintén megfogalmazza a leveleiben, leginkább tábori lapot, ruhaneműt, élelmet és pénzt kér az otthoniaktól. A legnagyobb örömforrást az otthonról kapott csomag átvétele jelenti számára.

Csodálatra méltó az, hogy bármilyen nehézséggel szembesül a fiatal fiú, kerüli a panaszos hangvétel használatát és optimistán, békét és szabadságot remélve, a szilárd hitébe kapaszkodva fogadja el a negatív dolgokat az életében és ezt tanácsolja a szeretteinek is.

A kötetet olvasva arról is képet kaphatunk, hogy 1916 júliusában egy újabb nehézséggel szembesül a vargyasi család, ugyanis az akkor 49 éves családfőt szintén besorozták. Nyomon követhetőek a családi levelezés ezen korszakából az egyedül maradt nő mindennapi küzdelmei és gondjai, valamint a házastársak közötti levelekből kirajzolódik az egymás iránt érzett tisztelet és szeretet. Magázódva, sajátos nyelv- és írásmódot alkalmazva fejezték ki az érzelmeiket, vágyaikat, aggodalmaikat. A férj úgy levelezett a családjával, hogy írástudatlan volt és mindig szüksége volt egy írástudó személy igénybevételére ahhoz, hogy a gondolatai a papíron is megjelenjenek.

Négy nagy fejezet, az *1915*, *1916*, *1917* és az *1918* jeleníti meg az adott évből származó levelek digitalizált változatát. A katonák tisztában voltak azzal a ténnyel, hogy a leveleik gyakran cenzúra alá kerültek, ezért főként az ismerősöktől hazaküldött leveleikben fejtik ki őszinte gondolataikat és bánataikat.

A bemutatott kötet egyik tragédiája, hogy az édesapa 1918-ban hazatér az erdővidéki kis faluba, Vargyasra, ám a fia hősi halált hal a magyar hazáért. Ifjabb Ilkei Ferenc 19 évesen úgy elment a háborúba, hogy onnan már soha többé nem térhetett vissza.

A leveleskönyv egy elhunytak vélt báty történetét is tartalmazza, aki 26 év után néhány napra újra hazatérhetett a szülőföldjére, Ukrajnából. A kötet 36 darab levelet tartalmaz vele kapcsolatosan, amelyekből képet kaphatunk az utazási nehézségekről, valamint arról, ahogyan egy falu népe és társadalma emlékszik, reménykedik és várakozik.

Pozsony Ferenc néprajzkutató a könyv utolsó fejezetének szerzője, amelyben az első világháború magyar néprajzi kutatásait és múzeumi reprezentációit ismerteti, ezzel is hangsúlyozva a kötet jelentőségét és fontosságát az adott témakörben. A kötet forrásai és annak szakszerű felhasználása széleskörben példázza az első világháborús történéseket és azok értelmezését egy székely falusi család életén és levelezésén keresztül.

Úgy vélem, hogy az ismertett kötet tudományos jelentőséggel bír, de nemcsak emlékállítási és megemlékezési eszköz és gyakorlat a háborúban fiatalon elhunyt ifjú Ilkei Ferenc számára, hanem a célja és erőssége az is, hogy a mai globalizált világunkban, ahol mindenkinek van legalább egy külföldön tartozkodó ismerőse/rokona/barátja, és ahol a

kozmpolitaság érték, példát mutasson arról, hogy mit jelentett az első világháború során egy 19 éves fiú számára a haza, a szülőföld és az otthoni értékek, kapcsolatrendszerek.

A kötetben ismertetett levelek mostanra már emléktárgyakká váltak, amelyekből tükröződik a korabeli nyelvhasználat és írásmód, valamint az a fajta nagy érdeklődés, amelyet a családtagok, rokonok és barátok egymás iránt tanúsítottak az első világháború során. Azt feltételezem, hogy a lövészárkok mellől, a harctérről küldött üzenetek írásterápiaként szolgáltak a katona számára, aki a feladott és kapott levelek segítségével próbálta elviselni és enyhíteni a háború borzalmait.

PÁL EMESE

Babeş-Bolyai Tudományegyetem
Hungarológiai Doktori Iskola
Kolozsvár/Cluj-Napoca Horea 31
emese.pal1@ubbcluj.ro

ILYEFALVI EMESE, „Ha levelem elolvastad, add tovább.” Bonczidai Dezső kézírásos gyülekezeti levelei a két világháború közötti Kideén. (Emberek és Kontextusok 26.) Erdélyi Múzeum-Egyesület. Kolozsvár, 2024.

Ilyefalvi Emese az ELTE BTK Néprajzi Intézetének egyetemi adjunktusa, a közelmúltban sajtó alá rendezte és bevezetőjében értelmezte Bonczidai Dezső (1902–1946), a Kolozs megyei Kide református lelkészének lelképásztori leveleit. Bonczidai három éven át, 1932 és 1935 között kézzel írott, hektográffal sokszorosított belmissziós írásai a korban erős hitéleti, közösségépítő és a világról való tájékozódást segítő levelek voltak, amit aláhúz, hogy azok léte a közösség emlékezetébe beépült, többen is őrznek néhány példányt belőlük. Ilyefalvi a közzététel mellett a levelek keletkezésének apropóján azok értelmezésére is törekszik, amikor alapvető kérdésként fogalmazza meg, hogy mégis miért érezhetett motivációt ezeknek a részben hagyományos úton előállított és terjesztett leveleknek a megírására a kidei lelkész és ez a fajta személyesség mennyiben hagy nyomot a közlés tartalmán magán. Mi indokolhatja mindezt egy olyan korban, amikor az egyházi sajtótermékek konjunktúráját tapasztaljuk Erdélyben és hogy illeszkedett ez Bonczidai munkásságának egészébe? Ezek megválaszolásához, vagy ennek kísérletéhez Ilyefalvi Emese módszeresen jár el, hiszen a levelek közlése előtt megismerhetjük azok feltárásának körülményeit, a lelképásztori hivatás korszakban tapasztalható kihívásait, magának Bonczidainak az életét, a falu világát a két világháború közötti korszakban, a református sajtó korabeli, helyi körülményeit, majd ezeket egybefűzve kitér a lelkész és a közösség kapcsolatára, értelmezi a kézírásos leveleket és összegez – hogy utána a forrásoknak adjon teret.

A forrásoknak, ugyanis – a kutatás eredményeként – közel sem csak ezek a lelképásztori levelek kerültek a kötetbe, de Bonczidai hivatali levelezésével, valamint a kidei egyházközség több, korabeli bejegyzésével is árnyaltabb képet kapunk a lelkészi működés körülményeiről. A bevezetőhöz felhasznált irodalmat gazdag képmelléklet követi, majd a könyv angol és román nyelvű rezüméje zárja a kiadványt, amit a hátlapon Keszeg Vilmos sorai bocsátanak útjára.

Bár Ilyefalvi jórészt Erdélyre fogalmazza meg következtetéseit, tény, hogy Bonczidai működése egy nagyobb regionális kontextus felől is értelmezhető, ami hangsúlyosabbá teszi a

könyv megjelenését. A századforduló óta a paraszti társadalom fokozott átalakulása ugyanis olyan strukturális átalakulásként írható le, amely során a korábban magától értetődő közösségi szerepek szerepjellege gyökeres újraértelmezést igényelt. A halálozási tendenciák megváltozásával járó demográfiai átalakulás, a világháború tapasztalatai miatt csak felgyorsult laicizálódás és szektásodás, a családi élet hagyományos kereteinek megbomlása és a városi életkörülmények fokozott adaptálásának az igénye (különösen az öltözködés, szórakozás terén) a lelkészek közösségerősítő szerepére helyezte a hangsúlyt – a Dél-Dunántúltól a Felvidéken át egészen a Székelyföldre. Különösen erős volt ez a szerepkör ott, ahol a közösség veszélyeztetve érezhette magát létében és az egyre nagyobb arányban románok lakta Borsa-völgyében a kis magyar szigetként vegetáló Kisére ez különösen igaz volt.

Így találhatta meg a korszakban a fentiek hatására amúgy is erősödő belmissziós hivatását a Szilágyságból Kisére került Bonczidai Dezső a feleségével, Ajtai Sárával együtt. A beteges, törekeny fizikumú lelkésznek a faluban őrzött alakját a még őt ismerő visszaemlékezők révén is sikerült megragadnia Ilyefalvi Emesének, amiből persze nemcsak a jól prédikáló és a közösség fejlesztésében elszánt pap képe rajzolódott ki, de személyiségének a konfliktusokban megnyilvánuló erőszakos, szigorú vonásai is megjelentek. És legalább ennyire árulkodóak önéletrajza fásult, csalódott sorai is: „ne menj papnak – emberileg szólva – ha nincs külső megjelenésed és protekciód. Utolsó maradsz. Kisében maradsz, ahonnan mindenki mindig csak menekült” (18. o.) A szellemileg kevésbé inspiráló és egzisztenciálisan roppant törekeny helyzetben élő ember sorai ezek, amelyek a korszak oly sok, többre vágyó lelkészének szavaira rímelenek (ehhez lásd például: Kránitz Zsolt [szerk.]: „A késő idők emlékezetében éljenek...” A Dunántúli Református Egyházkerület lelkészi önéletrajzai, 1943. A Pápai Református Gyűjtemények Kiadványai, Forrásközlések. 13. Jubileumi kötetek 2. Pápa, 2013).

A korban az Erdélyi Tudományos Intézet társadalomtudományos kutatásainak célhelyéül választott település jól rekonstruálható képe csak aláhúzza a születésszabályozással élő, a városi kultúrát észrevehetően adaptáló, a lelkészi tevékenység szempontjából így komoly kihívást jelentő közösség mibenlétét. Számottevő energiát kellett tehát Bonczidainak és feleségének céljuk elérésébe fektetnie, amit aláhúz a férfi- és nőszövetség munkája, a vallásos estélyek és heti többszöri bibliaköri alkalmak megszervezése, megtartása. Munkájuk mellett bizonyára fájdalmasan tragikus haláluk is szereppel bírhatott abban, hogy a kidei közösség emlékezetében Bonczidai és Ajtai szerepe megnemesedett olyannyira, hogy csak őket temették a templom mellé, és utódként is Bonczidai unokaöccsét hívták meg lelkésznek.

A lelkész kézírásos levelei több releváns történeti problematika megválaszolásához segíthetnek közelebb jutni. Elsősorban azt látjuk belőlük, hogy a modern tudás tradicionális(abb) formában való közlése önmagában is elősegítheti a tudásáramlás hatékonyabbá válását. Ebből a szempontból idézésre érdemes lehet a 29. lelképásztori levél láthatatlan női munkára valló statisztikája, miszerint egy hattagú családban húsz év alatt egy anya 175 200 vajas kenyeret kent meg, 87 000 krumplit hámozott meg és így tovább (120. o.) – pontosak vagy sem, ezek a brutális számok kevésbé szolgálhatták a korszakban uralkodó pronatalista diskurzus e térségben különösen fontos, a magyar nemzetiség fennmaradását hangsúlyozó célkitűzéseit. De ennek a közvetlenségnek nemcsak a globális tendenciák lokális szinten való erősítésében lehetett szerepe – bár az sem kevés, különösen ha valóban hozzájárultak a levelek az újságok vásárlásához, ahogy azt Ilyefalvi is felveti. Legalább ennyire fontos lehetett az a kommunikációs mező, amit a levelek egymásnak való adogatása teremtett (a négy-öt családra jutó egy levél végén többször is olvasható felszólítás vált a kötet címadó idézetévé). Ezzel ugyanis nemcsak a lelkész kommunikált a hívekkel, de a

hívek is egymással – nehéz ugyanis elhinni, hogy ne beszéltek volna meg különösen a személyes, esetenként személyeskedő tartalmat. Végül pedig ők maguk is kommunikáltak a lelkésszel, hiszen a tény, hogy olvasták és továbbadták a leveleit, önmagában is visszajelzés volt a részükről, pláne ha a lelkésszel való kommunikáció során hivatkozási pontként jelentek meg az abban leírtak. A közösség így nemcsak elfogadta Bonczidait, aki a feleségével együtt immár nagy buzgalommal fejtette ki belmissziós tevékenységét, de maga a közösség is formálódott általa: a település, illetve a helyi református egyház történetére vonatkozó közléseket külön is nagy becsben tartva őrizték, őrzik évtizedeken keresztül, de emlékezete is jelzi erős személyes hatását.

A szerkesztőnek az összegzésben tett két megjegyzése is továbbgondolásra készítet: afeletti bánkódása, hogy a gyűjtő már így is „megkésve érkezett”, csupán abból a szempontból lehet igaz, hogy nem sikerült Bonczidai *összes* levelét, a rá vonatkozó emlékekből pedig még többet összegyűjtenie. Ugyanakkor a meglévő források által kirajzolódó közösségformáló szerep így is egészként hat és kétséges, hogy ezen több levél vagy emlék gyökeresen változtatott volna. Igaz továbbá az is, hogy Bonczidainak és feleségének az élete tragikusan és korán ért véget, de munkásságukkal, törekvéseikkel egy teljes és gazdag életművet hagytak maguk után – mi sem jelzi ezt jobban, hogy emlékük mindmáig él. Ilyefalvi Emese könyvének köszönhetően pedig most már nem csak Kidében.

KOLOH GÁBOR

Eötvös Lóránd Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar
Budapest, Múzeum körút, 6–8
koloh.gabor@btk.elte.hu

AKTUÁLIS

GAZDA KLÁRÁT KÖSZÖNTJÜK

aki a magyar kultúrát fél évszázada odaadással szolgálja.

Gazda Klára a sepsiszéki Zalánban született 1944. szeptember 4-én. A középiskolát Sepsiszentgyörgyön végezte, majd 1967-ben Kolozsváron, a Babeş-Bolyai Tudományegyetem Bölcsészkarán szerzett magyar nyelv és irodalom szakos tanári oklevelet. Általános iskolai tanári képesítését mindössze egy évig hasznosíthatta Csíkcsecsóban, mielőtt a Székely Nemzeti Múzeum akkori igazgatója, Székely Zoltán hazahívta a megyei múzeum keretében meghirdetett etnográfus állásra.

Az 1968-ban muzeológusként debütáló szakképzetlen néprajzos konok, kitartó munkájának köszönhetően 1976-ban védte meg néprajzi doktori disszertációját a budapesti Eötvös Lóránd Tudományegyetemen. Abban a korszakban, amikor térségünk tanuló ifjúsága leginkább Kelet, a Szovjetunió felé kacsintgatott továbbtanulás és fokozatszerzés céljával.

Gazda Klára több mint két évtizeden keresztül a Székely Nemzeti Múzeum néprajzi gyűjteményét gyarapította, rendezte, tudományos igényű feldolgozását végezte-irányította. Emellett sokat idézett, megismételhetetlen, örök érvényű eredményeket ért el a tárgyi kultúra – jelesül a székely népviselet – kutatása és a letűnő korok gyermekvilágának népi játékokon keresztül történő rekonstruálására terén. Szakmai irányultságára, kutatói tartására, tudományos szemléletére a családi szellemi erőter – a reggelente forradalmi ötletekkel ébredő édesanyja; testvérei: Gazda László helytörténész és Gazda József szociográfus; sógornője: Gazdáné Olosz Ella textilművész; illetve férje: Demény István Pál folklorista bevallottan nagy hatást gyakorolt. De a gyakorlóévek során tanult Kónya Ádámtól, Székely Zoltántól, Faragó Józseftől és dr. Kós Károlytól is.

Az 1989-es események után két hónappal Gazda Klárát a romániai magyar néprajztudomány intézményesülési törekvései sűrűjében találjuk. A Kriza János Néprajzi Társaság alapítói, Pozsony Ferenc, Zakariás Erzsébet, Gazda Klára és Könczey Csilla 1990. február 21-én Gazda Klára múzeumi irodájában fogalmazták meg felhívásukat a múzeumba március 17-re tervezett alakuló ülésre. A múzeum dokumentumtárában fennmaradt *Felhívás* szerint mindazoknak, akik csatlakozni szeretnének az újonnan létesülő tudományos műhelyhez, szándékukat a Sepsiszentgyörgy, Február 16. utca 10. szám alatti Sepsiszentgyörgyi Múzeum Néprajzi részlegén, Gazda Kláránál kellett jelezniük. (A szakma végül kolozsvári alakuló ülés és székhely mellett tette le a voksát.)

Egy évvel később, 1991-ben Gazda Klárát már a BBTE Magyar Nyelv és Kultúra Tanszék tanári és hallgatói közössége vette körül. A tárgyi kultúra oktatójaként szerepe volt abban, hogy a kolozsvári néprajzi tanszék a Kárpát-medencei magyar néprajztudomány legszínvonalasabb tudományos műhelyévé nőtte ki magát. A közismertté vált klasszikus

mesternégyes, Gazda Klára, Keszeg Vilmos, Pozsony Ferenc és Tánczos Vilmos a magyar néprajztudomány valamennyi területét magas fokon művelte és oktatta. Gazda Klára abban a periódusban is kitartott szakterülete mellett és következetesen át is adta tudását, amikor diákjai egy része divatosabb szellemi irányzatok, pályázati úton jobban támogatott témák felé fordult. A mai erdélyi, székelyföldi múzeumokban dolgozó néprajzos muzeológusok büszkék arra, hogy a tárgyi kultúrával kapcsolatos ismereteik alapját Gazda Klára tette le nagy odaadással.

Egyetemi oktatóként, ezzel párhuzamosan 2000–2004 között a Román Tudományos Akadémia Kolozsvári Folklórarchívumának tudományos főmunkatársaként mindvégig tovább vitte kutatási témáit, melyek megértését, feldolgozását és közreadását kiemelt céljának tekintette: a népviselet, a népi díszítőművészet, a gyermekfolklór, a rítusok szimbolikus kifejezésformáinak, jelentésstanának, motívumhasználatának, formai és terminológiai sajátosságainak vizsgálatát, összességében véve a magyar népi kultúra jelentésrétegeinek feltárását.

Nyugdíjazása óta ismét körünkben, Sepsiszentgyörgyön él és alkot. Kitartó következetességgel elvégzett munkáját, kötetekben, közleményekben közreadott eredményeit az évtizedek során jelentős kitüntetésekkel ismerte el a szakma és a közművelődés. Díjai: A Kultúra Szabadságáért Díj (Kovácsna Megyei Művelődési Felügyelőség, 1991); a Kiss Áron Magyar Játéktársaság Elismerő oklevele és Kiss Áron-díja (1996); az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület Bányai János-díja (2003); Emléklap az Eötvös Loránd Tudományegyetem Néprajzi Intézetének 70 éves jubileuma alkalmával (2004); az Erdélyi Múzeum-Egyesület tiszteleti tagja (2006); Györffy István-émlékérem (2006); Lotz János-émlékérem (2011); Györffy István-émlékérem (2015); a Magyar Érdemrend lovagkeresztje (2019); a Kriza János Néprajzi Társaság életműdíja (2019); Háromszék Kultúrájáért Díj (2021); a Magyar Művészeti Akadémia Népművészeti Tagozata Erdélyi Zsuzsanna-díja (2023).

A 80. életévébe lépett Gazda Klára munkássága, életműve a háromszéki, székelyföldi és az egyetemes magyar kultúra jelentős megvalósításaként értékelhető. Isten éltesse sokáig, jó egészséget és további alkotó éveket kívánunk!

KINDA ISTVÁN

Székely Nemzeti Múzeum
Sepsiszentgyörgy/Sfântu Gheorghe
Kós Károly 10
kindaistvan.szm@gmail.com

J. NAGY MÁRIA KÖSZÖNTÉSE

J. Nagy Mária tanárnő a kolozsvári Bolyai Tudományegyetem Bölcsészkarán végezte felsőfokú tanulmányait. Érdeklődését, kutatói pályaválasztását Szabédi Lászlónak a magyar irodalmi nyelv kérdéseit vizsgáló tantárgya is befolyásolta, melyben az előadó az irodalmi nyelv fogalmát kettős perspektívából: standard nyelvváltozatként és a szépirodalom stílusaként közelítette meg. Szabédi halála után e tantárgyat továbbvivő tanítványai ebből a kettősségből az utóbbi témakör vizsgálatát folytatták.

Egy évvel tanulmányai befejezése után (1956) J. Nagy Mária oktatóként kezdte meg pályáját egykori egyetemén, majd az 1959-ben létrehozott Babes-Bolyai Tudományegyetemen

folytathatta, ahol a nyelvészet mellett a stilisztikának és a szépirói stílusnak lett a kutatója és oktatója. Doktori dolgozatát Vajda János költői stílusáról írta.

Itt rövid kitekintésként meg szeretném említeni, hogy a magyar stilisztika-történet elemzői az 1950-es évektől számítják a modern magyar stilisztika megalapozását, kibontakozását. Ennek példázására most mindössze egy leíró és egy történeti stilisztikai kézikönyvre hivatkozhatom: 1958-ban jelent meg Budapesten a Tankönyvkiadónál Fábíán Pál, Szathmári István, Terestyéni Ferenc *A magyar stilisztika vázlat*a című kötete, amit 1961-ben Szathmári Istvánnak a Gondolat Kiadónál megjelent *A magyar stilisztika útja* című munkája követett.

Nálunk a már említett, 1950-es évekbeli kezdés után a következő évtizedben alapozódott meg a szépirodalmi stílus kutatásának egy olyan irányzata, amely a stilisztikát nem vagy nemcsak segédtudománynak, hanem viszonylag önálló diszciplínának tekintette. Ennek példázására is két könyvre utalok: Szabó Zoltán (szerk.): *Kis magyar stilisztika*. Irodalmi Könyvkiadó, Bukarest, 1968; Szabó Zoltán: *Kis magyar stílustörténet*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1970.

J. Nagy Mária tanárnő a stilisztikának szintén ezt a felfogását követte. Publikációi közül – nyelvészeti munkái szemléltetéseként is – mindössze két jelentős kiadványt szeretnék megemlíteni. Ő írta a *Kis magyar stilisztika* egyik fejezetét, és ő a szerzője az 1971-ben megjelent *A mai magyar nyelv kézikönyve* (Kriterion Könyvkiadó, Bukarest) *Szótan* című fejezetének.

Külön szeretnék hivatkozni J. Nagy Mária tanárnő önálló, 1975-ben a bukaresti Tudományos és Enciklopédiai Könyvkiadónál megjelent *A szó művészete* című munkájára, melynek alcíme a szépirodalom-olvasás és értelmezés egyik összetevőjére, a *stíluselemzésre* irányítja a figyelmet. Jónak láttam bevonni e munka rövid ismertetésébe a korabeli szakmai fogadtatást, mert ez az egyik hiteles lehetőség a tárgyilagos értékelésre. És örömmel bocsátom előre, hogy a szakmai kritika – néhány apróbb kifogás kíséretében – elismeréssel fogadta és értékelte *A szó művészetét*.

A kötet bevezetőjéből itt mindössze két gondolatsort emelek ki. 1. Az irodalmi mű léte és megértése nyelvi folyamathoz kötődik, és az adott nyelv ismeretével együtt a műről való gondolkodásban s a benne közölt tartalmak érzelmi átélésében ölt testet; e folyamatba az olvasó esztétikai-stilisztikai érzékenysége, ismeretanyaga, műveltsége is beleépül: „az alkotó olvasás (az én kiemelésem – M. D.) a legfontosabb kezdet ahhoz, hogy az irodalmi műalkotásról gondolkodni tudjunk” (i.m. 3.). 2. A műalkotás nem önmagában, hanem az olvasásban, egy sajátos észlelési és alkotási művelet sor szintézisében teljesebben ki, tehát az olvasás az „előfeltétele annak, hogy az irodalom betölthesse társadalmi szerepét” (i.m. 4.).

Mindkét gondolatsorban az *alkotó olvasó* eszméje fogalmazódik meg, ami azért is hangsúlyozandó, mert az 1970-es években nálunk még többnyire a szövegközpontú strukturalista irodalomszemlélet uralkodott, *A szó művészetéből* idézett szemelvények azonban a merev szövegközpontúság helyett az olvasó szerepét hangsúlyozó befogadás-esztétikai látásmódnak a bizonyosságai, amely itthon csak a következő évtizedekben honosodott meg.

J. Nagy Mária tanárnő könyvéről több nyelvész és irodalmár írt ismertetőt. Közülük most csak hármat emelek ki. Murvai Olga az irodalmi műhöz közelebb vezető útikalauznak tekinti a könyvet. Számol azzal, hogy tekervényes, ellentmondásos a műalkotáshoz vezető út, és értékelendő az ezt egyengető szerzői teljesítmény. Az ehhez szükséges szaknyelv kidolgozása, folyamatos pontosítása, egyetemesítése nélkülözhetetlen a szakszerű műelemzéshez. J. Nagy Mária könyvét ilyen műszóhasználati kézikönyvnek tekinti az irodalmi művek stílusának elemzéséhez, „mely egyedülálló a magyar szakirodalomban: nem hagyományosan tördelt stilisztikai értelmező szótár” (*Művelődés*, 1976, 2. sz.). Károly Sándor, a jelentéstan kitűnő

magyarországi művelője J. Nagy Mária könyvének egyebek közt arra az újdonságára világít rá tanulmányában, amely szerinte egyedülállóvá teszi a korábban megjelent stilisztikai kézikönyvek között: a stilisztikának nem a nyelvi rendszer alosztályai, hanem a stilisztikai kategóriák felőli megközelítése, rendszerezése nemcsak egyszerűen egy „másik út”, hanem a stilisztika domíniumának a kiszélesítését is jelenti. És erre azért van szükség, mert feltehető – írja –, hogy a nyelvi-nyelvtani osztályok, egységek felől a stílusérték minden faja és árnyalata nem ragadható meg (*Magyar Nyelvőr*, 1976. 4. sz.). E két, inkább teoretikus megközelítés után befejezésként P. Dombi Erzsébet tanárnőtől szeretnék idézni, aki számára a fogalomhasználati igényesség mellett az *olvasó diákra* figyelés jelenti az elsőrangú szempontot a kötet értékelésében. A hazai magyar nyelvű irodalomtanítás legnyomasztóbb gondjai és feladatai egyikének tekinti a növendékek esztétikai ízlésének finomítását; számol azzal, hogy „az irodalomtörténeti stúdiumok rendjén csak a legritkább esetben sikerül kialakítanunk bennük a modern költői formanyelv iránti fogékonyságot. Pedig a modern irodalom új ködszabályainak rendszeres föltárása, tanítása, felismerésük begyakoroltatása megkönnyítené a modern irodalom befogadását”. És az volna az optimális, ha a műelemzés folyamatában, amelynek első ténykedése a stíluselemzés volna, a tanulók nem tananyagként szembesülnének az irodalommal, hanem aktív résztvevői volnának e tevékenységnek. Kategória-használata, módszertani felfogása és stíluselemző gyakorlatai alapján a könyvet nemcsak egyetemi hallgatók és magyartanárok számára írt segédkönyvként tartja értékesnek, hanem alkalmasnak arra is, hogy jellemzői nyomán a közoktatásban használható munkafüzetek készüljenek (*A Hét*, 1975. 40. sz.).

E rövid pálya-kép és -értékelés befejezésekként talán megengedhető, hogy egykori diákjaként tisztelettel és szeretettel köszöntsem a kilencven éves J. Nagy Mária tanárnőt, és azt kívánjam, hogy finom humora, komoly életkedve, egészsége ne hagyja el.

MÁTHÉ DÉNES

Babeş-Bolyai Tudományegyetem
Hungarológiai Doktori Iskola
Kolozsvár/Cluj-Napoca, Horea 31
mathedenesitt@yahoo.com